

Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського

В. В. Желязкова

**СЕМАНТИКА:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Навчально-методичний посібник

Миколаїв–2018

ББК 81

УДК 81'37

Ж 529

Рекомендовано до друку вченою радою

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

(протокол № __ від __. __.20__ р.)

Рецензенти:

- Філіппова Н. М.** кандидат філологічних наук, професор кафедри прикладної лінгвістики Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
- Зинякова А. А.** кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Желязкова В. В.

- Ж 529** Семантика: теорія і практика : навч.-метод. посіб. для студ. спец. 035 Філологія («Прикладна лінгвістика») / В. В. Желязкова. – Миколаїв : Іліон, 2018. – 180 с.

У навчально-методичному посібнику представлено теоретичну інформацію з тем, що вивчаються в межах навчальної дисципліни «Прикладне мовознавство (Загальна та прикладна семантика)», практичні завдання, тренувальні вправи й тести до них, а також запропоновано теми для підготовки рефератів і повідомлень.

Посібник рекомендовано студентам спеціальності 035 Філологія («Прикладна лінгвістика»), викладачам закладів вищої освіти, широкому колу філологів.

© В. В. Желязкова, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ.....	6
<i>Тема 1.</i> Загальна семантика як симбіоз теорій моделювання процесів розуміння.....	6
<i>Тема 2.</i> Лінгвістична семантика як сфера дослідження значення одиниць природної мови.....	20
<i>Тема 3.</i> Лексична семантика та її особливості.....	39
<i>Тема 4.</i> Типологія відношень і зв'язків у лексичній семантиці.....	56
<i>Тема 5.</i> Логічна семантика.....	74
<i>Тема 6.</i> Поетична семантика.....	85
<i>Тема 7.</i> Фреймова семантика.....	104
<i>Тема 8.</i> Автоматичний семантичний аналіз. Напрями формалізації семантики.....	116
<i>Тема 9.</i> Семантична реконсиляція мовних моделей.....	132
<i>Тема 10.</i> Семантична мережа як прикладна проблема семантики.....	141
РОЗДІЛ 2. ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.....	154
РОЗДІЛ 3. ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ ТА ЗАВДАННЯ.....	160
РОЗДІЛ 4. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	164
РОЗДІЛ 5. ТЕМИ РЕФЕРАТІВ І ПОВІДОМЛЕНЬ.....	167
ЛІТЕРАТУРА.....	168

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Прикладне мовознавство (Загальна та прикладна семантика)» є складником нормативної частини плану підготовки фахівців із прикладної лінгвістики та скерована на ознайомлення студентів із теоретичними підвалинами загальної семантики та її модерних напрямів, вироблення в них умінь і навичок здійснення механічного семантичного аналізу різнорівневих одиниць мови із залученням синтезованих підходів, а також має на меті систематизацію та полегшення роботи з комп'ютерними програмами автоматичного семантичного аналізу. Саме останній цільовий вектор на сьогодні вважається одним із пріоритетних завдань у формуванні прикладного лінгвіста як фахівця, оскільки основними сферами затребуваності спеціалістів такого профілю є ІТ-ринок та електронне словникарство. З цієї причини й укладено навчально-методичний посібник «Семантика: теорія і практика», що, на нашу думку, посприє формуванню цілісного уявлення про специфіку семантичних досліджень у зарубіжній та вітчизняній наукових матрицях і стане в нагоді як довідник під час роботи з відповідними комп'ютерними програмами.

Посібник складається з таких розділів:

1. Розділ «Теоретичні відомості та практичні завдання» містить конспективний та синтезований виклад базових положень десяти тем, що вивчаються, з детальним поясненням операційних понять; схеми, що доповнюють теоретичну інформацію та унаочнюють етапність певних дослідницьких процедур; практичні завдання, розроблені з метою закріплення поданого матеріалу.
2. Розділ «Тести для самоконтролю» містить 30 тестових питань, що охоплюють зміст основних тем навчального курсу.
3. Розділ «Тренувальні вправи та завдання» містить 23 задачі різного рівня складності й тематики, що складено з метою вдосконалення практичних умінь студентів.

4. Розділ «Завдання для самостійної роботи» вміщує теми, що пропонуються студентам для самостійного чи поглибленого вивчення, а також завдання, переважно творчого характеру, виконання яких посприє їхньому засвоєнню.
5. Розділ «Теми рефератів і повідомлень» репрезентує 21 тему для підготовки студентами рефератів / доповідей / повідомлень, що може бути зараховано як виконання індивідуальної роботи.

В процесі опрацювання теоретичної інформації посібника та виконання поданих у ньому практичних завдань посприє оволодінню студентами як загальнонауковими (аналітична критика, організація та проведення науково-пошукових робіт), так і власне лінгвістичними компетенціями, пов'язаних насамперед зі специфікою цієї навчальної дисципліни.

Матеріали навчально-методичного посібника полегшать вивчення курсу «Прикладне мовознавство (Загальна та прикладна семантика)», а також поглиблять знання студентів та зацікавляють їхнє зацікавлення в прикладних напрямках семантики, зокрема тих, що пов'язані з конструювання лексико-семантичних полів, моделюванням семантичних структур мовних одиниць, проведенням компонентного, семного та автоматичного семантичного аналізів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Тема 1

Загальна семантика як симбіоз теорій моделювання процесів розуміння

План

1. Етимологія терміна «семантика» та передумова його появи.
2. Семантика як розділ науки про мову: історія, персоналії, концепції.
3. Метамова семантичної науки, її методи.
4. Коло проблем семантики.
5. Міждисциплінарні зв'язки семантики із філософією, логікою, лінгвістикою та семіотикою.

Студенти повинні знати: передумови виникнення семантики як розділу мовознавства та особливості її поетапного розвитку; базові семантичні концепції та їхніх авторів; основні поняття й терміни дисципліни; сутність методів семантичного аналізу; проблеми та завдання науки; міждисциплінарні зв'язки семантики.

Студенти повинні вміти: характеризувати основні етапи становлення та розвитку семантичної науки; аналізувати семантичні теорії; оперувати основними поняттями семантики; визначати проблеми та завдання як загальної, так і прикладної семантики; встановлювати зв'язки семантики з іншими науками гуманітарного та негуманітарного циклів.

Ключові слова: семантика, семасіологія, значення, смисл, денотат, сигніфікат, конотат, референт, метод семантичного аналізу.

Основна література:

1. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : учебник / И. М. Кобозева. – 4-е изд. – М. : Книжный дом «Либроком», 2009. – 352 с.
2. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Дж. Лайонз. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.

3. Левицкий Ю. А. Проблемы лингвистической семантики / Ю. А. Левицкий. – М. : «Либроком», 2009. – 152 с.
4. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : Учебное пособие / М. В. Никитин. – 2-е издание, дополненное и исправленное. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 819 с.

Допоміжна література:

1. Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики / Н. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 328 с.
2. Архангельська А. М. Методи компонентного аналізу і компонентного синтезу в сучасних ономазіологічних дослідженнях / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 45–53.
3. Ахутина Т. В. Нейролингвистический анализ лексики, семантики и прагматики / Т. В. Ахутина. – М. : ВАМ, 2014. – 300 с.
4. Игнатов О. Д. Семантические основания проблемы номинализма и реализма / О. Д. Игнатов // Вестник Московского Университета. Серия 7. Философия. – 2005. – № 6. – С. 36–57.
5. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ языка : Монография / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Воронеж : Истоки, 2007. – 250 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2008. – 712 с.
8. Стернин И. А. Методы описания семантики слова / И. А. Стернин. – Ярославль : «Истоки», 2013. – 34 с.
9. Топоров В. Н. Исследования по этимологии и семантике. Т. 1. Теория и некоторые частные её приложения / В. Н. Топоров. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 814 с.
10. Урысон Е. В. Опыт описания семантики союзов: лингвистические данные о деятельности сознания / Е. В. Урысон. – М. : ВАМ, 2011. – 187 с.

11. Щербина О. Питання семантики в контексті філософії / О. Щербина // Філософська думка. – 2001. – № 4. – С. 55–82.

Теоретичний блок

Етимологія терміна «семантика» та передумова його появи. В широкому сенсі термін «семантика» означає аналіз відношення між мовним вираженням та світом, реальним чи уявним. У вузькому розумінні семантика виступає тлумаченням, що репрезентує природною чи штучно створеною мовою значення слова експліцитно, тобто в розгорнутому вигляді.

Етимологія слова «семантика» є доволі простою. Вважається, що воно походить від трьох грецьких слів: «семантикос» – той, що означає чи має значення; «семайно» – означаю, вказую; «сема» – знак, указівка.

Становлення семантики як науки відбувалося протягом не одного століття, починаючи з часів глибокої давнини (див. схему 1).

Античність	<ul style="list-style-type: none">• дискусії про можливості вираження значення словом• дискусії про здатність одного слова виражати кілька нетотожних значень (стоїки, епікурейці)
Середньовіччя	<ul style="list-style-type: none">• обговорення проблем, пов'язаних із походженням значення слів і їхнім відношенням до буття та мислення людини (номіналісти, реалісти, концептуалісти)• теорія про суппозиції, тобто вчення про зміни значення слів залежно від контексту (схоласти)
Відродження	<ul style="list-style-type: none">• ті самі дискусії
Просвітництво	<ul style="list-style-type: none">• ті самі дискусії

Схема 1

До середини XIX ст. учення про значеннєвий і смисловий бік одиниць мови мало назву семасіологія. Відомо, що 1825 року німецьким лінгвістом Х. Райзигом запропоновано називати науку, що оперує значеннями слів,

семасіологією. Своєю чергою, його учень Ф. Хаазе опублікував праці свого вчителя, і тому 1839 року цей термін набув популярності у лінгвістичних науках. Однак поряд із цим терміном науковці вживали й такі, як «сематологія» (С. Коллін) та «семологія» (А. Норен). І лише 1883 р., за одними даними, або 1897 р., за іншими джерелами, у роботах французького вченого М. Бреалья вперше з'являється термін «семантика», що за своєю сутністю був значно ширший за свого «попередника». Семантика, на відміну від семасіології, почала вивчати не тільки звуковий бік мови, але й психологічний. Звідси випливає, що основною передумовою виникнення семантики стало розширення дослідницьких горизонтів мовознавства та необхідність урахування під час інтерпретації значень мовних одиниць не лише їхніх словникових дефініцій, але й дистрибуцій (мовного оточення), меж комунікативних ситуацій і фондів знань мовців, які цими одиницями послуговуються. Про це йдеться в працях В. Вундта, Б. Яберга, Ф. Разводовського та ін.

Семантика як розділ науки про мову: історія, персоналії, концепції.

Семантика – це розділ лінгвістики, що вивчає смислове значення одиниць мови (природної, рідше – штучної). Універсальною ж на сьогодні вважається дефініція, подана в лінгвістичній енциклопедії О. Селіванової, де семантика трактується як розділ мовознавства, що вивчає план змісту мови, значення та смисл її знакових одиниць, їхнє функціонування у мовленні. Однак цією дефініцією в лінгвістичних дослідженнях не обмежуються, застосовуючи часто й інші визначення (див. схему 2).

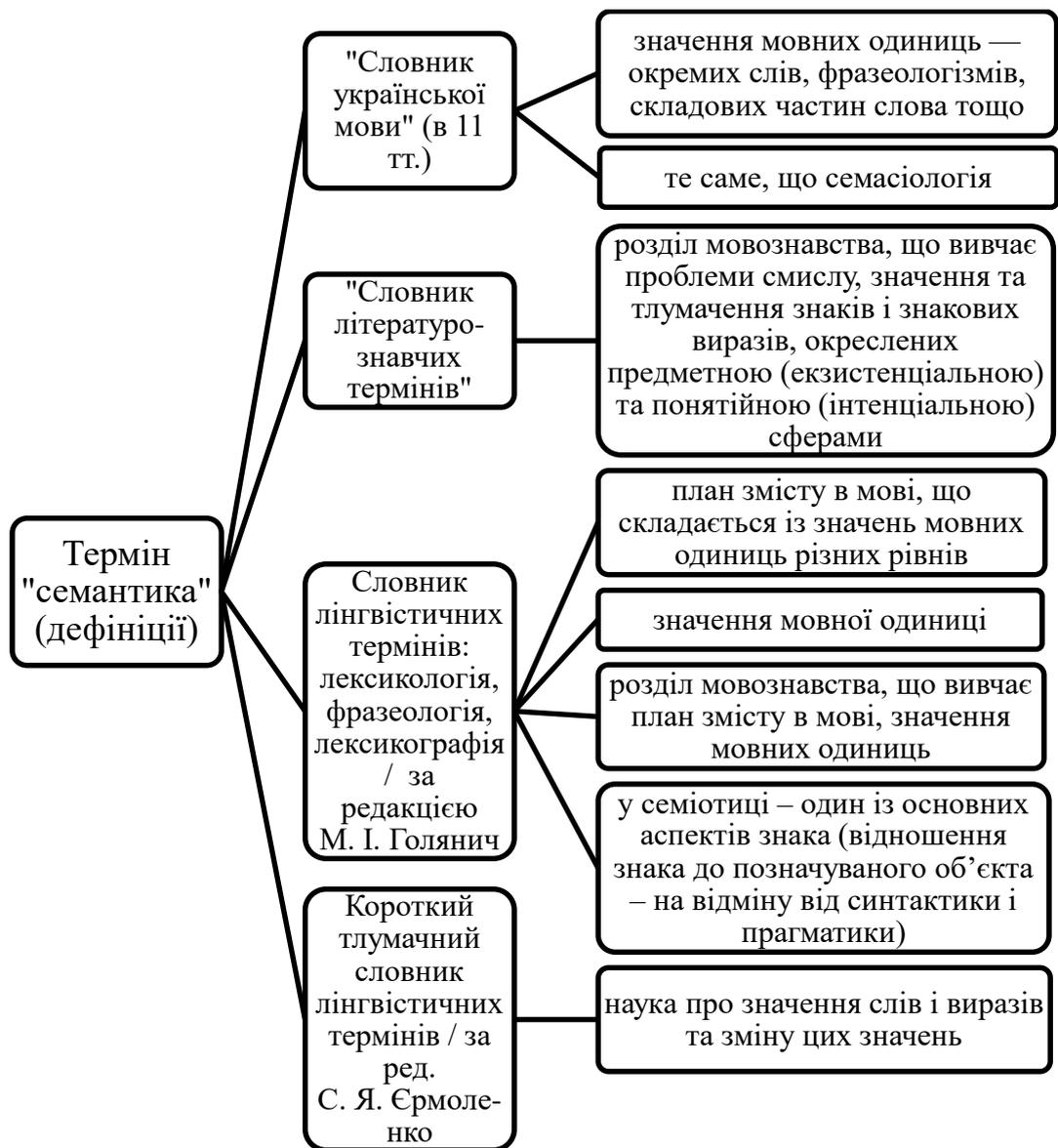

Схема 2

Основною задачею семантики виступає вирішення такого питання: яким чином людина, знаючи слова та граматичні правила природної мови, набуває здатності передати через них будь-яку інформацію про світ (у т. ч. про свій внутрішній світ), навіть якщо вона вперше стикається з таким завданням, і розуміє, яку інформацію несе висловлення про світ, навіть якщо вона вперше його чує.

На першому етапі розвитку вчення про мовні значення основною проблемою було встановлення відповідності між словом і тим, що воно означає. У зв'язку з цим у V ст. до н. е. в Китаї розроблено концепцію про зв'язок між словом і його позначенням, а також між його властивостями й тим,

як вони зумовлюють появу його значення. Варто сказати, що ця проблема є актуальною й дотепер, а її масштаби спричинили появу такого напрямку семантики, як семантика ієрогліфів, до якої часто сьогодні звертаються ті, які бажають зробити тату на власному тілі чи оформити дизайн свого помешкання у відповідному стилі. В III ст. до н. е. виникає теорія «виправлення імен», за якою існує пряма залежність між тим, що позначає слово (ім'я) та власне його ім'ям. Із цією проблемою стикається й сучасне суспільство, особливо тоді, коли постає необхідність наректи власну дитину. Популярним стало купувати книги типу «Як назвати дитину?» або «Таємниця імені» й відповідно до значення імені ним називати своїх дітей. У Давній Греції семантичні традиції започатковано Платоном у його діалозі «Кратил», де порушено таку проблему: чи мають імена, які ми даємо речам і предметам, природне чи умовне походження. Одні учасники діалогу схиляються до думки, що всі слова мають природне походження, тобто відбивають сутність позначуваного ним предмета, як у дзеркалі. Інші ж займають абсолютно протилежну позицію, запевняючи, що значення словам приписують люди за домовленістю. Необхідно зауважити, що ця проблема й досі не має однозначного вирішення. Ці дві думки заслуговують на повноправне існування. Зокрема природне походження слів доведено на прикладні звуконаслідування та звукового символізму. Умовний же генезис засвідчує наявність слів у мові з переносним значенням або слів з емоційним забарвленням.

Уявлення про зв'язок між словами та речами уточнено середньовічними філософами та граматистами. Їхньою головною заслугою вважається розмежування речі та поняття про неї. Зокрема для позначення поняттєвої основи слова схоласт Іоанн Солеберійський увів спеціальний термін – сигніфікат, що став відправною точкою у розробці концепції про подвійну співвіднесеність слова. Так, за цією концепцією, будь-яке слово одночасно співвідноситься з поняттям, яке воно виражає (сигніфікат) і предметом, що ним позначається (денотат або референт). Наприклад: слово «комп'ютер» має денотат – одиниця техніки, а сигніфікат – засіб зберігання, обробки та передачі

інформації. Цими термінологічними одиницями користуються й сучасні семасіологи. Пізніше ця концепція лягла в основу семантичних трикутників Ч. Огдена та А. Річардса.

Семантичні дослідження продовжилися і в добу Відродження. Так, завдяки праці вченого-теолога М. Кузанського «Компендій» сформульовано базові принципи формування значення, закладено першооснови компонентного аналізу значення слів природної мови, обґрунтовано необхідність уведення семантичних мов для опису смислу цілих текстів або їхніх окремих фрагментів.

Подальший розвиток семантики відбувався в період Відродження. У цей час на особливу увагу заслуговують розробки філософа Г. Лейбніца, який спромігся конструювати модель штучної ідеальної мови, що розумілася ним передусім як мова смислів і значень. Він уважав, що в цій системі (системі ідеальної мови) функціонує таке операційне поняття, як терм. Терми можуть бути простими та складними, причому останні утворюються шляхом нашаровування одне на одного простих. Наприклад, у лейбніцівській системі терм «заздрість» тлумачиться як неприємне відчуття, що виникає через те, що комусь добре не з-за того, що це нам шкодить, а тому що це є чужим. Цей терм є складним і містить два простих терми – відчуття та причини його виникнення.

Цей період ознаменовано також виходом низки граматик, зокрема «Граматика загальної та раціональної», укладеної вченими монастиря Пор-Рояль А. Арно та К. Лансло, що заклала основи для аналізу семантики висловлень будь-якої мови з точки зору думки, що ними виражається, та її логічної форми. Згодом ця граматична праця послужила виокремленню такого семантичного напрямку, як логічна семантика, тобто розділу математичної та формальної логіки, що вивчає взаємовідношення між виразами мови й позначуваними ними поняттями чи судженнями.

У XIX ст. із набуттям популярності порівняльно-історичного методу в дослідженні мовних явищ значення слів розглядаються вже в аспекті тих змін,

які вони зазнають у ході історичного розвитку. Великий унесок у це питання зробив Г. Пауль, німецький молодогораматик, який у своїй книзі «Принципи історії мови» обґрунтував закономірності зміни значень слів і окреслив основні тенденції їхніх переносів і зсувів.

Наприкінці XIX ст. російський мовознавець М. Покровський у своїй дисертації «Семасилогические исследования в области древних языков» довів, що процес семантичних змін в індоєвропейських мовах відбувався різними шляхами.

Новий вектор наукових досліджень у сфері семантики окреслився у XX ст. На перших етапах у зв'язку з тотальним поширенням об'єктивізму спостерігалось «вигнання» семантичних категорій із понятійного апарату лінгвістики. Однак із беззаперечним існуванням глосематики Л. Єльмслева та Празького функціоналізму лінгвістика та семантика почали сприйматися науковою спільною як два нероздільних поняття, що зумовило появу такої наукової течії, як лінгвістична семантика.

Слід сказати, що у науці доволі довгий час семантика і лінгвістична семантика вважалися абсолютними синонімами. Проте це не є так. І це науково обґрунтовано дослідником С. Ульманном, який уважав, що семантика вивчає значення слів у синхронії та діяхронії, а лінгвістична семантика займається дослідженням значень одиниць усіх рівнів мови – від фонем до тексту.

Характерно, що саме на цьому етапі відбувається поділ семантики на сильну та слабку. Сильна (зовнішня) семантика є інваріантом логічної семантики, що представлена логічними численнями фрагментів світу та протиставлена синтаксису, а тому виступає істинною інтерпретацією висловлювань (Г. Фреге, У. Куайн, Д. Девідсон, С. Крипке, А. Річардс, З. Вендлер). Натомість слабка (внутрішня) семантика прирівнює значення до ментальних явищ, способів відображення світу у свідомості носіїв мови (Дж. Катц, Дж. Фодор, Ю. Найда, Дж. Лакофф, Ч. Філлмор, Р. Ленекер, М. Джонсон, Ж. Фоконьє, Л. Талмі).

Крім того, виокремлюються різні семантичні напрями (див. схему 3).

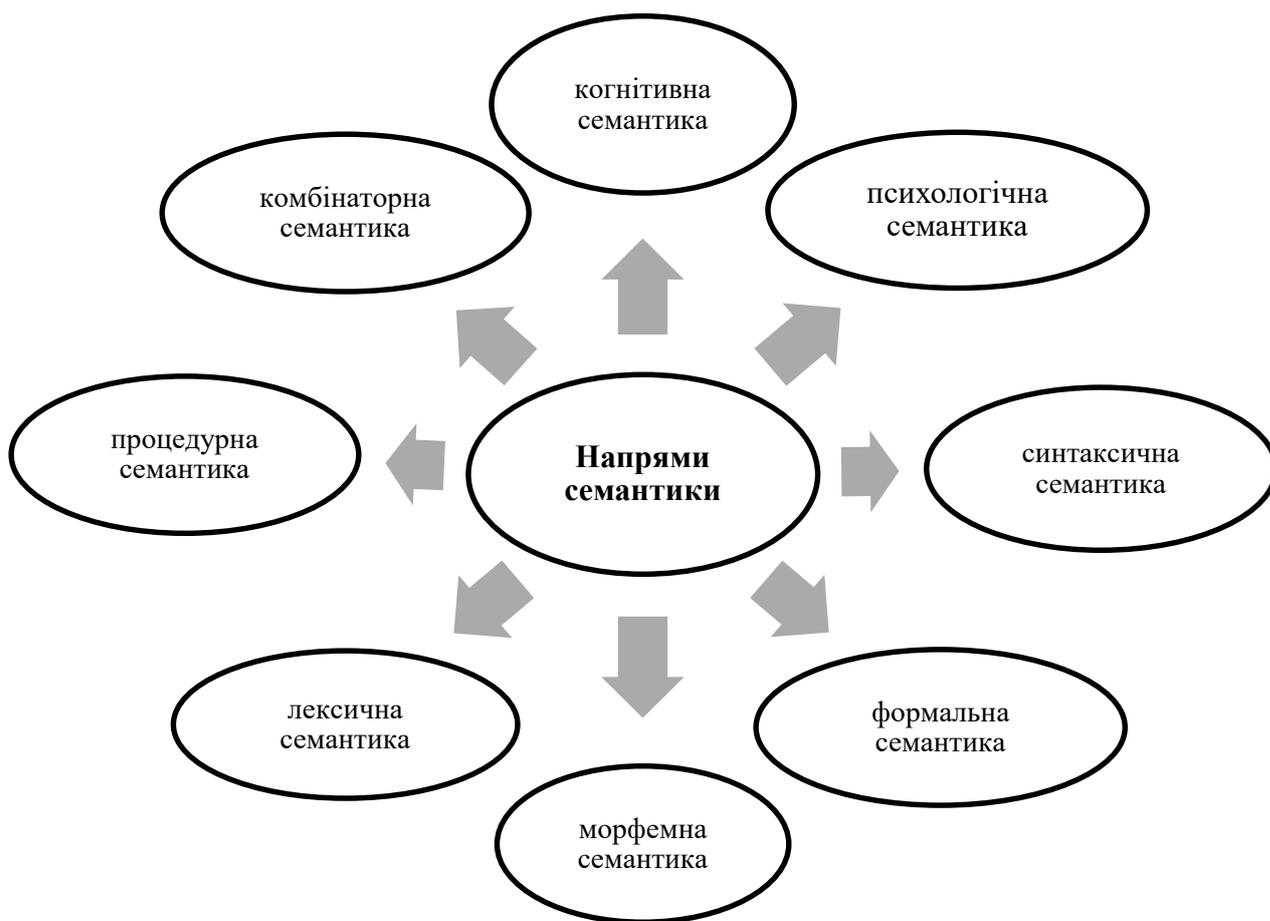

Схема 3

Семантична наука другої половини ХХ ст. і до сьогодні має здебільшого суто прикладний характер, тобто її дослідження більшою мірою скеровані на оптимізацію й аналіз семантичних значень слів за допомогою різноманітних комп'ютерних програм.

Метамова семантичної науки, її методи. Метамовою будь-якою науки є сукупність тих термінів і понять, якими вона оперує. В конгломераті семантики таких операційних одиниць є чимало (див. схему 4).

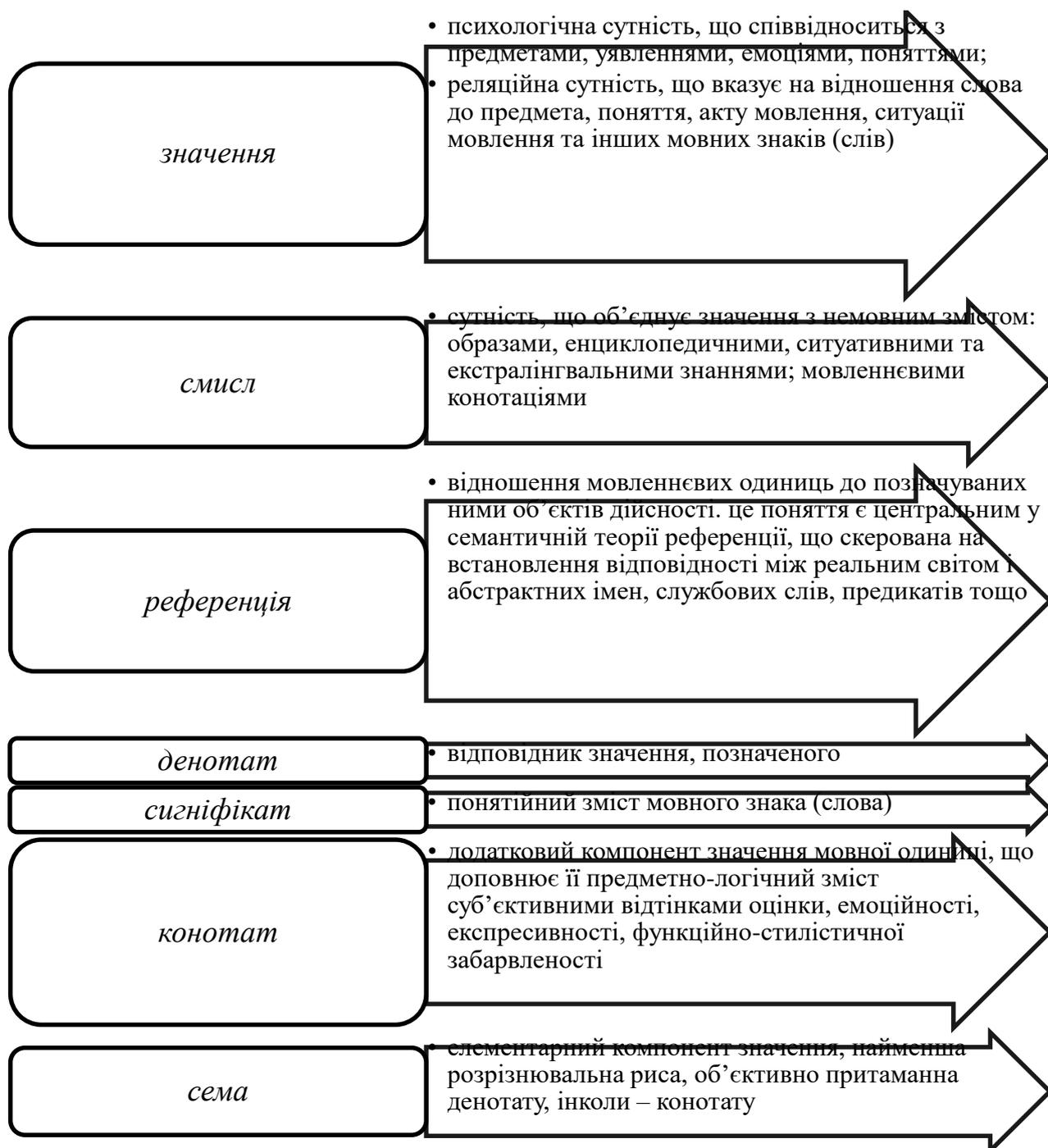

Схема 4

До понять, якими доволі часто послуговуються лінгвісти, належать й такі: семантична мережа, валентність, лексико-семантичний варіант, лексико-семантичне поле, семантичні відношення тощо.

Існує безліч методів і методик семантичного аналізу, проте найбільш поширеними є такі:

– метод компонентного аналізу, що шляхом дослідження змістового боку слів як значущих одиниць мови дозволяє виявити їхні мінімальні семантичні складники через розщеплення значення слова на семи;

– метод семантичних відмінків, запропонований Ч. Філмором, який визначив, що кожне слово в будь-якій структурі чи системі може виконувати одну чи кілька із восьми семантичних ролей: 1) агента – живого ініціатора дії; 2) об'єкта – речі чи об'єкта дії; 3) контрагента – сили, проти якої спрямовано дію; 4) адресата – особи, для якої чиниться дія; 5) пацієнта – речі, що зазнає ефективності дії; 6) результату; 7) інструмента – фізичної причини чи стимулу; 8) джерела – вихідного стану об'єкта до дії;

– метод семантичного радикалу – метод експериментальної семантики, спрямований на аналіз значень шляхом виявлення його асоціативних полів. Цей метод яскраво обґрунтовано в досліджах О. Лурії, де представлення низки понять (наприклад: скрипка) супроводжувалося негативним підкріпленням – ударом електроструму;

– методика семантичного диференціалу, уведений Ч. Осгудом для психологічних досліджень. Цей метод полягає в побудові індивідуальних чи групових семантичних просторів за оцінними шкалами, протилежні полюси яких задані вербальними антонімами (гарний – поганий, сильний – слабкий тощо). Цей метод зараз активно застосовується в психолінгвістиці.

У своїй праці «Методы описания значения слова» Й. Стернін виокремлює такі методи семантичних досліджень, а саме метод рефлексивного аналізу семного складу слова; метод прямого опозитивного компонентного аналізу; когнітивно-семантичний метод виявлення сем; методи отримання мовного матеріалу для семного опису; метод семної інтерпретації мовного матеріалу та формування сем; метод верифікації семного опису значення (детальніше в схемі 5).

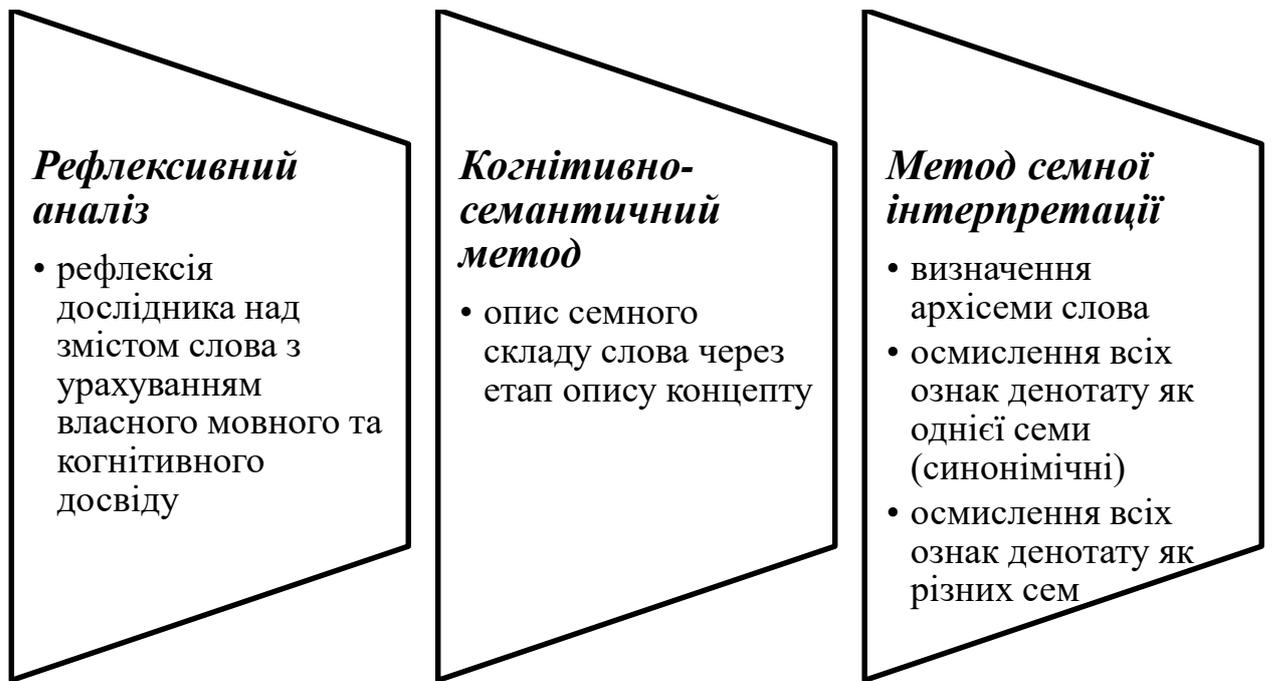

Схема 5

Коло проблем семантики. Сучасна семантика має доволі широке коло проблем:

- розкриття семіотичної, психологічної, логічної, етнокультурної, когнітивної природи значення;
- розмежування значення та смислу;
- установлення типології значення;
- визначення семантичної структури лексеми й лексико-семантичного варіанта;
- з'ясування способів і методик виокремлення значень полісемантів;
- встановлення умов і чинників існування лексичної парадигматики та синтагматики;
- пояснення природи метонімії й метафори, динаміки значень у мовленні й тексті;
- розмежування валентності та сполучуваності;
- з'ясування природи семантичного узгодження слів у реченні й тексті та компенсаційних механізмів сполучуваності;
- опис польової організації семантики;

- дослідження семантики як результату когнітивних процесів категоризації й концептуалізації досвіду;
- вияв референційної природи значення;
- аналіз особливостей індивідуальних смислів і їхнього функціонування;
- установлення комунікативних смислів і їхніх функцій у дискурсі;
- розробка методик аналізу семантики;
- семантичне числення й репрезентації у системах штучного інтелекту тощо.

Міждисциплінарні зв'язки семантики із філософією, логікою, лінгвістикою та семіотикою. Семантика як наука має тісні зв'язки з іншими навчальними дисциплінами гуманітарного циклу, що зумовлено насамперед їхньою антропоцентричною скерованістю.

Потужними є зв'язки семантики та філософії, існування яких можна пояснити двома факторами: по-перше, філософія є своєрідною метанаукою, на основі якої чи на постулатах якої сформувалися інші галузі знання, зокрема й семантика; по-друге, співвідношення значення та смислу, значення та позначення його словом спочатку було суто філософською проблемою, про що переконливо свідчать праці Платона, Аристотеля, Птолемея та інших видатних філософів.

Із розвитком філософії простежуються тісні зв'язки семантики та логіки, бо ж приписування значення словам чи іншим одиницям мови відбувається за відповідними правилами, що мають суто логічний характер і логічну побудову. Крім того, зв'язки семантики логіки породили в системі першої проблеми істинності значення, інформативності логічних форм, типології семантичних категорій, а також проблему мовних універсалій.

Зважаючи на те, що мова є системою знаків, семантика має доволі тісні зв'язки й із семіотикою, наукою про знаки та знакові системи. В межах семіотики семантика є першим рівнем існування знака, другим є синтактика, третім – прагматика. Зважаючи на спектр проблем семіотики, виникають

підстави говорити про те, що в мові значення мають не лише слова, й менші та більші за них одиниці (морфеми, речення, тексти).

Доведено, що семантика пов'язана з лінгвістикою. Їхній зв'язок репрезентується на будь-якому мовному рівні: якщо досліджується фонетичний рівень, з'ясовується значення звуків; якщо досліджується морфемний – значення морфем, лексичний – значення лексем (слів), морфологічний – значення відмінків, синтаксичний – значення речень, рівень тексту – значення текстів.

Беручи до уваги той факт, що на сьогодні в лінгвістиці розвиненими є чимало її маргінальних та суміжних галузей, вони також звертаються до категорій і методів семантики. Наприклад, у когнітивній лінгвістиці застосується метод семантичних відмінків, у лінгвокультурології – метод компонентного аналізу, в психолінгвістиці – методика семантичного диференціалу.

Має семантика і зв'язки з дисциплінами суспільного циклу (схема 6).

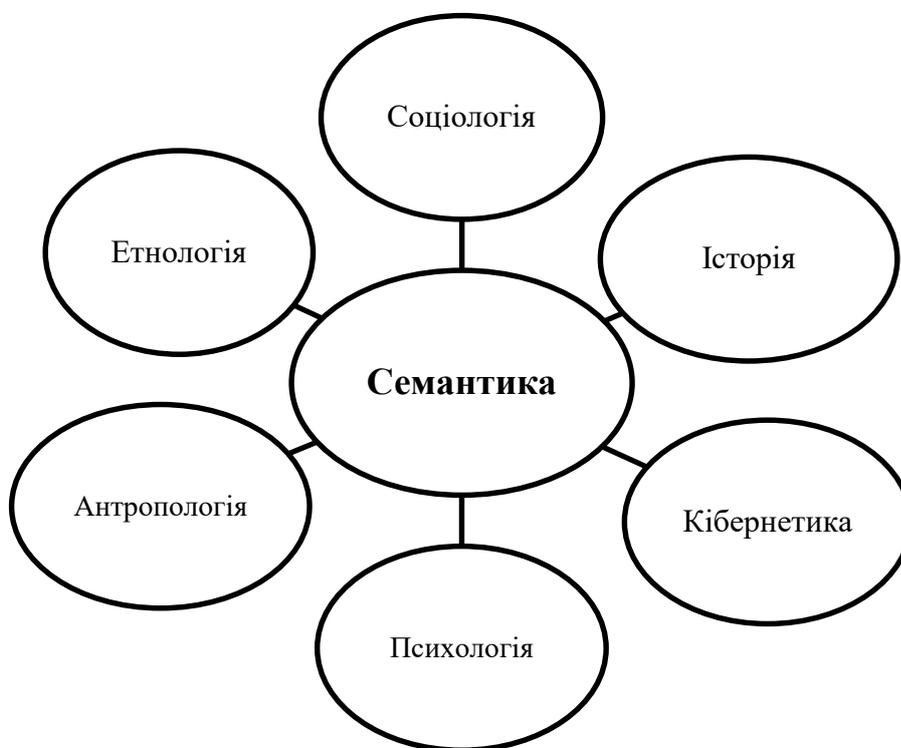

Схема 6

Практичний блок

1. Дайте відповіді на питання:
 - Що вивчає семантика? Назвіть об'єкт і предмет науки.
 - Які дослідження стали науковим підґрунтям власне семантичного аналізу мовних одиниць?
 - Скільки етапів у розвитку семантики прийнято виокремлювати? Схарактеризуйте кожний із цих етапів.
 - Які методи семантичного аналізу є основними, а які – допоміжними?
 - У чому полягає відмінність між значенням і смислом? Доведіть.
 - Розмежуйте поняття «денотат», «сигніфікат», «конотат».
 - Що входить до кола проблем семантичної науки?
 - Назвіть відомих зарубіжних та українських семасіологів і їхні основні семантичні концепції.
 - У чому виявляється зв'язок семантики із філософією, логікою, семіотикою та лінгвістикою?
2. Заповніть таблицю «Дві концепції загальної семантики»:

<i>Концепція</i>	<i>Сутність концепції</i>	<i>Представники</i>
Вузька		
Широка		

3. Обґрунтуйте зв'язки семантики з дисциплінами суспільного циклу.

Тема 2

Лінгвістична семантика як сфера дослідження значення одиниць природної мови

План

1. Роль семантики в лінгвістичній площині.
2. Теоретичні підвалини розвитку лінгвістичної семантики.
3. Значення як об'єкт дослідження лінгвістичної семантики. Типи значень.
4. Іntenсiонали та екстенсiонали.

Студенти повинні знати: передумови виникнення лінгвістичної семантики; напрями розвитку лінгвістичної семантики; критерії класифікації семантичних значень; типи семантичних значень; етапи визначення значення мовної одиниці; специфіку інтенціоналів та екстенціоналів.

Студенти повинні вміти: визначати роль семантики для лінгвістичних досліджень; аналізувати теоретичні положення різних напрямів лінгвістичної семантики; ілюструвати типологічний спектр семантичних значень; описувати семантичне значення; диференціювати інтенціонали та екстенціонали.

Ключові слова: лінгвістична семантика, структурна лексична семантика, синтаксична семантика, інтерпретаційна семантика, значення, типи значень, інтенціонал, екстенціонал.

Основна література:

1. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика / Л. М. Васильев. – М. : «Либроком», 2015. – 192 с.
2. Звегинцев В. А. Зарубежная лингвистическая семантика последних десятилетий / В. А. Звегинцев // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. Лингвистическая семантика. – М. : Прогресс, 1981. – С. 5–32.
3. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : учебник / И. М. Кобозева. – 5-е изд. – М. : ВАР, 2016. – 352 с. – («Новый лингвистический учебник»).
4. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М. : URSS, 2016. – 152 с. – («Лингвистическое наследие XX века»).
5. Кронгауз М. А. Семантика : Учебник для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений / М. А. Кронгауз. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 352 с.
6. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Дж. Лайонз. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.

Допоміжна література:

1. Архангельська А. М. Методи компонентного аналізу і компонентного синтезу в сучасних ономаціологічних дослідженнях / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 45–53.
2. Глебкин В. В. Смена парадигм в лингвистической семантике. От изоляционизма к социокультурным моделям / В. В. Глебкин. – М. : Центр гуманитарных инициатив, 2014. – 368 с.
3. Лозова Н. Г. Когнітивна семасіологія (семантика) як новий напрям досліджень [Електронний ресурс] // Н. Г. Лозова // Режим доступу : http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Literaturoznavchi_studii_2011_3_3/303_308.pdf ; Назва з екрана.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с.
5. Стернин И. А. Методы описания семантики слова / И. А. Стернин. – Ярославль : «Истоки», 2013. – 34 с.
6. Топоров В. Н. Исследования по этимологии и семантике. Т. 1. Теория и некоторые частные её приложения / В. Н. Топоров. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 814 с.

Теоретичний блок

Роль семантики в лінгвістичній площині. Про вагому роль семантики в пізнанні та дослідженні різноманітних мовних фактів і явищ одним із перших заговорив Ю. Апресян, указавши, що люди (мовці), володіючи певною мовою, а отже, оперуючи та розрізняючи значення її одиниць, здатні виконувати такі операції:

- будувати тексти певною мовою, виражаючи в них різні значення та репрезентуючи власні наміри (реалізація здатності говорити), а також сприймати тексти та вичленовувати з текстів, створених іншими учасниками комунікації, значення, що ними продукуються (реалізація здатності розуміти);
- поєднувати між собою слова за ідіоматичним принципом, тобто відповідно до норм поєднання одиниць різних рівнів, уставлених у

певній мові. Це означає, що відповідні слова вимагають певної форми від слів, із якими вони поєднуються або вступають у різні семантичні та синтаксичні зв'язки;

- встановлювати різні семантичні відношення, зокрема синонімічні; антонімічні; гіпо- та гіперонімічні; логічної послідовності;
- визначати семантичні властивості та ознаки одиниць мовної системи, насамперед речень. Ця функційна здатність семантичної системи мови проявляється в умінні мовців розрізняти семантично правильні речення від семантично неправильних або семантично зв'язні речення від семантично незв'язних. Для здійснення останньої дії необхідно володіти не тільки знаннями мовної системи, але й мати фонові та енциклопедичні знання.

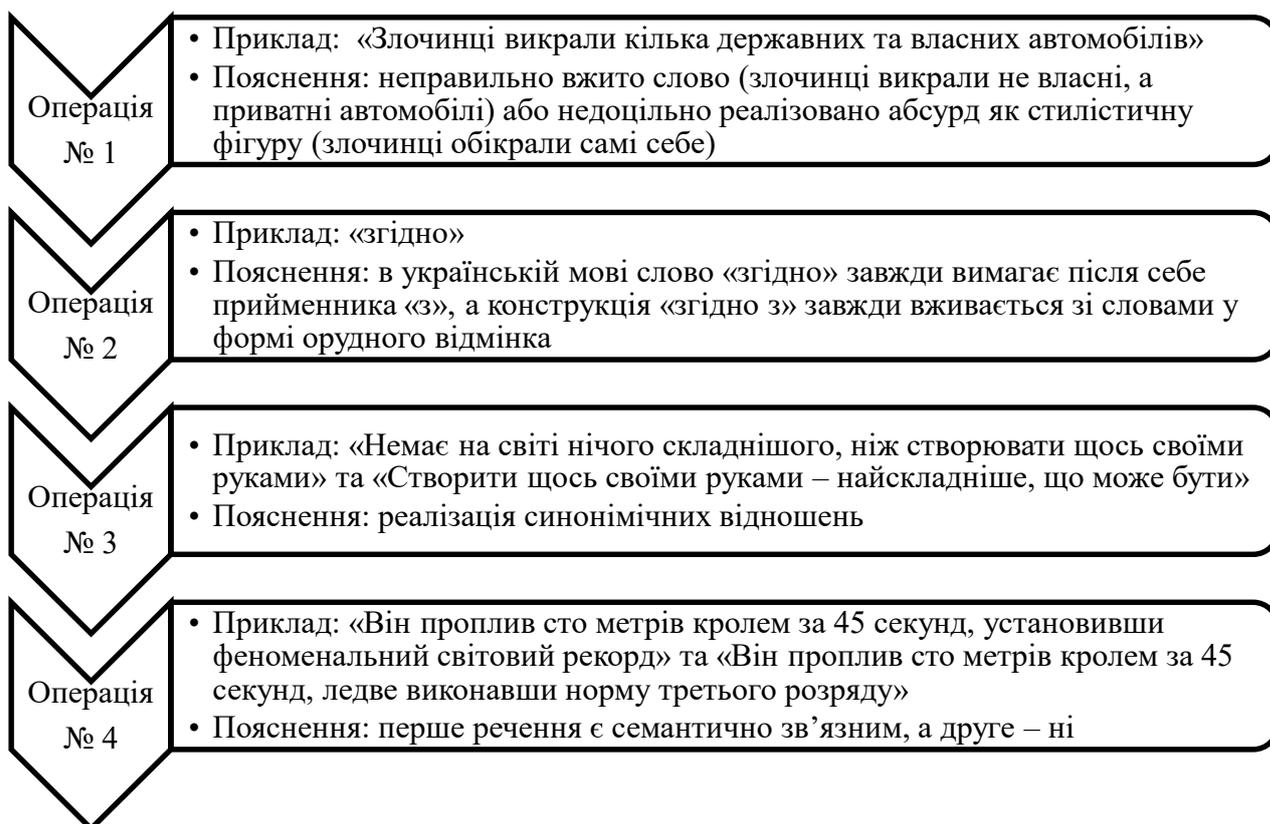

Схема 7

Отже, роллю семантики в лінгвістичних дослідженнях не варто нехтувати, оскільки вона не просто вивчає значення слів, а і відповідає за розробку механізмів для запису семантичної інформації та вироблення правил інтерпретації значень на різних рівнях мовного представлення. Відтак ідеться

про моделювання знань мови, а не дійсності, у якій перебуває мовець. Усі семантичні операції носії будь-якої природної мови здійснюють інтуїтивно, не задумуючись, та не зважають на чинники, що зумовили їх учинити саме так.

Теоретичні підвалини розвитку лінгвістичної семантики. Витоки лінгвістичної семантики сягають основних положень і постулатів загальної семантики, з якої перенесено на суто лінгвістичну площину уявлення про компонентну структуру лексичного значення (наприклад: *чоловік* = людина + самець + дорослий; *жінка* = людина + самка + дорослий; *хлопчик* = людина + самець + дитина; *дівчинка* = людина + самка + дитина).

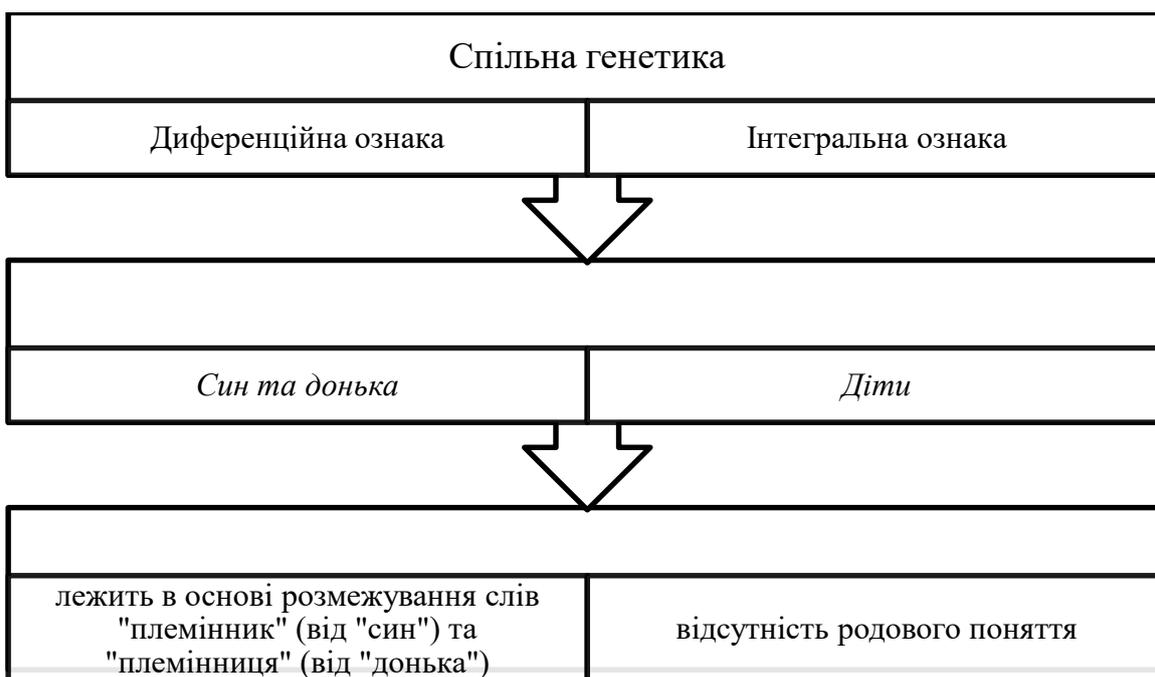
Нагадаємо, що історія мовної семантики починається з досліджень Х. Рейзига (І пол. ХІХ ст.), німецького мовознавця, який, читаючи лекції з латинської філології в університеті міста Халле запровадив термін «семасіологія». Під цим терміном дослідник розумів сукупність явищ, що охоплюють синекдоху, метонімію, метафору, відношення перехідних / неперехідних значень дієслів, прийменники, що модифікують значення слів. Науковець розглянув концептуальні, соціальні та стилістичні критерії відбору слів, синонімію, повторно вживані слова і розробив класифікацію семантичних характеристик.

Проте формування вчення про семантичні потенції мови та мовних одиниць припадає лише на 40–50-х рр. ХХ ст. Так, уже на початку 70-х рр.росло незадоволення від довготривалої орієнтації досліджень на дескриптивну (описову) лінгвістику, особливо на вивчення суто дистрибутивних особливостей мовних феноменів, а також генеративну (породжувальну) лінгвістику, в якій узагалі значеннєвий принцип пізнання не застосовувався. В цей час наукова спільнота одностайно проголосила недостатню адекватність традиційного підходу до мовного значення, обмеженість семантичних уявлень Г. Пауля та М. Бреалю, які предметом аналізу семантики вважали лише історичні зміни в значеннях слів, а також заперечення біхевіористської (поведінкової) теорії Л. Блумфільда в трактуванні значення як того чи іншого фізичного предмета чи вчинку (дії),

що локалізується в позамовній дійсності. У зв'язку з цим розширення дослідницького поля семантики (не лише значення слів, а й цілих текстів) зумовило появу нового наукового напрямку – лінгвістична семантика.

Спочатку лінгвістична семантика розвивалася як структурна лексикологія або структурна лексична семантика через посилений інтерес представників структуралізму до системних зв'язків, що встановлюються між лексичними одиницями. На основі досліджень у цьому руслі в лінгвістичній семантиці з'явилися й міцно утвердилися теорії лексичних (семантичних, лексико-семантичних) полів і методу компонентного аналізу значень групи взаємопов'язаних слів.

На цьому етапі досліджувалася прості та замкнуті системи типу термінів, генетично пов'язаних між собою. М. Матьо висловив думку, що розчленування значення слова на диференційні складники чи ознаки виявляється можливим лише в межах таких систем. Згодом теорія диференційних семантичних ознак доповнена концепцією інтегральних ознак (Ю. Найда, Д. Шмельов), згідно з якою до значення слова можуть входити такі семантичні компоненти, за якими воно не протиставляється жодним іншим значенням у межах конкретного тематичного кола слів. Приклад наведено у схемі 8.

Ще одним теоретичним висновком, зробленим у структурній лексикології як напрямі лінгвістичної семантики, є встановлення несуттєвих ознак, за якими розрізняються семантичні значення. Ними є асоціативні (Д. Шмельов) та потенційні (В. Гак) ознаки. Наприклад, для слова «блискавка» потенційними ознаками можна вважати яскравість природного явища; для слів «дід» і «бабка» – старий вік; для слів «тітка» та «дядько» – той факт, що вони є трохи старшими за того, хто до них звертається чи про них говорить. Асоціативні ж ознаки можемо спостерігати в таких висловах, як «блискавична промова», «улюблена тітонька» тощо.

Заслуговують на увагу в цьому контексті й теоретичні розробки М. Толстого, який у складі семантичних ознак чи сем, що утворюють це значення, виокремив семи двох видів – опорні (конкретні та немарковані) та допоміжні (абстрактні та марковані, що служать основою для протиставлень). Це положення можна пояснити на прикладі слова «березнячок», що в тлумачному словнику дефінується як «невеликий березовий ліс, гай». Його опорною семою буде слово «береза», а допоміжними – «ліс», «невеликий розмір».

Услід за структурною лексикологією, розвинулася синтаксична семантика. Її зародження та виокремлення в самостійний напрям зумовлено такими чинниками:

- 1) пріоритетність генеративної трансформаційної лінгвістики в системі мовознавства, основні дослідження якої скеровані на динамічний (процесуальний) аспект мовних фактів і феноменів;
- 2) сильний вплив із боку нової логіки, особливо таких її розділів, як семантична та модальна логіка;
- 3) значні успіхи у галузі інформатики, автоматичного перекладу, штучного інтелекту;

- 4) вплив результатів досліджень у лінгвістиці тексту, функціональному синтаксисі, теорії мовленнєвих актів, етнолінгвістиці, етнографії мовлення, дискурсології, соціолінгвістиці, психолінгвістиці тощо.

Грунтовними в галузі синтаксичної семантики вважаються праці Дж. Лайонза, Л. Васильєва та В. Богданова.

Головною задачею синтаксичної семантики став опис семантичної структури речення, скерований, по-перше, на побудову типових онтологічних ситуацій; по-друге, на суб'єктно-предикатну структуру (Н. Арутюнова, Н. Шведова), де не завжди чітко розмежовуються тема й рема (відоме та нове); по-третє, на пропозиційну, або реляційну структуру (В. Кук, Ф. Блейк, С. Староста, Дж. Андерсон, Р. Шенк, Дж. МакКолі, Дж. Лакофф, П. Адамець, О. Падучева, В. Касевич, В. Гак та ін.); по-четверте, на власне синтаксичну структуру речення (Н. Шведова, О. Мухін).

На сьогодні найбільш довершеним визнається пропозиційний, або реляційний підхід до опису семантичного значення речення. Вченими в цій галузі визначено та обґрунтовано специфіку семантичних актантів, розмежовано поняття пропозицій і модусів, з'ясовано способи реченнєвої та реченнєвої вербалізації людської думки.

З активним практичним застосуванням породжувальної трансформаційної граматики Н. Хомського виникла інтерпретаційна семантика, засадничі ідеї якої викладено в роботах Н. Хомського, Дж. Катца, П. Постола, Дж. Фодора, Р. Джеккендоффа та ін. У роботах цих дослідників описано принцип роботи семантичного компонента, що приписує значення окремим елементам глибинної структури та виводить на основі спеціальних проєктивних правил значення речення в цілому; опис значення елементарних символів відбувається в термінах семантичних ознак і називаються такі символи атомами значення; речення конструюються як двовершинні структури (нижня – глибинна, верхня – поверхнева); аналіз загального семантичного навантаження слова, а, отже, й тексту, відбувається в русі від його формальної структури до власне семантичної. Проте така

координованість дій повністю не відповідала реальній послідовності етапів породження мовлення й текстів того, хто говорить, чи того, хто пише. У зв'язку з цим у подальшому інтерпретаційна семантика як напрям лінгвістичної почала спиратися на інші моделі, опозиційні хомк'янському підходу (див. схему 9).

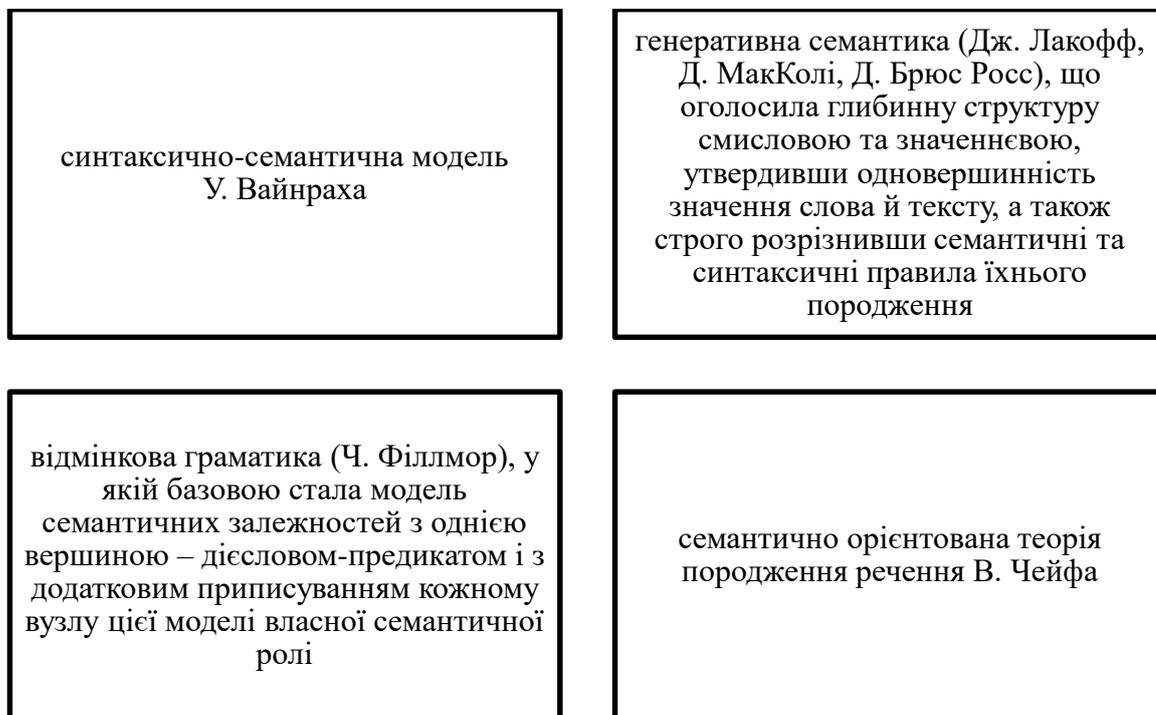

Схема 9

Отже, поява лінгвістичної семантики як окремого та самостійного напрямку мовознавчої думки пов'язана з скерованістю загальної семантики до мовної системи. Теоретичне підґрунтя лінгвістичної семантики, або семантики мови, що є цілком зрозуміло й логічно, становлять результати досліджень у галузі загальної семантики. Однак із бурхливим розвитком лінгвістичного вчення та його суміжних галузей лінгвістична семантика розширила своє коло дослідження, а тому її фокус нині спрямований не тільки на лексичний рівень мови, а й на рівень синтаксису й тексту. У зв'язку з цим лінгвістична семантика інтегрувала в собі такі течії, як лексичну семантику, синтаксичну семантику та інтерпретаційну семантику. Через це повністю виправданим на сьогодні вважається поділ лінгвістичної семантики на власне лексичну та граматичну, до останньої ж уналежнюються синтаксична й інтерпретаційна.

Значення як об'єкт дослідження лінгвістичної семантики. Типи значень.

У тлумачних словниках української мови подається така дефініція слова «значення» – це суть чого-небудь, зміст. Однак у науковій площині значення може трактуватися із двох різних позицій: субстанціальної та реляційної. За першого підходу, значення репрезентує всю інформацію, що передається мовним знаком, тобто словом. Прихильником такого підходу був Г. Стерн, який ототожнював значення слова з його поняттям. За другого підходу, що застосовувався вкрай рідко, значення розумілося як відношення слова до його смислу. На цьому наполягав С. Ульманн.

Теорія значення сягає ще праць Х. Рейзига, Ф. Хаазе, Ф. Хеердегена, М. Бреалю, М. Покровського. Так, Ф. Хеердеген розвинув теорію зміни значення як історичного процесу. Вчений указав на складність структури значення. Ця думка пізніше спричинила виникнення теорії «атомізації» значення та виокремлення семантичних компонентів. Б. Сمارт опублікував «Нариси із семасіології», де розглянув знаки значення. А. Дармстетер також видав фундаментальну працю, в основі якої ґрунтовний огляд процесу зміни значення слова внаслідок аналогії та вживання метафори. Робота М. Бреалю «Есе із семантики» становить підсумок розвитку мовної семантики ХІХ ст. На його думку, семантика належить до історичних досліджень: кожна зміна значення є історичною подією. Слова, як пише він, надто часто вивчаються ізольовано, тому що взяти окреме слово та прослідкувати його історію доволі легко, тоді як слово – це сконденсоване явище, за значенням протиставлене іншим словам. Ґрунтовними були й роботи ХХ ст., зокрема праця «Значення значення: вчення про вплив мови на думку та її смисл» Ч. Огдена та А. Річарда, де наголошувалося на необхідності застосування міжпредметного підходу до семантики як науки та комплексного підходу до з'ясування значення окремої мовної одиниці.

Зважаючи на той факт, що лінгвістична семантика поділяється на лексичну та граматичну, значення, якими вона оперує, також можуть бути

лексичними та граматичними. Про їхні відмінності можна дізнатися зі схеми 10.

Схема 10

З наведених у схемі дефініцій випливає, що лексичні значення також можуть мати власну типологію. Так, Л. Науменко пише, що лексичні значення прийнято поділяти на денотативні та конотативні. Кожне слово має певний денотат, тобто поняття (річ, явище, дія, процес, стан, ознака, якість, кількість, якість якості); деякі слова, крім денотативного значення, мають ще й конотації. Конотативний компонент значення доповнює денотативний та граматичний зміст мовної одиниці асоціативно-образним уявленням та надає їй експресивної функції – як, наприклад, слова «батько» та «татко» мають один денотат; конотації є стилістичними (нейтральна / розмовна сфери вживання). У таких словах, як «відомий», «славетний», «сумнозвісний», конотації лежать у сфері оцінності – (нейтральне, позитивно-оцінне та негативно оцінне).

Граматичні ж значення за роллю в мові слова поділяються на класифікаційні, синтаксичні та номінативні. Зокрема класифікаційні граматичні значення виступають у різних словах і є постійними, незмінними. Вони зумовлені лексичним значенням слова. Такими в українській мові є, наприклад, належність до частини мови (чорний, чорніти; білий, біліти), вид

дієслів (робив, зробив; дізнавався, дізнався), рід іменників (рік, ріка). Синтаксичні граматичні значення використовуються лише для зв'язку слів у реченні. Вони є змінними. До таких значень належать рід, число і відмінок прикметників, рід і число дієслів, у певних випадках – відмінки іменників. Номінативні граматичні значення виступають також у тому самому слові, але виражають найзагальніші властивості буття і тим доповнюють, уточнюють лексичне значення слова. Таку роль виконує, зокрема, число іменника: різне реальне значення передають однина і множина того самого слова: день (це лише один день) і дні (це більше ніж один день).

Значення можуть бути прямими та переносними (див. схему 11).

Схема 11

Наприклад, англійське слово «hand», що в перекладі означає «рука» має 92 словникових значення, проте залежно від сполучуваності з іншими словами, значення яких нашаровуються на основне номінативне значення, маємо найрізноманітніші переносні значення – не вистачає робочих рук, відсувається рука майстра, прошу вашої руки тощо. Звідси випливає, що поява переносного значення слова відбувається шляхом порівняння, співставлення та метонімічного переосмислення.

В лінгвістичній семантиці широко використовуються й інші типологічні різновиди значень, особливості яких узагальнено в книзі І. Кобозевої «Лінгвістична семантика» (див. схему 12 та далі):

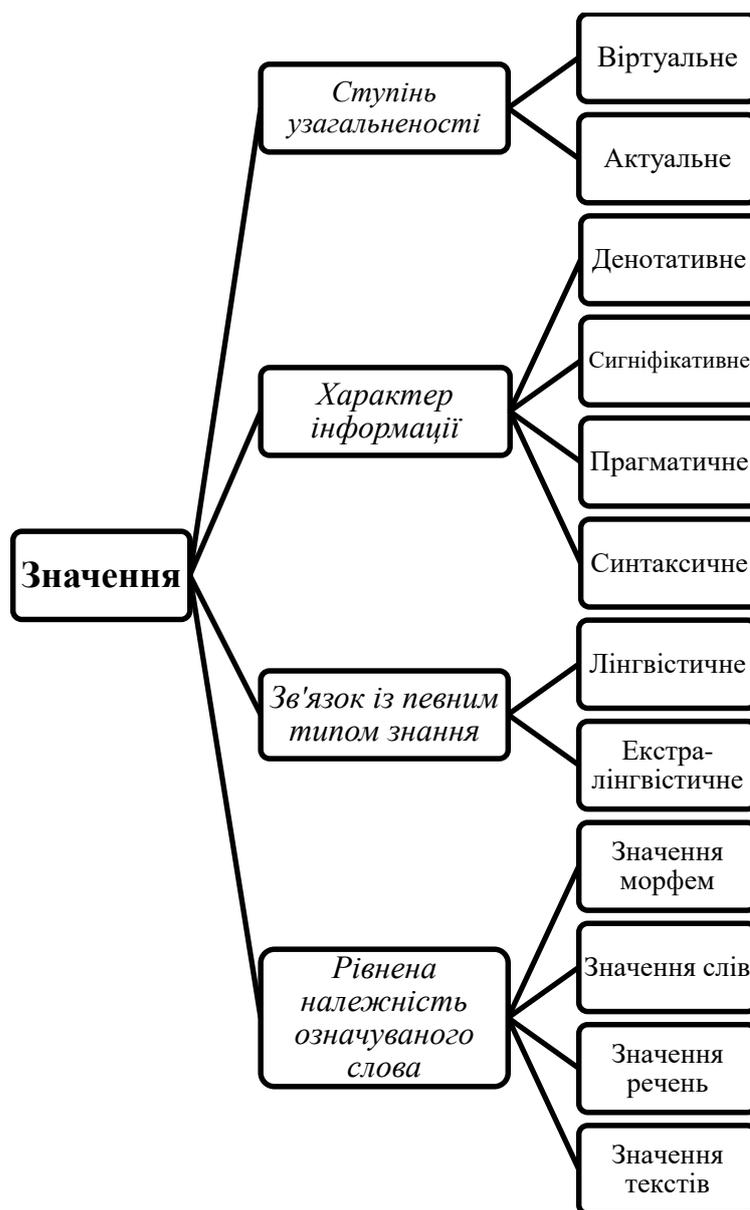

Схема 12

1. За ступенем узагальненості значення поділяють на віртуальні та актуальні. Серед науковців існує припущення, що цей критерій поділу семантичних значень пов'язаний із дихотомією мови та мовлення. У зв'язку з цим *віртуальним* є найбільш узагальнене значення. Наприклад, значенням слова вогонь може бути горіння, полум'я, вічний вогонь, Олімпійський вогонь, бенгальський вогонь тощо. Це значення є розтягнутим (наприклад, усі значення слова, що подаються у словнику, в сукупності складають віртуальне значення); невизначеним (слухач або читач не завжди знає, на яке значення з можливих він має звернути особливу увагу); соціальним (його знають лише носії певної мови). *Актуальним* є значення, що репрезентується мовним

виразом і вживається в конкретній ситуації мовленнєвого спілкування. Це означає, що актуальним у нашому випадку буде значення вогню, що горить у каміні, навпроти якого сидять співбесідники.

Звичайно, віртуальне значення завжди входить в актуальне. Це можна простежити в таких відрізках діалогів:

- 1) Мені необхідно ненадовго відійти. Чим би тобі зайнятися, поки мене не буде? – Я поговорю із твоїми батьками;
- 2) Знову ти пропускаєш заняття. Я поговорю із твоїми батьками.

Як бачимо, фраза «говорити з батьками» у віртуальному аспекті має значення «здійснювати акт спілкування», а в актуальному – значення «повідомлення» (в першому випадку) та «погрози» (в другому випадку).

Крім того, між віртуальним та актуальним значеннями є перехідний етап – *узуальне значення*. Воно природнім шляхом виокремлюється для слів і морфем, але не для речень. Узуальне значення – це значення, пов'язане з певним класом однорідних уживань. Наприклад, узуальні значення слова «форма» можна згрупувати в такі класи:

- 1) квадратна форма, форма зірки;
- 2) робоча форма, шкільна форма;
- 3) виготовлення форм, заготовка форм;
- 4) бути у формі.

2. Залежно від характеру інформації, що передається, значення поділяються на денотативні, сигніфікативні, прагматичні та синтаксичні.

Денотативне значення – інформація, що передається про позамовну дійсність, реальний та уявний світ, про який ідеться. Це значення в мові виступає у двох модифікаціях – віртуальній та актуальній. Актуальний денотат – це предмет або ситуація, що мається на увазі мовцем, який репрезентує її в мовленні. Віртуальний денотат є сукупністю об'єктів світу, його предметів, властивостей, ознак тощо. З'ясуємо, в чому різниця між першим на другим денотатом на прикладі речення «Син малює». У цьому реченні віртуальний денотатом буде слово «син» або суб'єкти, які в цьому світі виконують

соціальну роль сина. Це означає, що в цьому контексті віртуальний денотат указує на пряме відношення мовця до суб'єкта, тобто останній є сином мовця або тієї людини, про яку мовець говорить. Натомість актуальна денотативність реалізується в дії, а саме за допомогою дієслова «малює», бо в конкретній ситуації не всі суб'єкти, які є синами, можуть щось малювати.

Сигніфікативне значення – це інформація про той спосіб, за допомогою якого об'єкт чи ситуація відображається у свідомості мовця. Наприклад, сигніфікатом слова «син» будуть такі властивості чи ознаки, як людська істота, чоловіча стать, нащадок; сигніфікатом слова «малювати» буде «дія, спрямована на художнє відтворення чи представлення чого-небудь».

Прагматичне значення – це інформація про умови вживання певної мовної одиниці та її значення. Під час визначення прагматичного значення враховуються відношення мовця до денотата мовного виразу (добре / погано, багато / мало, своє / чуже); відношення між мовцями та адресатом (наприклад, ступінь близькості); обстановка спілкування (офіційна / неофіційна); мета спілкування.

Синтаксичне значення – це відношення між певним виразом та іншими мовними виразами у складі мовленнєвого відрізка. Наприклад, до синтаксичного значення слова «син» входить така інформація: іменник; істота; чоловічий рід; однина; називний відмінок.

3. З урахуванням зв'язку з певним типом знання семантичні значення поділяються на два види – лінгвістичні (ближні) та екстралінгвістичні (дальні).

За твердженнями О. Потебні, *лінгвістичному значенню* відповідає та частина значення слова, що репрезентує ту інформацію, яку пов'язують із цим словом усі носії мови, бо знання цього зв'язку між формою та змістом слова входить до знання мови. Лінгвістичним значенням є більшість значень слів, зафіксованих у відповідних словниках.

Екстралінгвістичному значенню приписують значення, що не входить до знання мови. Таким значенням є наукова, енциклопедична інформація про денотат слова та асоціації, що виникають на нього у свідомості мовця.

Наприклад, слово «війна» у людей, які бачили війну в кінофільмах, та в людей, які брали участь у ній чи спостерігали на власні очі, асоціації будуть абсолютно різними, іноді – навіть не будуть збігатися в певних позиціях.

4. Залежно від рівневої належності означуваного слова семантичні значення також бувають різних типів. Узагалі цей критерій виокремлюється у зв'язку з важливою функцією мовного знака (насамперед слова) – функцією членування цілого на компоненти, а також зважаючи на те, що мова є системою рівнів.

Зважаючи на те, що систему мову формують такі рівні, як фонетичний, морфемний, лексико-семантичний, граматичний і текстовий, а також і проміжні рівні, поділ значень одиниць цих рівнів дещо є відмінним.

Якщо нас цікавлять значення лише тих одиниць, що породжуються, тобто тих, що існують у свідомості носія мови як готові та цілі конструкції, виокремлюються два типи значень – *значення морфем* і *значення слів*, причому останній тип містить значення фразеологічних одиниць. Відтак увага семіологів зосереджується на морфо-семантичному та лексико-семантичному рівнях мови.

У випадку, коли нас цікавлять значення мовних одиниць, що не породжуються, тобто тих мовленнєвих відрізків, що в людській пам'яті не зберігаються в готовому вигляді, а функціонують лише в процесі мовленнєвої діяльності та мають здатність синтезуватися з більш дрібних елементів під час говоріння й членуватися на більш дрібні елементи в ході розуміння, то йдеться про *значення сентенціально-семантичних одиниць* (значення речень) та *значення тексто-семантичних одиниць* (значення текстів).

Варто сказати, що значення мовної одиниці більш високого рівня не доцільно зводити до простої суми значень складових елементів більш низького рівня. Яскраво це підтверджує семантичний аналіз тексту, де його складові речення не завжди можуть передавати зміст усього тексту. Наприклад: «Олег Іванович вилетів із Борисполя о шостій вечора. О восьмій годині він уже сидів у квартирі свого давнього друга та пив каву». В цьому

тексті відсутня інформація про місце прибуття суб'єкта, особисті дані його друга, наміри візиту до нього.

Інтенціонали та екстенціонали. Інтенціонал та екстенціонал – це парні категорії семантики, що позначають смисл і значення мовної одиниці. Історія розвитку концепції інтенціоналів та екстенціоналів мови бере свій початок у роботах Дж. Ст. Мілля, який розвинув її на основі денотативної теорії значення, головною тезою якої була така: «Всі імена є іменами чогось уявного або реального». У зв'язку з цим дослідник згрупував усі слова за двома типами – конотативні та неконотативні. Його доробок став теоретичним підґрунтям для сучасного розуміння складності цих понять.

Інтенціонал – це термін, що позначає зміст слова-поняття, тобто сукупність мислимих ознак, що позначаються цим поняттям предмета. *Екстенціонал* – це термін, що вказує на обсяг слова-поняття, тобто множину позначуваних цим поняттям даних, відомостей, фактів. Інтенціонали та екстенціонали визначаються через опозицію одне до одного.

Беручи до уваги розглянутий вище поділ значень за принципом характеру інформації, що ними передається, дослідники є одностайними в ототожненні екстенціонала з віртуальним денотатом слова, а інтенціонала – з його сигніфікативним значенням. До такої думки схиляються І. Кобозева, Н. Сабурова та ін.

Практичний блок

1. Дайте відповіді на питання:
 - У чому полягає роль семантики для проведення досліджень у різних галузях лінгвістики?
 - Назвіть етапи розвитку лінгвістичної семантики?
 - Що вивчає лексична семантика?
 - Якими проблемами займається граматична семантика?
 - Що таке значення? Чим значення відрізняється від смислу?

- За якими критеріями здійснюється класифікація семантичних значень? Назвіть типи значень та проілюструйте їх відповідними прикладами.
 - Чому значення мовної одиниці більш високого рівня не доцільно зводити до простої суми значень складових елементів більш низького рівня? Обґрунтуйте.
 - Як значення слова пов'язане з референцією?
 - Що таке інтенціонал та екстенціонал? У чому виявляється їхня відмінність?
2. Визначте денотативне та конотативне значення таких лексичних одиниць: *ручище, книжечка, дім, добряк, пречудовий, базікало, річка, жабенятко, класний (виступ), злючка.*
 3. Підберіть приклади контекстуальної реалізації словами (5) прямого номінативного та переносного значень.
 4. Визначте сигніфікативне значення таких слів: *лінгвіст, душа, матір, стіл, положення*
 5. Встановіть відповідність між словами та типами їхніх значень:

Вода – хімічна речовина Варити воду Стрибати у воду Пити воду Вода – прозора рідина Іти за водою Воду качати Замутити воду		Віртуальне значення Актуальне значення
---	---	---
 6. З'ясуйте прагматичне значення наведених нижче речень.
 1. Як здоров'я Вашої донечки?
 2. Він негайно вилетів до Києва, бо там на нього чекала Вона – мрія всього життя.
 3. Моє життя – це лише моє життя.
 4. Як люблю я цей дім, – маленький, непримітний, але такий

- рідний. 5. Не хоче він бути рабом власної долі, він сам прагне диктувати свої умови та свої правила. За ним повинні йти маси. За ним і підуть!
7. Визначте семантичну структуру кожного слова в поданих реченнях, врахувавши денотативний, сигніфікативний, конотативний, контекстуальний та структурний аспекти опису:
1. Мова і мовлення є історичним продуктом нації. 2. Мово! Мудра Берегиня, що не давала погаснути земному вогнищу роду і тримала народ на небесному Олімпі волелюбності, слова і гордості духу. 3. У глибину віків сягає корінням мистецтво вишиття.
8. Визначте значення морфем у поданих словах:
ніжно-фіалковий, гілочки, дівчисько, розтанцьовувати, пофарбувати.
9. Визначте сентенційно-семантичні значення:
1. І двір неметений – мітли немає, і в паркані діри, і відра течуть. 2. Все починається з найближчого оточення дитини. 3. Недарма в народі кажуть: «У цьому двірку, як у вінку».
10. Визначте тексто-семантичні значення в улюбленій вами казці.

Тема 3

Лексична семантика та її особливості

План

1. Поняття лексичної семантики.
2. Семантика слова та способи її осмислення.
3. Специфіка семного та компонентного аналізів.
4. Семантичне поле: ознаки, типологія, структура.

Студенти повинні знати: сутність феномену лексичної семантики; способи осмислення семантики слова; специфіку проведення семного та компонентного аналізів; ознаки, типи та структуру семантичних полів.

Студенти повинні вміти: характеризувати теорії лексичної семантики; визначати способи осмислення семантики слів; здійснювати семний та компонентний аналізи; конструювати семантичні поля.

Ключові слова: лексична семантика, семний аналіз, компонентний аналіз, семантичне поле, лексико-семантичне поле.

Основна література:

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Том I. Лексическая семантика : 2-е изд., испр. и доп. / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа «Языки русской культуры», Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. – VIII с., 472 с.
2. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики [Текст] : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15; 10.02.02 / Світлана Павлівна Денисова ; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1996. – 34 с.
3. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : учеб. / И. М. Кобозева. – 4-е изд. – М. : Книжный дом «Либроком», 2009. – 352 с.
4. Кронгауз М. А. Семантика : Учебник для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений / М. А. Кронгауз. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 352 с.
5. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Дж. Лайонз. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с.

Допоміжна література:

1. Архангельська А. М. Методи компонентного аналізу і компонентного синтезу в сучасних ономаціологічних дослідженнях / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 45–53.
2. Белова А. Д. Лексична семантика і міжкультурні стереотипи / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – 2002. – Вип. 7. – С. 43–54.
3. Бондарко А. В. Полевые структуры в системе языковой категоризации / А. В. Бондарко // Теория, история, типология языков : материалы чтений памяти В. Н. Ярцевой. Вып. I. / отв. ред. Д. Б. Никуличева. – М., 2003. – С. 13–20.

4. Лупенко Т. Семантика польових структур у контексті аналізу мовної картини світу [Електронний ресурс] / Т. Лупенко // Режим доступу : http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2012_1/Tetiana_Lupenko.pdf ; Назва з екрана.
5. Стернин И. А. Методы описания семантики слова / И. А. Стернин. – Ярославль : «Истоки», 2013. – 34 с.
6. Топоров В. Н. Исследования по этимологии и семантике. Т. 1. Теория и некоторые частные её приложения / В. Н. Топоров. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 814 с.

Теоретичний блок

Поняття лексичної семантики. Лексична семантика – це розділ загальної семантики, дослідницький вектор якого скерований на опис та аналіз значень словника певної мови, тобто тих значень слів, що не є граматичними.

Лексична семантика як самостійна галузь лінгвістичного знання має порівняно довгу історію свого становлення й розвитку. Її витoki сягають низки власне мовознавчих і суміжних із ними дисциплін (див. схема 13 та далі).

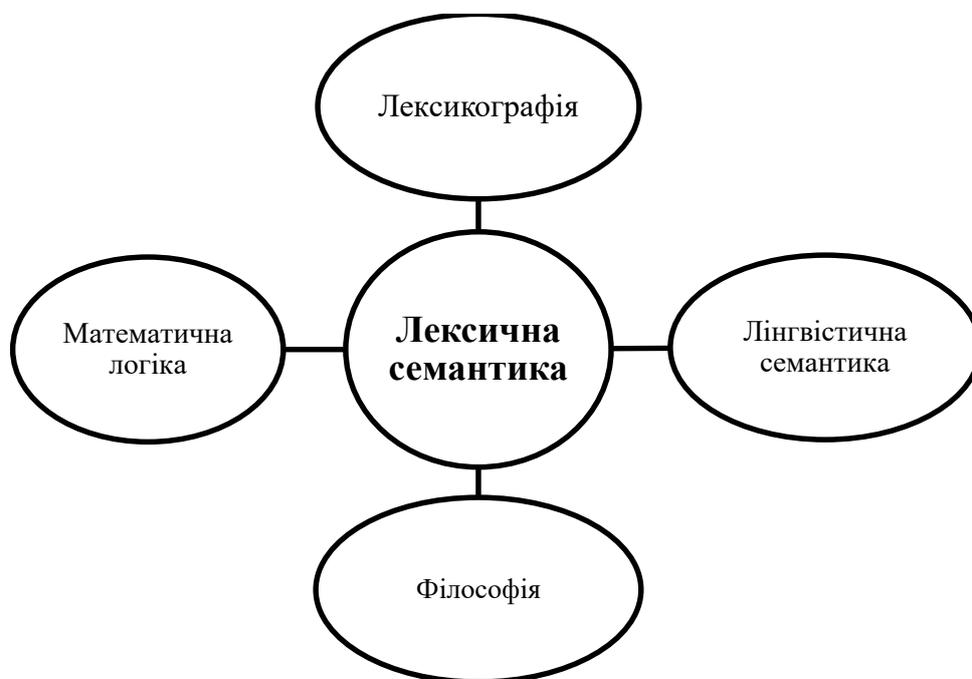

Схема 13

Лексикографія – розділ мовознавства, що займається укладанням словників різних типів та опрацювання теоретичних засад і принципів їхнього створення. У зв'язку з цим ця наука для реалізації власних практичних завдань постійно вимагала від теоретичної семантики створити т. зв. апарат чи розробити механізм для вичерпного й обсяжнішого тлумачення лексичних значень, характеристики лексичної та синтаксичної сполучуваності слів, опису їхніх семантичних зв'язків із іншими словами тощо. Зважаючи на те, що головним питанням лексикографії було «що слово означає?», а головним питанням теоретичної семантики – «як слово означає?», ці мовознавчі науки розвивалися самостійно, не контактуючи одна з одною. Однак завдяки працям Л. Щерби, Ш. Баллі, Е. Сепіра, В. Виноградова на початку ХХ ст. теоретична семантика окреслила новий напрям теоретичних досліджень, що був пов'язаний із безпосередньою екстраполяцією положень відомих лексикографів. Це відбулося, за твердженням Ю. Апресяна, під впливом проголошеної У. Вайнрайхом промови на симпозіумі 50-х рр. ХХ ст., де ключовою була така фраза: «Не задовольняючи потреб лексикографії, ми можемо говорити про фатальну прірву між теоретичною та описовою семантикою, прирікаючи першу на безпліддя, а другу – на атомізм».

Після цього мастодонтами семасіології розширено проблемне коло загальної семантики, під кутом зору якої з'явилися й питання встановлення значення лексичного складу мови. Зокрема семантика почала оперувати такими принципами:

- сутність, що називається лексичним значенням слова, – це не наукове, а «наївне» поняття про існуючу річ, іноді обтяжене смисловими та емоційними асоціаціями, що загалом не відповідають сутнісним характеристикам позначуваного словом предмета чи явища;
- ця сутність має розкриватися в тлумаченні слова, що здійснюється спеціальною мовою-ідентифікатором, яка вибудовується, як правило, на основі звичайної мови, проте може містити й такі слова, що не мають прямих відповідників у природній мові;

- слова в мові поєднуються між собою не зовсім вільно, тобто не лише з урахуванням їхніх значень, адже існують певні валентнісні обмеження – лексичні та конструктивні;
- значення цілого словосполучення не завжди є сумою лексичних значень його складників.

Таким чином, складність лексикографічних досліджень зумовила шляхи т. зв. співпраці лексикографії із семантикою, переніши в системі останньої проблеми значення слів до категорії центральних.

Лінгвістична семантика 40-50-х рр. ХХ ст. також посприяла інтенсифікації досліджень у галузі лексичної семантики. Зокрема з лінгвістичної семантики лексична семантика запозичила уявлення про компонентну структуру фонологічного та семантико-граматичного значення, спроектувавши його на лексичну площину й давши змогу дослідити компонентну структуру лексичного значення. Наприклад: «жеребець» = кінь + самець; «кобила» = кінь + самка. Треба сказати, що спочатку в лексичній семантиці в такий спосіб аналізувалися прості та замкнені системи термінів роду, назв тварин і військових та інших номенклатур. Із цього приводу навіть висувалося твердження, що розклад значення на диференціальні ознаки є можливим лише в межах таких систем. Однак поява праці М. Матьо повністю заперечила цю думку, у зв'язку з чим теорія диференціальних семантичних ознак почала застосовуватися під час дослідження будь-яких шарів лексики.

Крім компонентної структури лексичного значення слова, виникла ідея про його ієрархічну організацію. Про це свідчать праці Е. Потьє, Дж. Хеллера, М. Маркиса та ін. Зокрема, Дж. Хеллер і М. Маркис, вивчаючи принципи кольоропозначень у мові, встановили таку ієрархію семантичних компонентів (параметрів) у словнику: головний компонент – тон (наприклад: червоний, синій, жовтий); залежні компоненти, якими можуть бути інтенсивність (темно-, густо-, світло-), яскравість (яскраво-, тьмяно-). Вчені дійшли висновку, що наявність таких слів, як «пурпуровий», «рожевий», «кораловий»

та ін., указують на той факт, що головний компонент семантики слова може існувати без залежних, натомість залежні без головного існувати не можуть.

Також варто сказати, що на сьогодні лексична семантика є розділом лінгвістичної семантики, час виникнення яких є приблизно однаковим, через що говорити про те, яка наука на яку мала більший вплив, доволі складно.

Філософія, у свою чергу, якоюсь мірою вплинула на принципи тлумачення значень слів мови. Саме в цій метанауці й зародилася традиція дослідження значення слів. Уперше про можливість слова виражати значення заговорив представник античної філософії Аристотель, пізніше його ідеї продовжили й удосконалили філософи XVII ст. Дж. Локк, Г. Лейбніц та Б. Спіноза.

Головний постулат філософії, яким стала оперувати й утверджувати лексична семантика, є твердження про те, що поняття, яке виражає слово, аналізується в складі цілого висловлювання та з урахуванням тієї ситуації, що ним моделюється, причому в ході такої операції тлумачення робиться спроба звести велику кількість складних понять до невеликої кількості простих, але ефективних, тобто віднайти ключові значення. На основі цього в лексичній семантиці виникає поняття контекстуального значення слова, а також з'являються поняття узуального (фіксованого словником) та okazіонального (індивідуально-авторського) значення слова. Різницю між цими значеннями можна пояснити на такому прикладі з мови сучасної друкованої преси:

Восени галасували – запевняли, буцімто робиться все, аби «загнуздати» ціни на гречку, а вийшло так, що останні осіддали владу...

Його завдання – «загнуздати» земельну реформу, спрямувати її на правильний шлях.

У першому реченні контекст указує, що слово «загнуздати» означає підкоряти своїй волі; приборкувати. Це значення фіксується в тлумачному словнику української мови, тому воно є узуальним.

У другому реченні контекст указує, що це саме слово означає проконтролювати певний процес, спрямувати. Таке значення не міститься в

жодному тлумачному словнику, через що воно вважається оказіональним, тобто переосмисленим і неологізованим автором.

Математична логіка вплинула на розвиток лексичної семантики по-своєму. Зокрема лексична семантика в певних дослідженнях спирається на теорію логічних норм і нормативних висловлювань, де основними є поняття обов'язковості, можливості, дозволу, заборони. В цій теорії логіками виведено такі формули:

- обов'язково $A =$ неможливо не B ;
- дозволено $A =$ не обов'язково не B ;
- заборонено $A =$ обов'язково не B .

Усі ці визначення та рівняння засвоєні сучасної лексичною семантикою та використовуються під час аналізу відповідних слів.

Отже, становлення лексичної семантики як окремого мовознавчого напрямку відбулося під впливом теоретичних ідей як гуманітарних, так і негуманітарних дисциплін, що дало змогу лексичній семантиці сформуванню не тільки власний теоретичний апарат, а й задовольнити практичні потреби сучасної лінгвістичної науки та сприяти розробці її прикладних продуктів.

Семантика слова та способи її осмислення. Більшість мовознавців стверджує, що поняття слова стихійно наявне у свідомості носіїв мови. Першими текстами мовознавчого характеру були списки слів, знайдені на глиняних табличках давнього Шумера та Аккада. На ранніх етапах розвитку мовознавства вже існував поділ слова на план вираження (фонетична та граматична структури) та план змісту (лексичне та граматичне значення).

Протягом тривалого часу мовознавці надавали перевагу вивченню то плану змісту, то плану вираження. Давньоіндійський мовознавець Паніні цікавився насамперед питаннями будови слова. Натомість для давньогрецьких філософів, серед яких були Платон та Аристотель, головною сферою вивчення була семантика слова, взаємодія між предметом, що позначається словом, та ідеєю про нього. Олександрійські граматики, а також римський учений-енциклопедист Марк Теренцій Варрон займалися морфологічними

проблемами слова. Діонісій Фракійський визначав слово як найменшу частину зв'язного мовлення.

У часи середньовіччя в Європі досліджувався насамперед семантичний аспект слова, співвідношення слова, мовлення й поняття, тоді як для арабських граматистів найбільший інтерес становила морфологічна структура. Французька граматики Пор-Рояля визначала слово як сукупність окремих звуків, із яких люди складають знаки для позначення своїх думок. Французькі граматики того часу виокремлювали формально-звукову та значеннєву сторони слова.

На новітньому етапі розвитку лексичної семантики переважає системний підхід до вивчення поняття слова, що передбачає багатовекторний аналіз цього поняття. Слово досліджується як одиниця мовлення, аналізуються критерії його виокремлення, вивчається його змістова сторона та його функціонування в тексті. Відтак універсальною дефініцією, якою сьогодні послуговуються дослідники в цій галузі, є така, за якою слово розуміється як мовна одиниця, що представляє звукову (усну) чи незвукову (письмову) фіксацію поняття про предмет або явище об'єктивного світу.

Слову як основній одиниці мови властиві такі ознаки:

- фонетична оформленість;
- наявність одного чи кількох лексичних значень;
- номінативність (слово виконує в мові функцію називання);
- граматична оформленість;
- виокремлення в мовленнєвому потоці;
- вільна відтворюваність у процесі мовлення (слова існують у готовому вигляді, їх не потрібно заново створювати);
- відносна вільність позиції в реченні;
- власний єдиний наголос (за винятком складних слів, що мають основний і другорядний наголоси; односкладові прийменники,

сполучники та частки в поєднанні з іншими словами власного наголосу не мають);

- структурна цілісність (непроникність одного слова в інше, за винятком деяких заперечних та неозначених займенників у непрямих відмінках із прийменниками: дехто – де з ким, ніщо – ні на чому, хтозна-який – хтозна в якому);
- переважне вживання в сполученнях слів у межах речення.

З наведеного переліку ознак та властивостей слова найголовнішою є наявність лексичного значення. На цьому свого часу наполягали О. Реформатський, Г. Артрушина, І. Арнольд, О. Тараненко та ін. Проте виникає питання, яким чином відбувається розуміння лексичного значення, як воно фіксується в словнику, тобто як відбувається осягнення семантики слова. З'ясуємо це.

Як стверджують сучасні мовознавці, під час дослідження семантики слова необхідно звертати увагу на значення його компонентів. Це, у свою чергу, вимагає від дослідника розмежовувати зовнішні фактори прямого, безпосереднього впливу лексичної одиниці на словниковий склад мови і, навпаки, від внутрішніх факторів, пов'язаних із механізмом формування лексичної системи в цілому. Співвідношення цих факторів кваліфікуємо як відношення необхідності та можливості.

Зовнішні фактори зумовлюють необхідність змін, а внутрішні представляють ті можливості, якими в складі системи мови володіє лексична одиниця чи шар лексики, до якої вона входить.

Серед зовнішніх факторів суттєву роль відіграють стан і розвиток суспільства, зміст суспільної свідомості, рівень суспільних потреб, а тому розуміння семантики слова залежить від рівня освіченості носіїв мови, професії, культури, а також соціального статусу. Наприклад, слово «редукція» по-різному буде інтерпретоване лінгвістом (значне ослаблення або втрата ненаголошених звуків під час їхньої вимови) та хіміком (звільнення елемента від окислення, відновлення його з оксиду в чистому вигляді).

До внутрішніх факторів уналежнюємо органічний зв'язок мови та мислення, а також сам механізм мови, зокрема її морфологічну систему та систему словотвору.

Інший механізм осягнення семантики слова, побудований на врахуванні чотирьох аспектів у формуванні цілісної картини значеннєвих потенцій слова, пропонує Б. Чарльстон,:

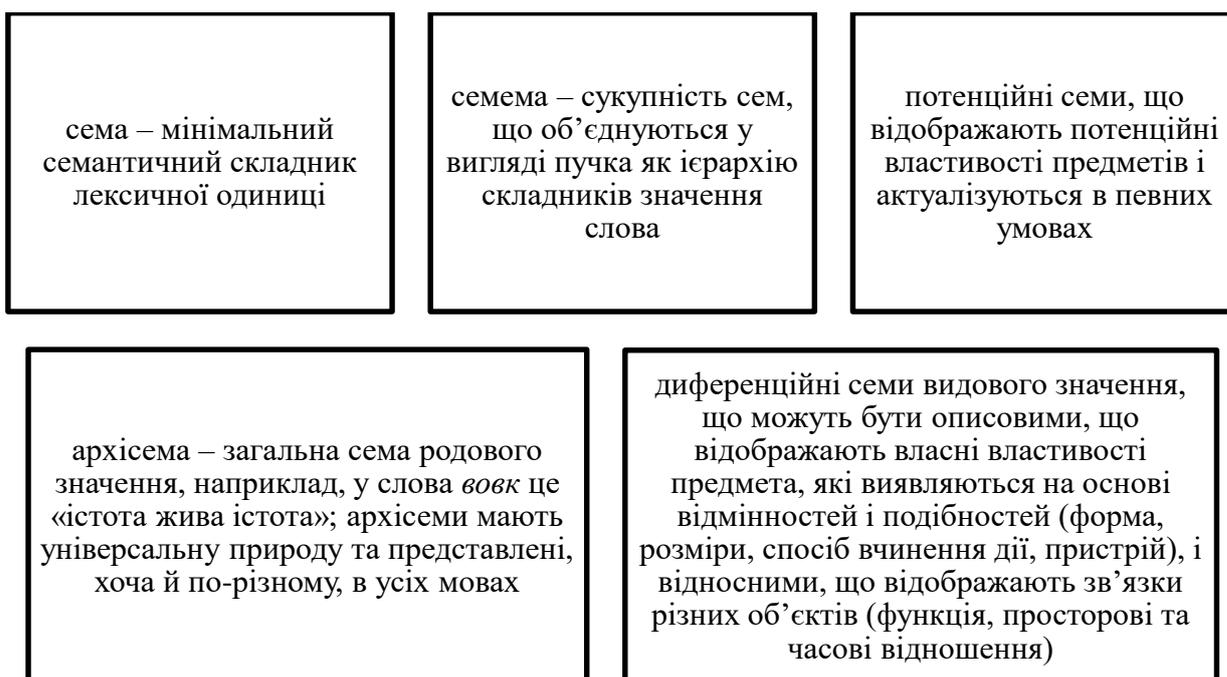
- сфера загальноприйнятого;
- сфера власної уяви (мрії, пам'ять, припущення);
- сфера оцінки;
- сфера емоцій.

Зважаючи на це, справедливим є виокремлення в семантиці слова його узуального та оказіонального значень.

Специфіка семного та компонентного аналізів. На сьогодні найбільш продуктивним і ефективним способом осмислення семантики слова є компонентний і семний аналізи.

Метод семного аналізу – метод дослідження лексичного значення слова з урахуванням контексту та умов мовної ситуації.

Для здійснення семного аналізу необхідно визначити в слові певні елементи, що продукують чи зумовлюють його значення (див. схему 14).

Метод компонентного аналізу – метод дослідження змістовної сторони значущих одиниць мови, що має на меті розкладання значення на мінімальні семантичні складники. Цей метод є удосконаленим варіантом семного аналізу.

Вперше компонентний аналіз використано під час дослідження лексичного матеріалу як техніки опису вузького кола лексичних одиниць (термінів спорідненості) у різних мовах (50-ті рр. ХХ ст.). Він базується на гіпотезі про те, що значення кожної одиниці мови складається із семантичних компонентів (сем) і що словниковий склад мови може бути описаний за допомогою обмеженого та порівняно невеликого числа семантичних ознак. Метод компонентного аналізу тісно пов'язаний із системно-парадигматичними уявленнями про мову, зокрема теорією поля, і може розглядатися як розширення і поглиблення її теоретичної та інструментально-методичної бази. Цей метод виявляє зв'язок з ідеями Р. Якобсона, Л. Єльмслева та ін., які вважали можливим перенесення принципів фонології М. Трубецького в граматику та семантику. На основі методу компонентного аналізу семантичне поле визначається як сукупність парадигматично пов'язаних слів або їхніх окремих значень, що мають у своєму складі загальну (інтегральну) семантичну ознаку та які розрізняються за однією диференційною ознакою. Загальні та диференційні ознаки, так само як і слова, які їх мають, утворюють певні ієрархії, структури (пор. інтегральну ознаку «спорідненість» і диференційні ознаки «стать», «покоління», «ступінь споріднення» в семантичному полі споріднення).

Характер компонентного складу лексичного значення залежить від ступеня конкретності (абстрактності), що виражається певним словом. У разі компонентного опису предметно орієнтованих слів (так званих денотативів типу *слон*, *грак*, *сосна*) значно підвищується роль індивідуальних (унікальних) ознак, що характеризують тільки певне слово (пор. сему «наявність хобота» у слова «слон»), а також зростає ймовірність збігу змісту семантичної ознаки слова й ознаки предмета, позначеного певним словом. На цій підставі деякі

вчені уналежнюють компонентний аналіз денотативів до сфери позамовної семантики (Ж. Мунен та ін.).

Застосування методу компонентного аналізу в синтагматиці виявляє низку закономірностей функціонування слів у мові:

- правила селекційних обмежень (Дж. Кац);
- правила додавання лексичних значень (Ю. Апресян);
- правила семантичного узгодження (В. Гак).

На цій основі встановлюються, зокрема, умови правильного вибору слів у словосполученні, що залежать від наявності загальної семі в обох частинах словосполучення, відсутності суперечливих сем в одній із частин словосполучення. При цьому повтор сем виступає як важливий конструктивний засіб побудови мови, подібне за функцією до інших синтагматичних засобів мови.

У 70-80 х рр. ХХ ст. метод компонентного аналізу став застосовуватися також у граматиці, особливо в морфології (О. Гулига, Є. Шендельс). У радянському мовознавстві робляться спроби компонентного аналізу простих і складних речень (роботи О. Москальської, В. Белошапкової, В. Гака). Вдосконалюються чинні та розробляються нові прийоми та методи виявлення семантичних ознак, встановлюються типи їхнього взаємозв'язку. Ці прийоми та методи доповнюють і розширюють метод компонентного аналізу: методи лінгвістичного експерименту, що беруть початок від ідей Л. Щерби й О. Пешковського, методи опозиції і комбінаторики (Т. Ломтев), різні процедури анкетування та опитування інформантів (О. Селіверстова), компонентного синтезу (А. Кузнецов), варіювання синтагматичного поєднання слів (Ю. Апресян), метод словникових дефініцій (Ю. Караулов), а також психолінгвістичні експериментальні прийоми дослідження.

Семантичне поле: ознаки, типологія, структура. Зростання популярності компонентного аналізу лексичного значення слова зумовило появу такого поняття, як семантичне поле. Фундатором теорії семантичного поля вважається Й. Трір, який уперше у своїй праці «Німецька лексика

понятійної сфери інтелектуальних властивостей. Історія лінгвістичного поля від давніх часів до початку XIII століття» в 1931 р. розмежував поняття понятійного та семантичного полів. Зокрема дослідник висунув думку про те, що до будь-якого понятійного поля входять поняття відповідної сфери, що можуть накладатися одне на одного, утворюючи словесне поле, де кожна лексема несе зміст як складова частина відповідного поля. Натомість семантичне поле, за його словами, покриває лише певну частину понятійного поля, оскільки утворено якимось одним словом та його «сім'єю» слів, що мають спільне лексичне значення.

Відтак, послідовниками Й. Тріра визначено ознаки, що є твірними для семантичного поля. Вони поділені на дві основні групи: (1) ознаки, що так чи інакше пов'язані з лексичним значенням, тобто лінгвістичні ознаки; (2) ознаки, орієнтовані на понятійну, предметно-тематичну сферу та інші сфери, тобто екстралінгвістичні ознаки. Семантичні поля об'єднують слова за спільністю їхнього значення, що виражається центральним членом поля. При цьому семантичні поля можуть містити слова, що належать до однієї частини мови, та слова, які належать до різних частин мови, що поєднані спільним значенням і словотвірною ознакою.

Поняття семантичного поля має низку суміжних, синонімічних і навіть абсолютно тотожних терміновживань. Зокрема в роботах Л. Вайсгербера використовується термін «словесне поле». Передумовою польової організації словникового складу мови вчений уважав закон органічного відокремлення частини від цілого. Досліджуючи безпосередньо лексичне значення слів, він неодноразово стверджував, що лексичне значення слова – це не центральне поняття поля, а лише його структурний компонент. Намагаючись створити та описати словесне поле, він виходив із центрального слова, вивчаючи диференціальні ознаки значень усіх слів, що входять до складу одного словесного поля, обґрунтувавши таким чином основи компонентного аналізу, що й сьогодні використовується в лексичній семантиці.

Крім власне семантичного поля, виокремлюють також морфологічно-семантичні поля, для слів-елементів яких, поряд із семантичною близькістю, характерна наявність спільного афікса чи основи. В морфологічних полях окремі їхні елементи групуються навколо основного слова (ядерної лексики поля). Такими є омографи, омофони, пароніми, слова-похідні від одного кореня, утворені за допомогою однакових афіксів чи з однакової форми закінченнями.

Виокремлюють також граматичні поля, наприклад, поле стану, що репрезентується в мові граматичними (морфологічними) одиницями й вільними словосполученнями на межу синтагматики та парадигматики.

Існують і синтагматичні поля – словосполучення та інші синтаксичні одиниці, що виявляють семантичну сумісність їхніх компонентів та сукупність структурних моделей речень, об'єднаних спільністю семантичного завдання, зокрема, семантичне поле імперативності, в яке входять усі структурні моделі, за допомогою яких виражаються накази.

Термін «синтаксичне поле» вперше введено В. Порцігом. Цим терміном позначалися словосполучення та синтаксичні комплекси, в яких чітко визначалася можливість семантичної сумісності компонентів, а та обставина, що в одному випадку розглядався зв'язок між суб'єктом і предикатом або предикатом і об'єктом, відігравала другорядну роль.

Однак об'єктом уваги лексичної семантики є поняття лексико-семантичного поля, що активно розробляється й сьогодні. Однак і дотепер немає єдиного універсального визначення цього поняття. Так, наприклад, І. Штерн визначає лексико-семантичне поле як сукупність лексем, що несуть один і той же зміст та описують одну й ту ж ситуацію. О. Ахманова вважає лексико-семантичне поле сукупність слів, що входять до складу одного тематичного ряду та є частиною дійсності, що закріплена в людському досвіді як певна структурна система слів. Заслуговує на увагу також і визначення Ю. Апресяна, який стверджує, що лексико-семантичне поле – це сукупність не слів, а значень, що мають хоча б один спільний семантичний компонент, і

може вміщувати у своєму складі слова інших частин мови, що повністю або частково передають основний зміст. О. Селіванова трактує лексико-семантичне поле як парадигматичне об'єднання лексичних одиниць певної частини мови за спільністю інтегрального компонента (архісема). А. Кузнецова взагалі дійшла висновку, що лексико-семантичне поле вміщує семантичний клас слів, що об'єднані між собою за відношеннями роду-виду та частини-цілого.

Типологія лексико-семантичних полів також є доволі розгалуженою.

Зважаючи на те, що кожне лексико-семантичне поле моделюється на основі уявлень певної людської спільноти про навколишній світ, що вербалізуються в мові за наявністю спільного лексичного значення, утворюються лексико-семантичні поля явищ природи (грим, хуртовина, дощ, землетрус), людських почуттів (кохання, ненависть), професій людини (вчитель, лікар, економіст, редактор, слюсар, рибалка) і т. д.

Відомою є класифікація лексико-семантичних полів за логіко-філософським принципом, у зв'язку з чим їх прийнято поділяти на два типи:

- предметні (елементи поля об'єднуються за їхньою належністю до однієї предметної області (денотата));
- понятійні (поєднують слова за їхньою належністю до однієї сфери уявлень (понять)).

Р. Мейер виокремлює три типи лексико-семантичних полів за їхньою природою:

- природні (назви дерев, тварин, частин тіла людини);
- штучні (назви професій, військових звань, складових частин механізмів, споруд та будівель);
- напівштучні (назви термінологічної системи слюсарів, будівельників, вчителів, програмістів, понятійний апарат етики).

Різними можуть бути й критерії для формування лексико-семантичного поля. Так, М. Покровський зазначає, що лексико-семантичне поле формується на основі трьох наявних критеріїв: тематична група; синоніми; морфологічні

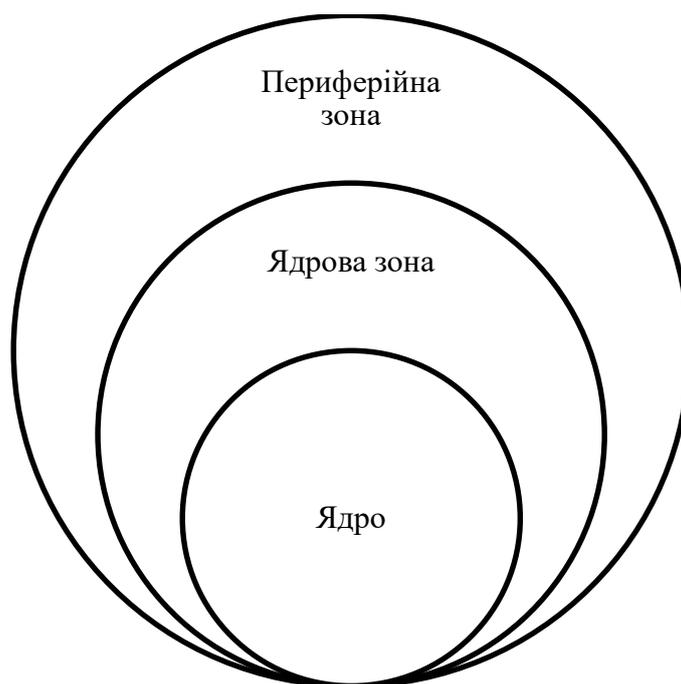
зв'язки. В. Порціг зазначає, що лексико-семантичним полем може вважатися така структурна система, ядром якої виступає або дієслово, або прикметник, оскільки слова саме цих частин мови можуть бути присудками, тобто виконувати функцію предиката.

У зв'язку з вищенаведеним, цілком логічно говорити, що в будь-якому разі одні значення в полі є домінантними, а інші – додатковими чи супровідними. Через це будова лексико-семантичного поля має вигляд ядерно-периферійної структури. Тому в структурній організації будь-якого лексико-семантичного поля наявні такі конституенти (схема 15).

Схема 15

Схематично це виглядає так, як показано на схемі 16.

Наприклад, за романом Ліни Костенко «Маруся Чурай» можна побудувати лексико-семантичне поле «вірність». Його ядром буде лексема «вірність» або її абсолютні синоніми «вірний». Ядрова зона буде представлена іншими синонімами та похідними словами до ядерного слова – незрадливий, вірити, вірувати. Натомість периферійна зона вміщує лексичні одиниці та описові конструкції, що мають спільну семантику з ядром, наприклад: правдивий, перевірений, відвертий, щирий.

Варто наголосити на тому, що лексико-семантичні поля здатні розгалужуватися на мікрополя (менші за обсягом сукупності лексичних одиниць, об'єднані спільністю змісту). Мікрополя, у свою чергу, поділяються на лексико-семантичні групи – об'єднання слів у межах одного лексико-семантичного поля, що мають спільні мовні характеристики (словотвірні, морфологічні) та спільний компонент значення, більш конкретний, ніж у слів одного лексико-семантичного поля.

Різновидами лексико-семантичних груп, на думку Федора Філіна, є синонімічні ряди слів, антонімічні пари та навіть слова, об'єднані родовидовими зв'язками.

I. Кобозєва подає більш повну класифікацію лексико-семантичних груп, до якої зараховує такі розряди слів та їхні кореляції (відношення):

- синонімія: бегемот – гіпопотам, йти – плестися, говорити – базікати;
- антонімія: чорний – білий, день – ніч, встати – сісти, говорити – мовчати;
- гіпонімія: береза – дерево, сестра – родич, кавун – ягода;
- гіперонімія: меблі – стіл, стілець, шафа, ліжка;
- кореляції несумісності: батько – мати, йти – бігти, просити – наказати;
- кореляції «частина – ціле»: лист, гілка, стовбур, корінь – дерево;

- кореляції конверсивності: виграти – програти, мати (щось) – належати;
- кореляції семантичної похідності: слухати – слухач, стріляти – зброя, читати – читач;
- асоціативні відношення: осел – дурість, летіти – швидко.

Отже, побудова лексико-семантичних полів дозволяє глибше дослідити специфіку лексико-семантичних систем досліджуваної мови й дає багатий матеріал для типології та виявлення мовних універсалій.

Практичний блок

1. Дайте відповіді на питання:
 - Що вивчає лексична семантика?
 - Які науки вплинули на становлення лексичної семантики?
 - Які способи осмислення семантики слова Вам відомі?
 - Що таке сема? В чому її відмінність від семеми?
 - За якою схемою проводиться семний аналіз?
 - Що Ви знаєте про методику компонентного аналізу?
 - Хто є автором теорії семантичних полів?
 - Які типи полів використовуються в лінгвістичних дослідженнях?
 - З якою метою конструюють лексико-семантичні поля?
 - Схарактеризуйте конституенти лексико-семантичного поля.
 - Які кореляції можуть встановлюватися між словами в межах лексико-тематичних груп?

2. Визначте тип корелятивних відношень між словами, що наведено нижче:
 Народ – загал, спокій – нерухомість, вегетаріанство – веганство, майстер – Маргарита, піраміда – грань, ректор – декан, лінгвістика – психолінгвістика, юрислінгвістика, криптолінгвістика, любов – ненависть.

3. Побудуйте лексико-семантичне поле «мир» за матеріалами не менше 15 журналістських статей.

Тема 4

Типологія відношень і зв'язків у лексичній семантиці

План

1. Типи відношень у лексико-семантичній системі мови:
 - а) внутрішньослівні відношення;
 - б) парадигматичні відношення;
 - в) синтагматичні відношення;
 - г) асоціативно-дериваційні відношення.
2. Поняття семантичної валентності.
3. Сигніфікат і денотат.
4. Актакти та сірконстанти.

Студент повинен знати: семантичну структуру лексем; способи встановлення семантичних значень слова; семантичні типи слів; типи семантичних відношень між лексичними одиницями мови; сутність понять «семантична валентність», «актант», «сірконстант».

Студент повинен вміти: визначати лексичне значення слова; розрізняти семантичні відношення між словами мовної системи.

Ключові слова: полісемічна та моносемічна лексика, автосемантична та синсемантична лексика, семантичні відношення, семантична валентність, актант, сірконстант, лексико-семантична група.

Основна література:

1. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики [Текст] : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15; 10.02.02 / Світлана Павлівна Денисова ; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1996. – 34 с.
2. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика: учебник / И. М. Кобозева. – М. : УРСС Эдиториал, 2000. – 352 с.
3. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : учебник / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.

4. Селиверстова О. Н. Труды по семантике : сборник трудов / О. Н. Селиверстова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 960 с.
5. Ткаченко О. Г. Системні відношення в мові / О. Г. Ткаченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – 2013. – С. 80–83.
6. Шепель Ю. О. Системні відношення в лексиці та словотворі російської та української мов / Ю. О. Шепель, Н. К. Ктитарова, Н. Ф. Стаховська. – Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2009. – 175 с.

Допоміжна література:

1. Алиева Н. А. Актанты и сирконстанты / Н. А. Алиева // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 27 (66). – 2014. – № 3. – С. 246–252.
2. Костусьяк Н. Валентність як міжрівнева категорія [Електронний ресурс] / Н. Костусьяк // Режим доступу : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1013/1/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D1%81%D1%8F%D0%BA.pdf> ; Назва з екрана.
3. Литовченко І. О. Особливості гіперо-гіпонімічних відношень у військовій лексиці української мови / І. О. Литовченко // Філологічні студії. – 2013. – Вип. 9. – С. 260–265.
4. Лупенко Т. Семантика польових структур у контексті аналізу мовної картини світу [Електронний ресурс] / Т. Лупенко // Режим доступу : http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2012_1/Tetiana_Lupenko.pdf ; Назва з екрана.
5. Материнська О. В. Моделювання меронімічних відношень у лексичній системі мови [Електронний ресурс] / О. В. Материнська // Режим доступу : <http://www.movoznavstvo.org.ua/component/attachments/download/226.html> ; Назва з екрана.

6. Мединська Н. М. Особливості семантики предметних та ознакових слів [Електронний ресурс] / Н. М. Мединська // Режим доступу : http://philology.knu.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_4/096_103.pdf ; Назва з екрана.

Теоретичний блок

Типи відношень у лексико-семантичній системі мови. Лексико-семантична система будь-якої мови складається із сукупності слів, що формують словник цієї мови. Проте функціонування лексико-семантичної системи та її дослідження виявляється можливим лише за умови відповідності двом параметрам: по-перше, наявністю форм організації слів (слова номінації, слова ознак, слова дій тощо), по-друге, встановленням між ними різних зв'язків і відношень, що дозволяють проаналізувати лише їхні поодинокі значення, а й дистрибутивні потенції та смисли, що ними продукуються. Звернемо особливу увагу на відношення між словами та визначимо їхню типологію, спираючись передусім на наукові розвідки українського вченого Н. Векуа (див. схему 17).

Схема 17

Одним із видів відношень, що може існувати в межах лексико-семантичної системи мови, є внутрішньослівні відношення, що зазвичай

характерні для багатозначних слів. Значення полісемного слова утворюють певну структуру, елементи якої по-різному залежать один від одного і по-різному пов'язані між собою (див. схему 18).

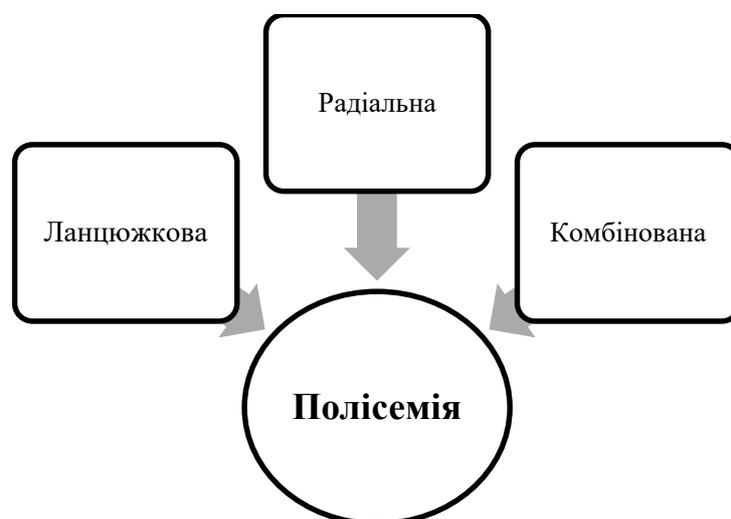

Схема 18

Розглянемо кожний із зазначених типів полісемії детальніше:

– ланцюжкова полісемія, коли кожне наступне значення виникає на основі найближчого попереднього, наприклад, слово «азбука» має такі значення: прямі – 1) сукупність літер якого-небудь письма, розміщених у встановленому порядку; алфавіт, абетка; 2) книжка для початкового навчання грамоти; буквар; переносне – 3) основні, найпростіші положення, основи чого-небудь.

Відтак, схематично ланцюжкову полісемію як вияв внутрішньослівних відношень можна зобразити так:

азбука 1

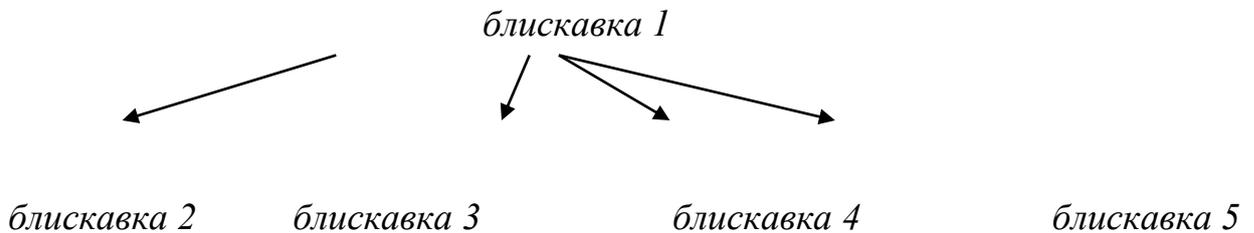
азбука 2

азбука 3

– радіальна полісемія, коли всі похідні значення виникають на основі одного вихідного. Яскраво це можна продемонструвати на прикладі словникових дефініцій слова «блискавка»: 1) «видимий шлях іскрового розряду атмосферної електрики в повітрі, що буває під час грози

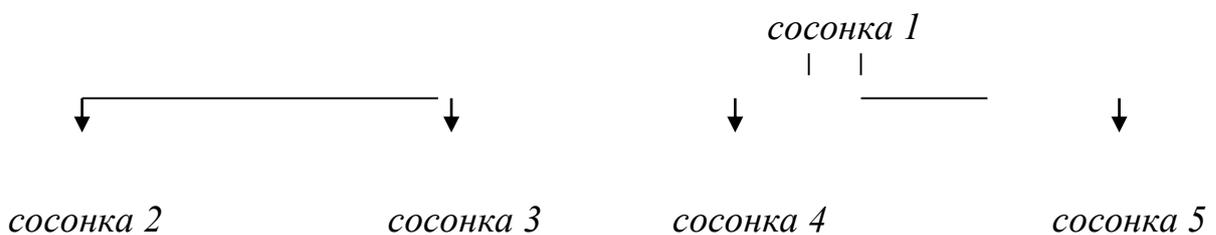
(зображується у вигляді зигзагоподібної стріли між хмарами або хмарою та поверхнею землі)», 2) «фотоспалах», 3) «переносне – телеграма, що передається негайно», 4) «довга механічна застібка на одязі, портфелі, сумці і т. ін», 5) «графічне позначення небезпеки ураження електричним струмом». Таким чином, радіальна полісемія має таке графічне зображення:

Ґрунтуючись на значеннєвій інтерпретації «зигзагоподібна стріла», виникають похідні значення 2, 3, 4 і 5.

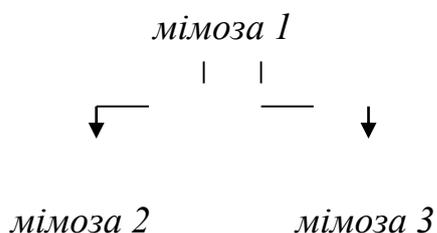
Варто сказати, що в лексем із трьома та більшою кількістю лексико-семантичних варіантів у межах радіальної полісемії можна виокремити ще 2 типи:

1) залежність з *однорідною мотивацією*, наприклад, у лексемі сосонка прямим номінативним виступає ЛСВ *сосонка 1* «хвойне дерево», від якого на основі спільної безпосередньої подібності (однорідної мотивації) за формою до гілок хвойного дерева утворилися похідні ЛСВ *сосонка 2* «хвоцц», *сосонка 3* «узор», *сосонка 4* «вид заплітання волосся» і *сосонка 5* «вишивка». Схематично це має такий вигляд:

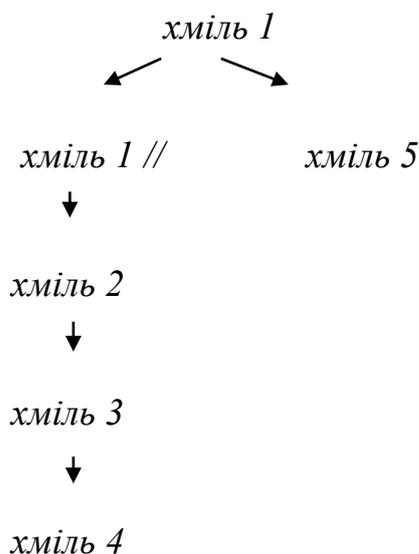

2) похідні значення радіальної полісемії з *неоднорідною мотивацією* ґрунтуються на подібності до прямого номінативного значення за різними ознаками. Наприклад, слово «мімоза» має такі фіксовані значення: 1) «рослина (дерево, кущ), деякі види якої мають властивість згортати листя, коли до неї торкаються»; 2) «переносне – про вразливу недоторканну людину»; 3) «вид акації з яскраво-жовтими квітками». У цій лексемі прямим номінативним є

значення *мімоза 1*, *мімоза 2* утворилося від першого на основі подібності характеру людини до властивості листа рослини, а *мімоза 3* походить від першого на основі подібності форми листа, крони, стовбурів двох рослин:

– комбінована радіально-ланцюжкова полісемія є синтезуючим видом двох вищерозглянутих типів. Особливості радіально-ланцюжкової полісемії можна пояснити на прикладі семантичних виявів слова «хміль». Це слово, як свідчать тлумачні словники української мови, має такі значення: 1) «однорічна чи багаторічна витка рослина родини шовковицевих, деякі види якої використовуються у пивоварінні // Суцвіття цієї рослини у вигляді шишок», 2) «який-небудь п'янкий напій», 3) «стан сп'яніння від дії п'янких напоїв», 4) «переносне – стан піднесення, збудження, самозабуття, викликаний чим-небудь», 5) «різновид узору для розпису або вишивки, що має вигляд цієї рослини»:

Другим різновидом відношень у лексичній семантиці є парадигматичні відношення, тобто відношення між словами та групами слів, що виникають на основі спільності або протилежності їхніх значень.

Найбільшими парадигматичними об'єднаннями є лексико-семантичні поля – це групи слів зі спільним єдиним значенням для усієї групи. Наприклад, метеорологічне, темпоральне, просторове лексико-семантичні поля тощо.

У лексико-семантичному полі слово живе не ізольовано, а взаємодіє з іншими, зближуючись із ними або відштовхуючись від них. Семантичне поле неоднорідне. У ньому є центр і периферія. До центру входять найуживаніші слова, що є носіями основних значень. Так, у лексико-семантичному полі дієслів *переміщення* центр становлять такі лексеми, як *іти, бігти, летіти*, тоді як слова *плентатися, шкандибати, чимчикувати, пертися, таскатися, шурувати, дріботіти, брести* належать до периферії цього поля. Як правило, лексико-семантичні поля мають чітку, строгую системну організацію. Наприклад, у цьому полі елементи розрізняються за трьома ознаками: 1) спосіб руху (*йти, їхати, плисти, летіти* тощо), 2) характер руху – самостійний та несамостійний, залежний (*йти, їхати, везти, тягти, нести* тощо); 3) напрямок руху (*в'їхати, заїхати, з'їхати, виїхати, від'їхати* тощо).

Лексико-семантичне поле, як ми з'ясували на попередній лекції, має ієрархічну будову. Воно складається з лексико-семантичних груп, що за змістом становлять тісні семантичні єдності. Так, у семантичному полі «рослинний світ» виокремлюють такі лексико-семантичні групи: назви лісових дерев (*дуб, береза, смерека, верба, дубняк*), назви плодових дерев (*яблуня, груша, вишня, слива, айва*), назва квітів (*троянда, тюльпан, айстра*). Лексико-семантичні групи складаються з менших за обсягом мікросистем – синонімічних рядів, антонімічних пар, гіперо-гіпонімів тощо. Наприклад, у межах цього поля наявні такі мінімальні семантичні об'єднання: синонімічні ряди (*ірис – півник*), антонімічні пари (*високорослий – низькорослий*); гіперо-гіпонімічні (родо-видові) відношення (*тюльпан, гвоздика, гладіолус, ромашка... – квіти; квіти, куці, дерева... – рослини*).

Ще одним різновидом є синтагматичні відношення, тобто лінійні, контекстні зв'язки слова, його сполучуваність. Кожне слово поєднується не з будь-яким іншим словом, а тільки з певними словами. Наприклад, дієслова

гайнувати та *розтринькувати* поєднуються тільки з одним словом – *час* і *гроші*, прикметник *безпробудний* – із двома – *сон* і *п'яниця*. Така синтагматика регламентується лексикографічною традицією певного мовного осередку (етносу, народу, нації). Синтагматичні відношення розкриваються в процесі реалізації значень слів саме в конкретних лексичних сполученнях. Між значенням слова та його сполучуваністю існує тісний зв'язок, зокрема значення слова зумовлюється його сполучуваністю, а розширення чи зміна сполучуваності слова (тобто вживання слова в незвичайних контекстах) призводить до зміни його значення.

Останнім типом відношень, що може бути наявний у лексико-семантичній системі мови, є асоціативно-дериваційні відношення. Це відношення слів за лінією словотворення, смислових асоціацій і фонетичних зближень. Оскільки слово має форму та зміст, то це зумовлює такі двосторонні асоціативні зв'язки: 1) із формально близькими словами. Наприклад: *земний*, *наземний*, *земневодний* ← *суша*; *земля* – *грунт* → *земляний*, *землистий*, *землекоп*; 2) зі словами з близьким значенням. Прикладом асоціативно-дериваційних відношень за змістом є слово *чорнити*, де зв'язок між значеннями – 1) *малювати в чорний колір* і 2) *робити наклеп на когось* – суто асоціативний. Така ситуація спостерігається й у слові *ремісник*, що означає 1) *людину, яка займається ремеслом*; 2) *того, хто працює шаблонно, без ініціативи*. Між наведеними значеннями немає спільних елементів значення (сем), а є лише стійкі асоціації.

Дериваційні відношення в лексичній системі поглиблюють, розширюють та доповнюють парадигматичні та синтагматичні відношення, тому їх ще називають епідегматичними.

Необхідно зауважити, що лексико-семантична система української мови істотно відрізняється від інших систем мови, оскільки складається з неоднорідних елементів (лексем, сем, лексико-семантичних полів, лексико-семантичних груп тощо). Вона постійно поповнюється новими одиницями, а

тому її функціонування забезпечують усі перелічені вище види семантичних відношень.

Поняття семантичної валентності. Проблема валентності вважається однією із центральних і найменш досліджених у сучасній лінгвістичній практиці. Посилений інтерес до валентності у мовознавстві пояснюється тим, що основним виразником структури пропозиції є, як запевняє О. Леута, предикат, що містить у собі макет майбутнього речення та програмує набір позицій для семантичних наповнювачів. Тобто валентність предиката як властивість дієслова прогнозувати кількість аргументів, їхню якість, відношення між ними та детермінувати форму їхнього вираження, установлює порядок заповнення семантичних позицій у синтаксичних конструкціях і перебуває на межі граматики та лексикології, синтаксису й семантики.

Взагалі поняття валентності виникло у зв'язку з розвитком дієслівних категорій. Уперше виокремив і обґрунтував його Л. Тен'єр, вважаючи валентність тільки властивістю дієслова. Учений аналізує валентність дієслів із суто кількісного погляду, поділяючи їх на чотири групи залежно від того, вимагають вони одного, двох чи трьох т. зв. обов'язкових партнерів чи не вимагають жодного. Отже, валентність слід розглядати як зв'язок дієслова з певною кількістю порожніх клітин, вакансій, що повинні бути заповнені відповідними суб'єктами чи об'єктами. Число цих об'єктів і суб'єктів, якими здатне керувати дієслово, й формує сутність валентності.

У російському мовознавстві вперше термін «валентність» використав С. Кацнельсон, застосовуючи його в більш широкому обсязі. Він уважав валентністю експліцитно чи імпліцитно виражену значенням слова вказівку на необхідність поповнення його словами певних типів у реченні. З огляду на це валентністю, на думку вченого, наділені не всі повнозначні слова, а лише ті з них, що висвітлюють неповноту висловлення та вимагають доповнення у висловленні.

Попри те, що введення терміна «валентність» у мовознавство безпосередньо пов'язане з дієсловом, у сучасних лінгвістичних дослідженнях

валентність іноді розглядається як властивість, що характеризує одиниці різних рівнів мови (фонеми, морфеми, усі повнозначні слова, елементарні речення у структурі складних). Однак проблема морфологічної віднесеності валентності залишається нерозв'язаною, оскільки ні представники напряму, який кваліфікує валентність як виняткову особливість дієслова, ні їхні опоненти, які переносять валентність на інші частини мови, не змогли переконливо обґрунтувати свій підхід до розгляду цього питання. Найприйнятнішим у сучасному мовознавстві є погляд на дієслово як головного носія валентності в реченні. Інші ж носії валентності (наприклад, прикметники, віддієслівні та відприкметникові іменники), як стверджує І. Вихованець, набувають валентнісних властивостей лише у зв'язку з дієсловом (прикметники – в результаті переміщення в предикативну позицію, іменники – як похідні від дієслів і предикативних прикметників, тобто синтаксичних аналітичних дієслів, слова).

У різних наукових джерелах простежуємо істотні відмінності у характеристиці валентності як лінгвістичного явища. Одні мовознавці серед яких і І. Вихованець, убачають безпосередній зв'язок валентності як із лексикою, так і із синтаксисом, через що валентність вважають точкою перетину синтаксису і лексичної семантики, оскільки лексичне значення слова окреслює найсуттєвіші умови сполучуваності його з іншими словами в синтаксичних конструкціях. Валентна сполучуваність слів у реченні здійснюється завдяки взаємодії активної валентності підпорядковуючих знакових слів (переважно дієслів) і пасивної валентності залежних (у типових випадках – іменників-назв конкретних предметів). Інші ж, зокрема А. Загнітко, визначають валентність лише як властивості значення самого слова і тому розглядають її як семантичну величину. Так, дослідник вважає, що валентність дієслова закладена в його семантиці та є віртуальною приналежністю лексеми, тому прогнозованість аргументів простежується на рівні семантичної структури лексеми, в якій містяться відповідні синтагматичні семи, що вимагають своєї наступної наповнюваності на рівні

речення. Проте вчений також відзначає, що валентність дієслова реалізується в синтаксисі й позбавлена експліцитних експонентів на рівні дієслівної лексики, набуваючи їх щоразу у відмінкових формах.

Отже, у сучасній лексичній семантиці під валентністю прийнято розуміти уміщену в лексичному значенні слова синтаксичну потенцію, тобто здатність приєднувати до себе інше категоріально визначене повнозначне слово. Таке визначення репрезентує обсяжність категоріального значення валентності, неможливість його звуження тільки до протиставлення особливостей перехідності / неперехідності дієслова і свідчить про необхідність розглядати семантико-синтаксичну валентність у двох вимірах: власне-семантичному та формально-синтаксичному. Наприклад: у реченні «Дівчина троянди поливала» (з поезії Володимира Сосюри) дієслово «поливала» передбачає наявність суб'єкта вказаної дії (хто це робить?) і прямого об'єкта (над ким / чим учиняється дія?). Тому аналізоване дієслово має дві валентні позиції – суб'єкт та об'єкт. Конструкція «Дівки собі стоять біля криниці» (з поезії Ліни Костенко) має теж трикомпонентну будову, проте від попередньої відрізняється тим, що ознакове слово «стоять», крім суб'єкта «дівки», вимагає функціонування сполучення «біля криниці», що має локативну семантику. У цьому реченні також дієслово має дві валентні позиції – суб'єкт та локатив.

Не менш поширеним у лексичній семантиці є поняття власне семантичної валентності. За словами Г. Гельбіга, семантична валентність передбачає заповнення відкритих позицій залежними компонентами, що відібрані за певними семантичними ознаками. Тобто семантичний аспект категорії валентності виявляється в тому, що відповідне ознакове слово вимагає певних контекстних партнерів із відповідними семантичними ознаками і виключає інших контекстних партнерів з іншими семантичними ознаками. Такий відбір здійснюється на основі сумісності або несумісності семантичних ознак обох поєднаних (семантично опорного та семантично залежного) елементів, що, у свою чергу, мотивовані явищами дійсності.

Подане тлумачення семантичної валентності дозволяє зробити висновок про те, що залежні контекстні партнери з ознаковими словами поєднуються не довільно, оскільки саме лексичне значення останніх задає найсуттєвіші умови сполучуваності його з іншими словами в синтаксичних одиницях-конструкціях – реченні та словосполученні.

Сигніфікат і денотат. Ці поняття екстрапольовані в лексичну семантику з логіки, де денотат і сигніфікат – це предмет дійсності та поняття про цей предмет. Із математичної логіки в лінгвістичній семантиці взято терміни, що відповідають цим поняттям, – «екстенціонал», та «інтенціонал» (за Р. Карнапі) і «референція» та «значення» (за В. ван Орманом Куайном).

Як стверджує О. Селіванова, відмінність денотата від сигніфіката визначають на основі зіставлення з реалією дійсності та рівнем діяльності людської свідомості. Предмет позамовної дійсності (денотат, позначене) викликає у свідомості людини відчуття – первинне значення людини про навколишній світ. Сигніфікат (позначуване) – це поняттєвий зміст денотата (інтенціонал), протиставлений денотату як ідеальне матеріальному, системне – мовленнєвому, віртуальне – актуалізованому. У зв'язку з цим дослідниця подає кілька дефініцій терміна «денотат»: «як відповідник значення, позначеного» (за Г. Фреге, Б. Расселом), як «відповідник референта» (у концепції К. Огдена й А. Річардса), що відповідає характеристиці висловлювання, нарешті, за кваліфікацією денотата – як «елемент екстенціонала, що представляє клас об'єктів, позначених мовною одиницею і співіснує з інтенціоналом – змістом поняття, структурованою сукупністю семантичних ознак певного класу об'єктів». Денотат як кількість об'єктів дійсності поєднує матеріальну субстанцію і властивості, стани, дії. Саме таке трактування денотата (денотат імені не тільки клас предметів, але й їхніх властивостей, дій), на думку Л. Чернейко, є доволі поширеним, хоча воно й суперечить поняттю денотата як класу – сукупності об'єктів, що визначається за спільною для них ознакою (властивістю, відношенням), що розуміється як дещо ціле. Властивості, на думку вченої, не існують у тій самій площині

дійсності, в якій існують матеріальні об'єкти, оскільки вони акциденції субстанції, а не її самостійні елементи, окремі тіла. Тільки свідомість з її аналітичними можливостями відокремлює властивість від його носія, для того щоб в акті предикації повернути властивість конкретному предмету – референту висловлювання. Процесуальні / непроцесуальні властивості об'єктів узагальнюються не в класи, а в ознаки цих об'єктів, на основі яких класи не існують в ідеальній дійсності. Через це не уявляється логічно послідовним уналежнення імен властивостей, дій, процесів, станів до денотативних імен. А. Уфимцева зараховує їх до підкласу ознакових імен, розряду слів, які характеризують знаки, куди вона вміщує й підкласи імен предметних. Особливе місце в низці феноменів дійсності займають ситуації, які В. Гак запропонував уважати денотатами речень, оскільки ситуації – це не властивості й не дія предметів, а особливі «предмети» – «кванти життя». Ситуації створюються такими зовнішніми властивостями явищ, як їхнє об'єднання у просторі та часі. Денотатом учений вважає екстралінгвістичний предмет. Однак не кожен екстралінгвістичний предмет, на думку А. Чернейко, пов'язаний із денотатом, а тільки той, у якого є ім'я (субстантив). Денотатом, як запевняє авторка, є не окремо взятий у конкретному просторі та часі предмет, а клас предметів. Загальні властивості цих предметів відображаються у диференційованих ознаках поняття, що структурують сигніфікат.

О. Селіванова дає визначення сигніфікату як поняттєвого змісту мовного знака. Усі повнозначні слова, за Л. Чернейко, мають відношення до денотату (класу об'єктів матеріальної дійсності), але структурується це відношення по-різному залежно від їхнього семіологічного статусу. Для предметних слів денотат – це парадигматичне вираження, що наявне в самому імені, для ознакових – синтагматичне, оскільки вони є його предикатами.

Диференціація лексичного складу на предметну та ознакову лексику зумовлена особливостями реальної дійсності, її структурою. Домінантними в реальній дійсності є дві категорії: 1) категорія «предмет», річ, що має

субстанціальне буття, а також і людина; 2) категорія «ознака» імплікує поняття властивості, якості, відношення, стану та ін.

Зауважимо, що категорії «предметність», «предмет» як у самій природі, так і у свідомості людини та в її мові протистоїть більш узагальнена категорія «ознака»; обидві формують у класі названих слів два семіологічних підкласи – предметних та ознакових імен. Предметні значення вчені потрактовують як лексичні значення, що відображають матеріальні предмети, фізичні тіла. Предметні імена, що називають матеріальні предмети, містять в собі загальну категорійну ознаку предметності (не граматичну, або фіктивну, а реальну). Ознакове значення – це значення, що характеризує. Слова з ознаковим значенням позначають властивості й ознаки предметів, а також відношення одного предмета до іншого, а тому називаються ознаковими або непередметними, предикатними або предикатами. Такі дослідники, як А. Уфимцева, М. Нікітін, О. Кубрякова та інші, розглядають ознакові слова як лексичну категорію, до якої належать насамперед прикметники, дієслова та прислівники.

Розподіл слів за частинами мови проводять залежно від того, яка категорія є первинною – предметності чи ознаковості. Відомі різні підходи до вивчення ознакових слів: 1) семіологічний (А. Уфимцева) – слова розрізняють за їхніми знаковими властивостями; 2) комунікативний (Н. Арутюнова) – поділ ґрунтується на функціях слова в мовленні; 3) ономасіологічний (О. Кубрякова) – в основі цього підходу лежить те, як відбувається означування об'єктів та фрагментів дійсності певними частинами мови; 4) семантичний (С. Кацнельсон, М. Нікітін) – розрізняють ознакові та предметні значення, що відповідають поділу слів на предметні та ознакові. Такі лінгвісти, як Н. Арутюнова та М. Нікітін, доводять, що ознакові слова мають лише сигніфікативні значення, але В. Гак, наголошує на наявності в структурі ознакових слів і денотативного значення. У такому разі ознакові слова, а саме, прикметники, важко відрізнити від предметних слів, оскільки вони також мають своє коло денотатів. Відмінність полягає й у тому, що

предметно охарактеризувати властивість, якість можна лише через визначення того предмета, якому вони властиві. Відмінність предметних та ознакових значень репрезентована в семантичній структурі слова, а саме в структурі інтенціонала та екстенціонала. Причому в структурі інтенціонала наявний певний клас ознак. Наприклад, у значенні слова «зелений» – категорія ознаки категорійно представлена ознакою якості, а емпірично – ознакою кольору.

Актанти та сірконстанти. Ці терміни вперше вжито Л. Теньєром.

Актантами вчений називав особи чи предмети, що тією чи іншою мірою беруть участь у комунікативному процесі, кількісно обмежуючи їх до трьох елементів. Наприклад: «Студент конспектує лекцію олівцем». У цьому реченні для розуміння повної семантики дієслова «конспектувати» вживаються ще три слова, що вказують на того, хто може конспектувати; що можна конспектувати; за допомогою чого можна конспектувати.

Схематично це можна зобразити так:

Дієслова без актантів виражають процес, що розгортається сам по собі й не має учасників. До цієї групи мовознавець зараховував перш за все дієслова на позначення станів природи чи атмосферних явищ.

Зазначимо, що поряд із терміном констант у семантиці, зокрема синтаксичній, уживаються й такі поняття, як аргумент, партиціпант, семантична роль, семантичний відмінок, семантико-синтаксична функція. Причому актанти завжди виражають обов'язковість.

Сірконстантами дослідник вважає всі інші компоненти речення чи тексту, що виражають обставини, за яких розгортається дія і виражаються вони найчастіше прислівниками. Сірконстанти для сприйняття та розуміння

значення досліджуваного слова, насамперед дієслова, є факультативними, тобто вони можуть не завжди бути представленими в реченні. Вони не обов'язково є програмованими семантикою дієслова.

Практичний блок

1. Дайте відповіді на питання:

- Що таке слово? Які ознаки властиві слову?
- З яких компонентів формується семантична структура слова?
- Які типи семантичних відношень виокремлюють у лексичній семантиці? Схарактеризуйте їх.
- Що таке семантична валентність? Як вона пов'язана з актантами та сірконстантами?

2. Встановіть відповідність:

Коробка – вмістище; мірка; кістяк;
жіночий головний убір

внутрішньослівні відношення

Літак – аероплан

парадигматичні відношення

Гнідий кінь

синтагматичні відношення

Золотий – зроблений із золота;
кольору золота; дуже цінний

асоціативно-дериваційні відношення

Робочий – який працює, живе працюю;
робоча сила

Скалити зуби

3. Наведіть приклади (по 3) однозначних та багатозначних, автосемантичних та синсемантичних слів.

4. Наведіть приклади слів (по 3), що розрізняються за семантичною співвідносністю.

5. Визначте семантичне значення поданих нижче пар іменників з урахуванням їхнього морфемного складу:

баланс – дисбаланс;
вікно – підвіконня;
титр – субтитр;
реклама – антиреклама,
прибуток – надприбуток;
розділ – підрозділ;
директор – экс-директор;
праця – співпраця;
вибори – перевибори;
берег – узбережжя.

6. Визначте семантичне значення поданих нижче пар прикметників з урахуванням їхнього морфемного складу:

далекий – недалекий;
важливий – архіважливий;
сучасний – ультрасучасний;
плановий – позаплановий;
дорожній – придорожній;
воєнний – післявоєнний;
хмарний – захмарний.

7. Наведіть приклади прикметників, що змінюють своє семантичне значення залежно від наявної суфіксальної морфеми.

8. Наведіть приклади семантично прозорих та семантично непрозорих дієслів.

9. Визначте семантику поданих нижче дієслів: *відірвати, прибігти, понаклеювати, закачувати, наїхати, відродити, дискваліфікувати.*

10. Визначте семантику поданих нижче фразеологізмів та додаткові відтінки їхніх смислів:

— *брати на пушку / на арапа / на понт когось; обвести / обкрутити навколо пальця когось; водити за ніс когось; пошити в дурні когось;*

- ввести в оману когось; замилювати очі комусь; забивати баки комусь; за- мовляти зуби комусь; лишити в дурнях когось;*
- *світла голова; ясна голова: швидкий на розум; ходяча енциклопедія; іскра Божжа;*
 - *коровам хвосту крутити, тави ловити, витрішки купувати, пальцем не ворухнути, за холодну воду не братися, бити байдики; випорожні ловити;*
 - *зуб на зуб не попадає, мороз проймає; до самих кісток; до кінчиків нігтів;*
 - *аж зірниці засвітилися; аж іскри з очей посипалися; в очах порябіло.*

Тема 5

Логічна семантика

План

1. Логічна семантика та її основні категорії.
2. Семантичний трикутник у розумінні Г. Фреге, Ч. Огдена та А. Річардсона.
3. Головні принципи логічної семантики.

Студент повинен знати: основні завдання, поняття та принципи логічної семантики, сутність формального опису мови, постулати теоретико-істинносних теорій мови.

Студент повинен вміти: формально описувати мовні значення, аналізувати теоретико-істинносні теорії мови, визначати семантику можливих світів і ситуацій у текстах.

Ключові слова: логічна семантика, формальний опис, теоретико-істиннісна теорія.

Основна література:

1. Логическая семантика: перспективы для философии языка и эпистемологии : Сборник научных статей, посвященных юбилею

Е. Д. Смирновой / Отв. ред. Е. Г. Драгалина-Черная и Д. В. Зайцев. – Москва : Креативная экономика, 2011. – 328 с. : ил.

Допоміжна література:

1. Бугров В. А. Семантична концепція Готтлоба Фреге / В. А. Бугров // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». – 2005. – Вип. 75. – С. 123–128.
2. Григоренко Е. В. Логическая семантика как условие формирования истинного знания и объективного понимания языка: Г. Фреге, А. Тарский, Д. Дэвидсон [Электронный ресурс] / Е. В. Григоренко // Режим доступа : http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2015/7/philosophy/grigorenko.pdf; Название с экрана.
3. Кохан Я. Логічна можливість як семантична категорія / Ярослав Кохан // Філософська думка. – 2010. – № 5. – С. 68–78.
4. Проценко О. Семантичні основи формування імпліцитних смислів у американських поетичних текстах ХХ століття [Електронний ресурс] / Ольга Проценко // Режим доступу : http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1332 ; Назва з екрана.

Теоретичний блок

Логічна семантика та її основні категорії. Як відомо, слово має не тільки значення, а й форму, за допомогою якої це значення ним передається. Таку властивість має абсолютно вся мовна система, у зв'язку з чим проблема дослідження її значенневого пласту тісно пов'язана з проблемою їхнього формального опису. Цим питанням активно займається логічна семантика.

Варто сказати, що ця наука має яскраво виражений міждисциплінарний статус, про що свідчать її назва, що складається з назв двох окремих дисциплін – логіки та семантики, а також і її дефініції, зафіксовані у словниках мови, у т. ч. і спеціальних. Категоріями логічної семантики оперують математики, через що в межах математичної галузі ця наука розуміється як розділ математичної логіки, присвячений проблемі встановлення відношення висловлення або його

частин до об'єктивної реальності. Не залишаються поза увагою поняття логічної семантики й у царині семіотики, науки про знаки та знакові системи, де логічна семантика витлумачується як розділ логічної семіотики, що вивчає відношення між мовними знаками та їхніми значеннями в структурі логічної теорії.

Взагалі логіко-семантичний аналіз мови (логічна семантика) як особливий напрям логічних досліджень сформувався у 20–30-х роках ХХ ст. у працях Г. Фреге, Б. Рассела, Л. Вітгенштайна, А. Тарського, Р. Карнапа та ін. Об'єктом аналізу цих філософів стала мова. Її досліджували в семантичному, синтаксичному та прагматичному аспектах на рівні металогіки. У металогіці чітко розрізняють об'єктну мову (об'єкт-мову) і метамову, що встановлюють ієрархію мов. Сутність цих категорій представлено у схемі 19.

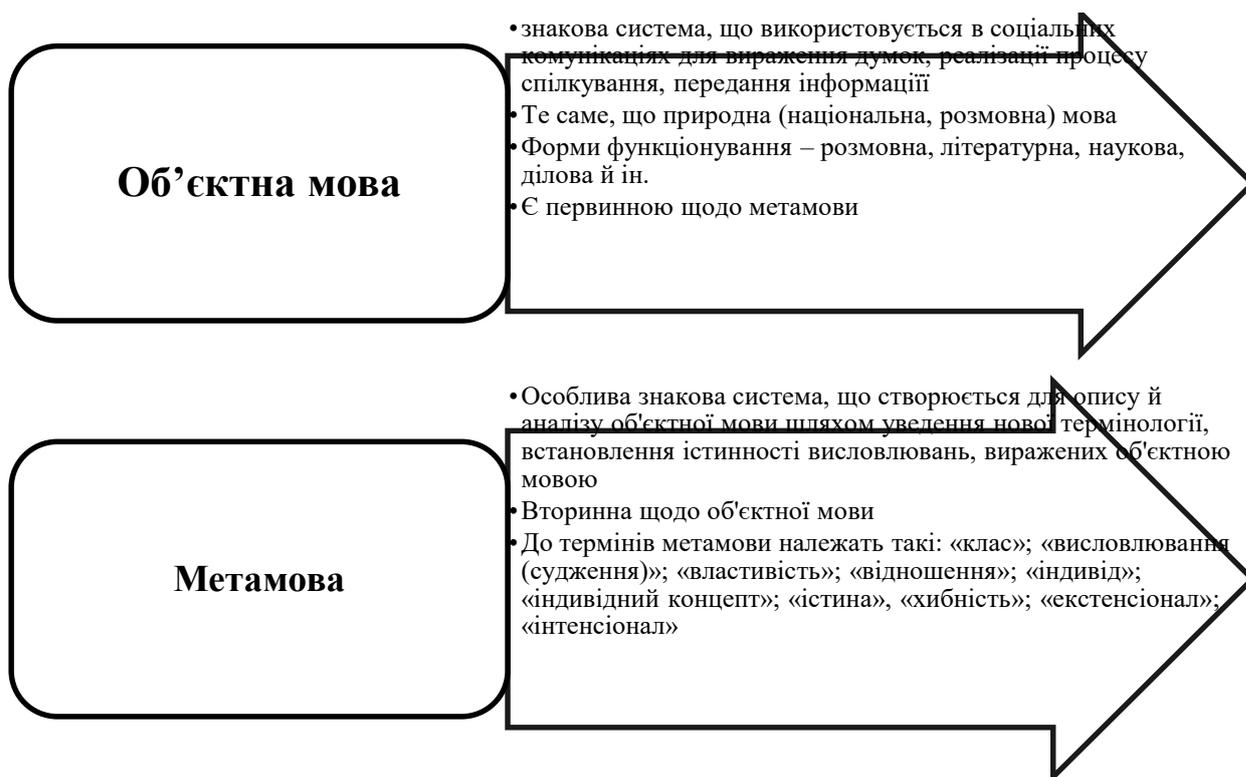

Схема 18

Якщо змішувати об'єктну мову та метамову, то в певних контекстах це призводить до семантичних парадоксів.

Особливість логіко-семантичного аналізу мови як знакової системи полягає в тому, що досліджують і відокремлюють лише ті властивості мови, котрі дають змогу конструювати (створювати) формалізовані мови й

абстрагуються від дослідження інших функціональних характеристик мови – пізнавальної, евристичної, інформаційної.

У семантичному аспекті мову досліджують як систему (мовних) знаків, що виконує функції означення та позначення. На цьому наполягав і Михайло Кочерган, стверджуючи, що всі слова, які мають *фонем* та зміст *э* умовними. Їхню умовність засвідчує позначення одного й того самого поняття різними звуковими комплексами в різних мовах: укр. *вода*, нім. *Wasser* (*вассер*), англ. *water* (*воте*). І, навпаки, однакові звукові комплекси в різних мовах можуть мати різне значення: укр. *луна* «відгомін» – рос. *луна* «місяць», рос. *конец* «кінець» – болг. *конец* «нитка», укр. *магазин* «крамниця» – англ. *magazine* (*мегезін*) «журнал».

У межах мови як знакової системи на підставі її логіко-семантичного аналізу виокремлено семантичні категорії та сформульовані принципи використання мовних знаків.

Семантичні категорії – поняття, що набули категоріального статусу в системі логічної семантики. Вони поділяються на дескриптивні (описові) й логічні. До дескриптивних належать: висловлювання; ім'я; термін; предикати; предметний функтор; до логічних – клас; пропозиційна зв'язка (логічна постійна); пропозиційна змінна; пропозиційна функція; квантор; істина; хибність.

Визначимо зміст тих категорій, що визначають специфіку логіко-семантичного аналізу мови, на підставі чого створюється певна концепція мови.

1. Клас – термін сучасної логіки, що трактується як теоретичне узагальнення індивідних предметів різного походження до рівня абстрактного об'єкта. У математиці тотожним за смыслом терміну «клас» є термін «множина»: сукупність предметів будь-якого походження, кожний із котрих має властивості, притаманні класу загалом; сукупність (множинність) предметів з лише їм притаманним суттєвими і специфічними властивостями.

Кожен предмет, що належить до певного класу, є його елементом. Наприклад, клас людей, клас наук, клас науковців, клас мов, клас чисел, клас Галактик.

У логічній семантиці терміном «клас» позначають сукупність (множинність) мовних виразів з однаковим предметним значенням, що належать до певної семантичної категорії. Мовними репрезентантами класу є слова, значення яких вказують на гіперо-гіпонімічні відношення: квіти – троянда, ромашка, кактус, тюльпан; почуття – любов, ненависть, радість, гнів.

2. Висловлювання – логіко-семантична категорія, що моделює форму вираження думок та форму вираження знання. Воно має певний зміст і за змістом може бути істинним або хибним. У висловлюванні дещо стверджується чи заперечується про клас предметів або елемент класу, виражається відношення між об'єктами думок, фіксується наявність чи відсутність властивостей у класу предметів чи елементів певного класу.

Мовну форму вираження висловлювань становить розповідне речення, але не кожне речення виражає висловлювання. До таких речень належать: оголошення; обіцянки; вибачення; клятви; поради; присяги та ін.

Логіки та філософи також оперують словом «судження», що залежно від контексту міркування визначається так:

- у семантичному контексті – смисл певного речення;
- у логічному контексті – те ж саме, що й висловлювання (історично в традиційній логіці оперували словом «судження», а в сучасній символічній логіці – «висловлювання» – логіка висловлювань);
- у позалогічному контексті – власна думка, власний погляд, що виражає певна особа певною мовою («У мене є своє судження із цього питання»; «Ваші судження мене не переконали»).

3. Властивість (якість, ознака, характерна особливість, атрибут) – усе притаманне предметам, явищам, процесам об'єктивного світу, подіям, що відбуваються у світі як їхня сутнісна та специфічна особливість; те саме, що ознака.

Наприклад, класу людей притаманні властивості «в дещо вірити» (лат. У що вірять усі, завжди, повсюдно); «помилятися» (Людині властиво помилятися).

4. Відношення – співвіднесення; взаємозалежність двох і більше предметів у їхньому взаємозв'язку. Це абстрактний взаємозв'язок між об'єктами мислення, що вивчаються на підставі аналізу мовних виразів, а саме між іменем (терміном) і денотатом, що називають відношенням найменування; між предметом (об'єктом міркувань) і його властивостями, що іменується відношенням предикації; між термінами у структурі висловлювань; між формами мислення – поняттями, висловлюваннями, умовиводами; а також і між класами.

Властивості й відношення у логічному контексті позначають терміном «*предикат*» – слова або словосполучення, що входять до структури висловлювання й позначають властивості або відношення. Наприклад, у висловлюванні «Деякі кішки чорні» слово «чорний» позначає властивість, а у висловлюванні «Ольга – сестра Ірини» слово «сестра» позначає відношення.

5. Ім'я – семантична категорія, що відокремлює мовні вирази, що позначають предмет або клас предметів. Відповідно, розрізняють імена предметів й імена класів.

6. Ім'я предмета – слово або словосполучення, що позначає одиничний предмет, що належить до класу фізичних (матеріальних) або логічних (уявних) предметів. Наприклад, «Відень», «Місяць», «Зевс».

7. Імена класів – слово або словосполучення, що позначає клас емпіричних або абстрактних об'єктів (клас фізичних чи уявних предметів). Наприклад: «людина», «домашня тварина», «літературний герой» та ін.

Також імена поділяються на власні (одиничні) та загальні, прості та складні (описові) й мають різні смисли.

8. Власне (одиничне) ім'я – ім'я, що позначає одиничний предмет із певного класу предметів, наприклад, «Київ», «Говерла», «Земля», «Дніпро». Предмет, що позначається певним власним іменем, є його денотатом. Так,

денотатом для імені «Київ» буде місто, для імені «Арістотель» – давньогрецький філософ, для імені «Земля» – одна із планет Сонячної системи, на якій існує органічне життя.

9. Загальне ім'я – ім'я, що позначає певну сукупність (клас, множину, групу) предметів, наприклад, «держава», «квітка», «океан», «книга».

10. Просте ім'я – ім'я, виражене одним словом – «вулиця», «дерево», «трикутник».

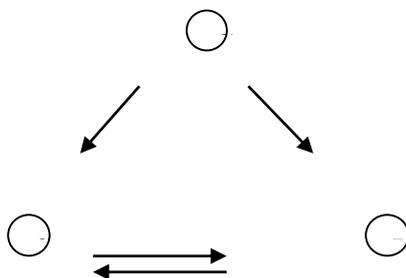
11. Складне ім'я – це ім'я, що складається із двох та більше слів, містить певну змістовну інформацію про позначуваний предмет. Наприклад, «правова система України», «іноземна мова», «перший американський астронавт». Складне ім'я називають ще описовим, або дескрипцією.

Семантичний трикутник у розумінні Г. Фреге, Ч. Огдена та А. Річардсона. Семантичний трикутник – це структурний конструкт, що лежить в основі будь-якого поняття чи концепта, вираженого за допомогою знаків певної мови. Семантичний трикутник – це теорія, що говорить, що для правильного розуміння того, що репрезентує знання, слід розглядати об'єкти із трьох різних семантичних світів. Першим світом є світ онтологічних об'єктів або ж об'єктів дійсності, до яких належить усе те, що в тому чи тому контексті постає як об'єкт вивчення, об'єкт пізнання та знання. Другим світом є світ власне знання, що складається зі смислів, котрими ми осмислюємо об'єкти дійсності, відображаючи їх за допомогою окремих смислів у знанні як такому. Смисли з'являються (реалізуються, екземпліфікуються) в психічному світі окремих суб'єктів пізнання, тому для їхньої передачі від суб'єкта до суб'єкта потрібні об'єкти третього світу – мовні вирази, в яких смисли могли б виражатися, відтак під час отримання мовних виразів і осягненні закладених у них смислів суб'єкти пізнання могли б розуміти перші (тобто мовні вирази), а отже й правильно оперувати ними.

Термін «семантичний трикутник» запропоновано фундатором логічної семантики Г. Фреге 1892 р., який розробляв концепцію достовірного

пояснення структури слова (мовного знака). Пізніше цей трикутник став носити ім'я свого розробника.

Трикутник Фреге схематично зображувався так:

Трикутник Фреге

Як бачимо, трикутник Фреге має три вершини:

S – власне знак (або ім'я, сигніфікат),

C – концепт (або смисл, десигнат);

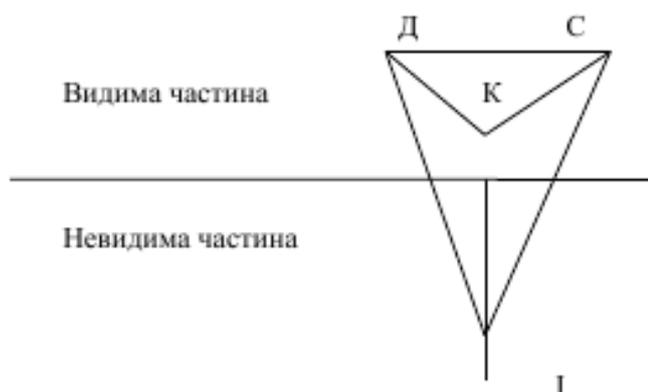
D – денотат.

Проілюструємо цю структуру на прикладі. Так, власне ім'я «Миколаїв» означає місто України, що розташовано на півдні, а місто Миколаїв буде денотатом імені «Миколаїв». Ще один складник знака – це концепт або смисл, тобто те, що називають значенням. Воно, у свою чергу, як стверджують семантики, може бути предметним і смисловим. Перше притаманне для того предмета чи класу таких предметів, які позначаються конкретним виразом: тобто це значення виступає денотатом. Водночас кожен вираз несе певний внутрішній зміст, який прийнято називати смислом.

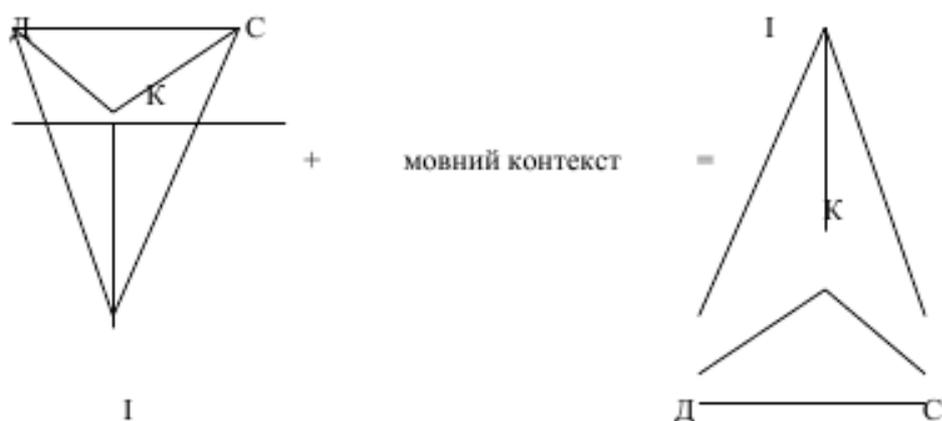
У лінгвістичній літературі вагому роль відіграє трикутна модель слова, розроблена Ч. Огденом та А. Річардсоном, які пропонують різні варіанти позначення словесних складників. У їхньому трикутнику вершинами є символ, референт і референція, де символ – це поняття, референт – власне об'єкт, на який символ посилається, а референція – мислене уявлення про предмет.

Варто сказати, що в концепції згаданих учених модель значень імені (номінативної одиниці) має вигляд т. зв. айсберга: видима частина – семантичний трикутник, невидима – імплікат. При цьому користуємося наступними визначеннями: денотативне значення (Д) – предметно-логічне,

первинне, об'єктивне; сигніфікативне (С) – абстрактне, опосередковане пізнавальною діяльністю людини; конотативне (К) – емоційно-експресивне, оцінне, суб'єктивне; імплікат (І) – прихований, явно не виражений смисл. Певну складність у визначенні структури лексичного значення номінативної одиниці вносить існування номінативних одиниць не тільки предметних, у яких превалує денотативне значення, але й ознакових (абстрактних), у яких переважає сигніфікативне. За визначенням Н. Арутюнової, предметні слова звернені до оточуючого людину світу, а ознакові – до мислення людини. З урахуванням вищесказаного модель лексичного значення буде рухомою, що демонструє механізм виявлення імпліцитного смислу з урахуванням як денотативного, так і сигніфікативного та конотативного значень.

Модель значень номінативної одиниці, представлена у вигляді айсберга, дозволяє виявити імплікат, що знаходиться «під водою». Необхідною умовою розкриття прихованого смислу є мовний контекст, під яким розуміється лінгвістичне оточення певного мовного елемента. Відтак, трикутник Огдена-Річардсона трансформується в такий спосіб:

Крім вищезазначеного, на сьогодні серед мовознавців існує точка зору про те, що опис структури семантичного значення слова можна описувати не тільки за допомогою трикутника, а шляхом аналізу його чотирьох елементів: μ , ν , σ , π , де Σ – форма слова; μ – те, що воно означає (мовна форма, яка трактується у широкому розумінні); ν – сигніфікат (поняття або судження), який має співвіднесеність відповідно до предметного денотата чи фрагмента дійсності, ситуації; ν^* – елементарне значення, що відповідає морфемі або афіксу; σ – синтактика; π – прагматика обов'язково містить предикативність, що співвідносить судження з денотативною ситуацією через модальність і локалізацію значення судження в просторі та часі (формальною або за допомогою пресупозиції, контексту).

Головні принципи логічної семантики. В логічній семантиці сформульовано такі принципи позначення імені та визначення його значення, котрі впливають із відношення найменування.

Відношення найменування – відношення між власним іменем (виразом у мові) та предметом (емпіричним або абстрактним об'єктом), що позначається цим іменем. Воно ґрунтується на принципах однозначності, предметності, взаємозамінюваності.

1. Принцип однозначності проголошує: кожен вираз, що використовують як ім'я в певному контексті, є іменем тільки одного предмета, або ім'я позначає лише один предмет чи один клас предметів; використання мовних виразів (імен) у процесі міркувань в одному і тому самому смислі. Порушення цього принципу призводить до багатозначності в міркуваннях, а з погляду закону тотожності – підміни одного смислу імені іншим смислом.

2. Принцип предметності встановлює: у висловлюванні, в якому йдеться про певний предмет, не повинен втрачатися сам предмет міркувань; у висловлюванні повинен бути денотат імені, що входить до його структури.

3. Принцип взаємозамінюваності проголошує наступне:

- якщо два вирази іменують (позначають) один і той самий предмет, то істинне висловлювання залишається істинним, коли в одному із

цих виразів замінити одне ім'я іншим: а) «Венера – ранкова зірка», «Венера – вечірня зірка»; б) «людина», «розумна істота».

- якщо висловлювання А тотожне висловлюванню В за змістом, і якщо висловлювання А істинне і висловлювання В істинне, то вони взаємозамінні. наприклад: «Він сказав неправду» (А) і «він збрехав» (В).

Коли порушують принципи однозначності, предметності та взаємозамінності, тоді можуть виникнути суперечності (парадокси), що виявляються в певному контексті міркувань (скажімо, коли замінюють одне ім'я іншим іменем під час позначення одного і того самого предмета). Їх називають «антиноміями відношення найменування» (що є різновидами парадоксів). Наприклад, Г. Фреге визначив таку антиномію: імена «ранкова зірка» і «вечірня зірка» – різні за смислом, але мають одне і те саме предметне значення (денотат), тобто позначають Венеру (планету Сонячної системи). Якщо в певному контексті додати модальний вираз (модальність) «необхідно, що», то отримуємо вирази: «необхідно, що ранкова зірка є ранковою зіркою» (істинне); «необхідно, що вечірня зірка є вечірньою зіркою» (істинне), але за принципом взаємозамінюваності отримуємо новий вираз (наслідок): «необхідно, що ранкова зірка є вечірньою зіркою», а це є хибним твердженням.

Практичний блок

1. Дайте відповіді на питання:
 - Що вивчає логічна семантика? Хто вважається фундатором цього розділу семантичного напрямку?
 - Якими категоріями оперує логічна семантика?
 - Що таке семантичний трикутник?
 - Як вибудовується семантичний трикутник у концепціях Г. Фреге, Ч. Огдена, А. Ричардсона? Поясніть на прикладі.
 - Назвіть та схарактеризуйте основні принципи логічної семантики.
 - Проаналізуйте відомі Вам теоретико-істинносні теорії. Назвіть їхніх авторів.

- Як визначається в межах тексту семантика його «можливих» світів і ситуацій?
2. Побудуйте семантичний трикутник (відповідно до концепції Г. Фреге) із такими сигніфікатами: *Олександр Потебня, університет, килим, лінгвістика.*
 3. Побудуйте семантичний трикутник (відповідно до концепції Ч. Огдена та А. Ричардсона) для таких знаків: *звір, голос*, що наявні в реченні: «Щось темне, велике й жахне – звір піднебесний, мара, паморока – налетіло на неї, насунулося, і голос дощу лунав у її серці як невідшкодована болісна втрата» (П. Загребельний «Роксолана»).

Тема 6

Поетична семантика

План

1. Поетика та її зв'язок із семантикою.
2. Наукові підходи до вивчення поетичної семантики.
3. Поетичний текст як об'єкт дослідження поетичної семантики.
4. Семантичні типи представлення значення в поетичній семантиці.

Студент повинен знати: дефініцію поняття «поетика», завдання поетичної семантики, етапи розвитку та наукові підходи до студіювання проблем поетичної семантики, типи значень у поетичній семантиці, види тропів та їхнє семантичне навантаження.

Студент повинен вміти: характеризувати основні етапи еволюційного поступу поетичної семантики, визначати типи значень у поетичному мовленні, встановлювати тип тропу, його семантичний вияв та значення.

Ключові слова: поетична семантика, значення, троп.

Основна література:

1. Безпечний І. Поетична семантика : [тропи, порівняння, метафора, епітет, метонімія] // Теорія літератури : [підручник] / І. Безпечний. – К., 2009. – С. 79–110.

2. Бублейник Л. В. Світ слова української поезії : монографія / Л. В. Бублейник ; Волин. ін-т економіки та менеджменту. – Луцьк : ВіСМ, 2011. – 240 с.
3. Гливінська Л. Теоретичні засади вивчення семантики поетичного слова / Л. Гливінська // Вісник. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика / відп. ред. Г. Ф. Семенюк. – К., 2005. – Вип. 16. – С. 26–29.
4. Пахаренко В. І. Українська поетика / В. І. Пахаренко. – 2-е вид., доп. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2002. – 320 с.
5. Тупиця О. Особливості організації поетичної картини світу [Електронний ресурс] / Олександр Тупиця // Режим доступу : <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1110/1/Tupitsa.pdf> ; Назва з екрана.

Допоміжна література:

1. Бабка А. П. Особливості взаємозв'язку значення слова та вираження в ньому поняття / А. П. Бабка // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – № 5 : Філологічні науки : Мовознавство. – С. 468–470.
2. Галич О. Загальні принципи організації художнього мовлення // Теорія літератури : підруч. для студ. філол. спец. ВНЗ / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв. – 2-е вид., стер. – К., 2005. – С. 169–175.
3. Корольова В. В. Поетична семантика кольоративів у сучасній українській мові / В. В. Корольова // Мова і культура. – 2012. – Вип. 15, т. 1. – С. 215–220. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2012_15_1_41.
4. Кузьміна О. Б. Поетична семантика концептів «білий» – «чорний» (на матеріалі української лірики першої третини ХХ сторіччя) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. Б. Кузьміна. – Харків, 2005. – 19 с.

5. Мідяна Т. М. Структурно-семантичні особливості індивідуального перифразу в художньому тексті / Т. М. Мідяна // Іноземна філологія : укр. наук. зб. / відп. ред. М. Е. Білинський. – Л., 2001. – Вип. 112. – С. 197–202.
6. Нітенко О. В. Складні номінанти в мові художніх творів / О. В. Нітенко // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Каразіна. Серія : Філологія / Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна. – Х., 2004. – № 607, вип. 39. – С. 221–223.
7. Озарко І. І. Тропонімічний аспект створення художнього поетичного образу / І. І. Озарко, Т. О. Літовка // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – № 8 : Філологічні науки: Мовознавство. – С. 44–47.
8. Привалова С. Лексичні засоби поетичної мови / С. Привалова // Укр. л-ра в загальноосвіт. шк. – 2008. – № 9. – С. 19–24.
9. Святовець В. Ф. Словник тропів і стилістичних фігур / В. Ф. Святовець. – К. : Академія, 2011. – 174 с.

Теоретичний блок

Поетика та її зв'язок із семантикою. Відомим є той факт, що поняття «поетика» належить до термінологічного апарату літературознавства, але, зважаючи на доволі широкі й тісні контакти цієї науки з лінгвістикою, останнім часом набувають поширення лінгвістичні дослідження поетики чи поетичної мови.

Корені становлення та розвитку поетики сягають ще часів античності, де її пов'язують з іменем Аристотеля. Подальший розвиток поняття отримує в працях Скалігера, Н. Буало, Е. Тезауро, Г. Гегеля та ін. До проблеми тлумачення концепції поетики зверталися М. Бернштейн, В. Виноградов, В. Жирмунський, Ю. Лотман, Ю. Тинянов, Б. Томашевський, Цв. Тодоров, Х. Яусс, В. Ізер та ін. В українській науці історія поетики представлена в

працях О. Білецького, Г. Клочека, О. Потебні, Г. Сивоконя, І. Франка та ін. Однак, незважаючи на чималий обсяг теоретичного матеріалу та його беззаперечну наукову вагу, термін позначений не тільки літературознавчою пластичністю, а й екстраполяцією на лінгвістичну площину, насамперед її семантичний напрям. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження особливостей зв'язку поетики та семантики. Проте для цього спершу необхідно систематизувати погляди науковців та дослідників на природу такого феномену, як поетика.

Уперше зазначений термін зустрічається в літературі античних мислителів (Аристотель «Поетика», Горацій «Послання до Пізонів»), де тлумачиться як учення про художню літературу загалом.

Поетика була об'єктом пильного інтересу й у середні віки (Марбод, Матеус із Вандома, Жан із Гарландії, Готфрід із Вінзауфа, Гервасіф із Мекдеу). Проблеми поетики вивчали і в Давній Індії, де певний інтерес викликали естетичні збудники та симптоми настроїв (раса), що виникали під час сприйняття художнього твору.

В добу Відродження та класицизму («Поетика» Скалігера, «Мистецтво поетичне» Н. Буало, «Підзорна труба Арістотеля» Е. Тезауро та ін.) поетика трансформувалася в самостійну науку (піїтику) із чітко окресленими межами та завданнями.

У ХІХ столітті поетикою називають науку, що вивчає поетичну діяльність, її походження, форми та значення. Відтак, саме із цього часу поетика почала виявляти зв'язки із семантикою. Крім того, в цей період поетика була збагачена філософськими категоріями (Г. Гегель), поглядами романтиків (Ф. Шлегель), соціальних критиків (В. Белінський, М. Чернишевський), мовознавців, фольклористів (О. Веселовський, О. Потебня та ін.).

Варто особливо відзначити внесок учених 1920-1930 років у розробку концепції поетики. Представники ОПОЯЗу (з російської мови – общество изучения поэтического языка) вважали основою своїх наукових досліджень

формальний метод, а тому вони аналізували поетичну функцію мови, розглядали композицію, специфіку жанрів у різних мовленнєвих структурах, пояснювали незалежні від змісту форми.

Дослідження представників формальної школи продовжилися в колі Празького лінгвістичного гуртка та сприяли формуванню структуралізму. У своїх дослідженнях структуралісти зосереджували увагу на проблемі поетичного мовлення. До цього часу вона лишається актуальною в літературознавстві. На переконання структуралістів, поетика розглядає літературний текст як складний знак, що має проміжні ланки (фабула, троп, ритм тощо) між темою (означуване) та словесним утіленням (означник). Художній твір розуміється як наслідок семіотичної діяльності автора. Водночас зазнає перегляду розуміння тексту, що переростає межі свого автора й свого реципієнта. Він стає самодостатнім реальним феноменом, а завдання читача або дослідника полягає в адекватному його пізнанні, декодуванні, якомога точнішому трактуванні.

Подальші дослідження в царині поезики належать групі літературознавців Женевської школи. Прихильники феноменологічної критики досліджували зв'язок між автором і твором, вважаючи літературу історією людської свідомості. Логіку творчого процесу вони вбачали у взаємозв'язку кількох елементів: свідомості, структури мови літературних творів, світобачення автора. Поезику Женевська школа розглядала як рефлексію над онтологічними проблемами.

У 70-80 роках розвинулася теорія рецепції, що хоч генетично й була пов'язана з тими методологіями, які їй передували, однак по-іншому трактувала поезику. Основоположники рецептивної критики – Х. Яусс та В. Ізер у парадигмі «текст-читач» надавали перевагу останньому, наділяючи його здатністю творити з будь-якого тексту свій власний. За цією теорією художні твори, збуджуючи інтелектуальні емоції адресата, доносять до нього авторський задум. Ідеться про естетику сприймання, а не творчості, тому об'єктивна оцінка письменства минувшини перебуває поза сферою її

інтересів, зорієнтованих на сучасника, який може творити власний текст з будь-якого іншого. Питання поетики, властивої рецептивній естетиці, досліджували представники Вроцлавської школи, які звернули увагу не на конкретно- історичний процес, а на конкретний твір, що репрезентував позицію читача, закладену у співвідношенні знака та значення. Таким чином, головним завданням рецептивної естетики, на протипагу формалізму, було дослідження рівня сприймаючої свідомості в процесі читання літературних текстів. Зрозуміло, що рецептивна естетика твору та його поетика піддавалася аналізу лише за умови аналізу слів, що входять до структури тексту, збуджують увагу та уяву читацької аудиторії, бо ж наділені відповідними значеннями як прямими, так і неологізованими.

В українській науці останніх десятиліть ХХ століття активно популяризуються дослідження поетики окремого письменника й поетики окремого твору. Осмислення твору як внутрішньо узгодженої системи провокує термінологічну дифузію поняття поетики. Побутує розуміння поетики як системи. Так, Р. Гром'як розглядає поетику як сукупність, інтенціонально зорганізовану систему прийомів художнього вираження слова чи фрази, ідеї. В подальші роки спостерігається помітна тенденція вирішувати проблему поетики в контексті системного підходу. На особливу увагу заслуговує монографія вітчизняного науковця Г. Клочека «Енергія художнього слова». Автор засвідчує системний підхід аналізу поетики літературного твору, стверджуючи, що: «нам багато чого відкриється в літературному творі, якщо зуміємо побачити його як системно організовану цілісність, всі компоненти котрої «працюють» на «кінцевий результат». Проте головним завданням для дослідника лишається проаналізувати як, яким чином прийоми (засоби), що є функціонуючими складниками художнього тексту, впливають на читача, заряджаючи його тими чуттями та смислами, що закодовані автором у тексті. Удаючись до детального аналізу визначень терміну «поетика» його попередниками, Г. Клочек доводить, що зміст означеного поняття доволі рухливий. Це зумовлено різновидовими

дефініціями поетики, серед яких дослідник називає такі, як нормативна, описова, історична, функціональна (семантична) та загальна (теоретична) поетики. Хоча відразу ж запевняє, що питання про сучасне розмежування поетики залишається відкритим. Як зазначає літературознавець, розуміння терміна «поетика» як системи творчих принципів, дозволяє поетиці увійти в систему категорійних понять таких дисциплін, де її використання ще донедавна здавалося неможливим. Через це цілком релевантним і логічним є виокремлення семантичної поетики в окремий напрям наукового знання.

Наукові підходи до вивчення поетичної семантики. Поняття поетичної семантики вперше з'явилося в праці Юрія Тинянова «Проблема стихової семантики» 1977 року й дефінувалося дослідником як наука про значення слів та словесних груп, їхній розвиток та зміни в поезії. Це визначення цілком логічно випливало з того, що дослідник чимало наукових розвідок присвятив проблемі відстеження специфічних змін смислу слово, яких воно зазнає під впливом такого конструктивного фактора, як вірш. Відтак у науці почали чітко диференціювати поетичне слово та прозаїчне слово, зважаючи на те, що їхня семантика відрізняється різним ступенем впливу на свідомість читача.

Однак у науці на сьогодні є чимало обґрунтованих підходів до трактування поняття поетичної семантики (див. схему 20).

Коротко розглянемо кожний із зазначених у схемі підходів.

1. Семіотичний підхід. Час появи поетичної семантики припадає на період бурхливого розвитку такої науки, як семіотика, що займається вивченням знаків та знакових систем. Через це почалося активне звернення літературознавців та мовознавців до праць із семіотики Ф. де Соссюра, Генріха Шпета, В'ячеслава Іванова та ін., завдяки чому поняття поетичної семантики зблизилося з терміном «семіотика» та «поетична герменевтика». Зокрема, на думку В'ячеслава Іванова, поетична семантика – це наука або теорія смислу, що вивчає проблеми передачі різними смислами одного й того самого значення.

2. Функційний підхід. За словами Р. Якобсона, поетична семантика – це семантика поетичної мови, основною функцією якої є т. зв. поетична функція, що в інших видах мовотворчості чи мовленнєвої діяльності індивіда визначається як другорядна. Однак у мові поезії селекція (вибір) тих чи інших лексичних засобів та семантичних значень відбувається на основі еквівалентності, подібності та відмінності, синонімії та антонімії, а комбінація (побудова речень чи групування слів) базується на принципах суміжності. Відтак, поетична функція проектує принцип еквівалентності з вісі селекції на вісь комбінації. Дослідник чітко розмежував поезію та метамову за функціонально-семантичним критерієм: у метамові послідовність використовується для побудови рівностей, тоді як у поезії рівність є базою для конструювання послідовності. Особливе значення Р. Якобсон надавав процесам трансформації звичайної мови на поетичну, сутність якої він убачав у порушенні подібності між словом та позначуваною ним реальністю. На основі цього дослідником сформульовано такі критерії виокремлення поетичного мовлення: неоднозначність, повторюваність, зумовлена застосуванням принципу еквівалентності та послідовності, акумуляційність, тобто збереження та накопичення попереднього досвіду.

3. Смысловий підхід. У науці цей підхід утвердив Я. Мукаржовський, який під поетичною семантикою розумів систему поетичної мови, що представляє собою ієрархію смислових відношень. Смысловий аспект слова, за його словами, зумовлений не тільки словниковою областю, з якої воно взято, а також і співставленням його з іншими словами, з якими він розташовується поруч у тексті. В поетичному тексті Я. Мукаржовський розрізняє статичні та динамічні слова. Так, наприклад, статичною одиницею тексту він вважає слово чи лексикалізоване словосполучення, що розглядається іманентно, тобто в контексті, яким є найближче лінгвальне оточення. Це визначення детермінує появу в термінологічній базі поетичної семантики поняття статичного ефекту, що в полягає в дзеркальному відображенні значень, що стикаються одне з одним. Наприклад: словосполучення «глибина душі» – за семантикою ці два слова окремо репрезентують абсолютно різні мовні простори, однак поєднання їхніх смислів зумовлює появу словесного відрізка з давно відомим значенням (доброта) в новій формі, а також лінгвально засвідчує метафоричність мови, насамперед поетичної. Динамічне ж значення репрезентує в окремому слові його детермінованість широким контекстом, тобто загальною темою тексту.

4. Асоціативний підхід. Цей підхід, що на сьогодні вважається ще не зовсім вивченим, а тому перспективним, запропоновано й почасти обґрунтовано В. Виноградовим, який полемізуючи з Ю. Тиняновим, висунув тезу про те, що предметом поетичної семантики як науки є дослідження шляхів руху словесних асоціацій, тобто сплетення словесних груп того чи іншого поета. Відповідно виявлення асоціативних рядів потребує дослідження насамперед семантичного рівня поетичного тексту.

Поетичний текст як об'єкт дослідження поетичної семантики. Об'єктом наукової уваги поетичної семантики є не просто текст, а поетичний текст. Існує чимало дефініцій цього поняття. Зокрема Французький філософ-постструктураліст і семіотик Р. Барт визначав поетичний твір як один із різновидів творів, що відрізняється від наукових розвідок та досліджень тим,

що його безпосередня мета полягає в наданні читачеві естетичної насолоди, а не в інформуванні його з'ясованими істинами або фактами. Російський культуролог і семіотик Ю. Лотман охарактеризував поетичний твір як ускладнену художню структуру, сформовану на основі існуючих матеріалів у мові, що дозволяє передавати такий об'єм інформації, котрий абсолютно неможливо відтворити засобами елементарної мовної системи. Цю думку можна пояснити таким чином: під час переказу віршованого твору за допомогою мовних одиниць, що є репрезентантами прозового мовлення, деяка частина поетичної інформації втрачається, оскільки поетичне мовлення має ширший діапазон лінгвістичних можливостей, на відміну від прозового. Літературознавець В. Жирмунський розкриває суть поетичного твору як єдності взаємно зумовлених елементів, тобто зміст породжує форму, і форма, у свою чергу, актуалізує увагу читача на розумінні та інтерпретації змісту. Семіолог Л. Мурзін зазначає, що поетичний твір є категорією культурною, що сприймається споживачами культури та її цінителями як певна знакова системність, що перебуває в тісному зв'язку із системою культури або виступає її рівнозначною одиницею. Протилежною є думка М. Бахтіна, який стверджує, що поетичний твір належить до категорійного апарату естетики, оскільки той чи інший вірш твориться у певних естетичних рамках методу, школи, філософського напрямку, а тому виступає лише складовою частиною естетики поетичної думки.

Поетичний текст має низку універсальних та специфічних ознак, що відрізняють його від інших типів тексту. Зокрема Н. Болотнова до його універсальних ознак зараховує такі: інтеграція, когезія, зв'язність, ретроспекція, проспекція, емотивність, модальність, експресивність, прагматичність, цільність, контекстуально-смілова завершеність, окремість. Російський лінгвіст Ю. Каразін запропонував більш точну класифікацію ознак поетичного твору, серед яких виокремив такі: зв'язність; завершеність (формальна, смілова, інтонаційно-мелодійна); ідіоматичність;

невичленовуваність із культурного контексту; індивідуальність; системність; структурність; оптимальність; регенеративність; відкритість; герметичність.

У межах цієї класифікації ознак поетичного твору дослідник наводить приклади тих мовних та позамовних одиниць, що є критеріями їхнього виокремлення. Наприклад, зв'язність як максимальна степінь формалізації поетичного твору визначається за наявності просодії, строфіки, рими, інтонаційного внутрішнього жесту, мелодики, ритму, музичності та інших засобів, що є характерними тільки для поетичного мовлення. Ідіоматичність, як зазначає вчений, забезпечується абсолютним ізоморфізмом (тотожністю) форми та змісту в разі наявності максимально широкого діапазону варіантів сприйняття віршованого твору. Звичайно, поетичний твір не повинен вичленовуватися із контексту культури, адже він є частиною загального творчого процесу. Оптимальність вірша вказує на його формально-структурну та смислову неповторність або самодостатність. Системність та структурність визначаються за типом цієї мовної системи, що репрезентує твір. Регенеративність поетичного тексту тлумачиться як його здатність до формально-смислового наслідування, копіювання, тавтології. Відкритість поезії передбачає наявність декількох варіантів інтерпретування. Герметичність є ознакою поетичного твору, за якою у ньому функціонують стійкі формально-смислові індивідуально-авторські коди.

Мовознавець Т. Гречушнікова до диференційних ознак поетичного твору уналежнює ще й лінійність, повторюваність, членування й інтертекстуальність.

Поетичний текст має особливу структурну організацію, що формують елементи макро- та макрорівнів.

До макроструктури поетичного твору належать ті трансформації мовних одиниць, що вказують на культурну, мовну та естетичну значущість твору. Вони можуть функціонувати на різних рівнях тексту.

На фонетичному рівні мовно-культурними та естетико-філософськими знаками, що виконують функцію організації формально-змістової парадигми поетичного тексту, є:

- фонема (мова);
- звук-синтагмофонема (мовлення);
- текстифонема, психофонема (текст);
- фоновимболіка (культура).

На морфемному рівні до знаків макроструктури формально-сміслової організації поетичного тексту належать:

- морфема (мова);
- морф (мовлення);
- текстоморф (текст);
- неологічний смисл (культура).

Лексичний рівень презентують такі одиниці дихотомічного функціонування поетичного тексту, як:

- лексема / семема (мова);
- слововживання (мовлення);
- текстема (текст);
- концепт, образ, символ (культура).

На синтаксичному рівні представлено одиниці, що встановлюють відношення протиставності, тотожності, протиріччя, підпорядкування, причини й наслідку між формальною та змістовою структурою тексту поетичного твору. Серед них виокремлюють такі знаки:

- структурна схема речення (мова);
- висловлення (мовлення);
- фрагмент тексту / мікротекст (текст);
- лінгвокультурна дефініція (культура).

До складових елементів макроструктури формально-змістової організації віршованих творів належать й одиниці естетичного простору, що

функціонують у їхній текстовій основі як корелятивні пари: «сучасне – минуле», «сучасне – майбутнє» (часовий критерій континууму) та «далекий – близький» (просторовий критерій континууму).

Семантико-сисловою специфікою поетичного тексту, вслід за Ю. Лотманом, варто вважати інформаційне навантаження поезії. Зокрема в таких текстах може бути представлена різнорідна інформація, а саме така:

- візуально-денотативна інформація (поетична графіка);
- комунікативна або дискурсивна інформація (дикція, ритм, інтонація, мелодика);
- предметно-денотативна інформація (поетична графіка, одиниці мовної системи – фонетичного, словотворчого, лексичного та синтаксичного рівнів);
- образно-сислова інформація (одиниці мовної системи, поетичні графіки, одиниці дискурсивного характеру);
- глибинно-сислова інформація (одиниці культурного, естетичного, духовного, мовного простору, а також одиниці дискурсивного характеру).

Причому глибинно-сислова інформація належить до рівня мікроструктури поетичного тексту й має свої різновиди: свідомо-сислотворчість, інтуїтивна-сислотворчість та «заумна»-сислотворчість.

Семантичні типи представлення значення в поетичній семантиці.
Структура лексичного значення слова розглядається як єдність трьох семантичних компонентів – денотата, сигніфіката й конотата. У художньому мовленні підкреслюється предметна співвіднесеність лексичних одиниць, із слів-понять, як зауважує Валерія Сиротіна, – вони перетворюються на слова-образи, що мають суто індивідуальний характер. Особливу роль у структурі поетичного значення відіграють конотативні ознаки. Із другорядних, необов'язкових для загальноживаних слів, вони перетворюються на обов'язкові, провідні, на їхній основі створюються певні стилістичні ефекти.

Семантична особливість лексики в художньому мовленні полягає в тому, що, потрапляючи до поетичного контексту, загальноновживані слова зазнають емоційно-образної, естетичної трансформації, набувають додаткових відтінків значень. Специфічною рисою художнього контексту є те, що він не блокує багатозначності лексеми, часто сприяє формуванню оказіональних сем, нових смислових та емоційних відтінків. Значну роль в осмисленні багатьох мовленнєвих явищ у структурі художнього твору, особливо, коли йдеться про трансформацію семантики традиційно вживаних у поетичних текстах лексичних одиниць, відіграє вертикальний контекст.

До поетичних прийнято уналежнювати слова стилістично марковані – із помітками у словнику «поет.» чи «нар.-поет.», архаїзми, книжну лексику з урочистою забарвленістю, а також традиційно пов'язувані з поезією, естетично позначені слова – міфологізми та вживані в переносних значеннях назви небесних світил і явищ природи, рослин, тварин, птахів, коштовностей, етнічних реалій, почуттів, ряд назв мистецьких понять, слова на позначення кольорів і т. ін. Однак, за спостереженнями дослідниць цієї галузі, в лексиконі сучасної молоді української поезії переважають прозаїзми, непоетичні мовні одиниці. Проте активно використовуються й слова, традиційно пов'язані з поезією – епітети кольору, назви небесних об'єктів та явищ природи, рослин, птахів, біблеїзми та античні міфологізми.

Зважаючи на доволі широкий спектр лексичних одиниць, що уналежнюються до розряду поетичних, у лінгвістичній науковій парадигмі виокремлюють низку семантичних типів представлення значення в поетичних текстах, зокрема його варіювання. Розглянемо їх.

Варто сказати, що характер варіювання лексичного значення в основному зумовлений типом активного компонента семантичної ознаки та максимально скерований на особистісний відбір. Відтак, може спостерігатися перегрупування сем, нейтралізація ядерних, переміщення їх на периферію та висунення периферійних сем на перший план.

Наслідком таких змін стає виникнення різного роду мікрозначень слова, оскільки актуалізується не весь семний склад цього значення, а тільки певна його частина, навіть тільки одна його сема. В результаті слово в «новому» значенні наділене рідкісною властивістю: воно здатне передавати найрізноманітніші значення, найтонші смислові відтінки; набуває можливості вміщувати в собі багатше значення, оперуючи при цьому незначним набором семантичних ознак, порівняно з його корелятом у лексичній системі.

Наведемо декілька прикладів, у яких спостерігаємо зміну семантичної структури слова в поетичному тексті:

*Старий співав, як пелікан,
проціджуючи музику крізь воло .*

Приклад засвідчує актуалізацію всіх семантичних ознак стійкого сполучення *проціджувати слова крізь зуби* – «говорити повільно, неквапливо, ледве розтуляючи рот». Можливо, наявність сем «дозувати», «невеликий», «порція» стала основою для утворення нового образного смислу: *співати повільно, неквапливо, не розтуляючи рот*. Несподіваним для цього контексту є трансформація словникового значення слова *воло* – зі значенням «розширена частина стравоходу у багатьох птахів, де тимчасово перебуває та перетравлюється їжа» через актуалізацію його потенційних смислів, у цьому випадку *воло* вжито в іншому значенні «шкіра, яка брижами звисає над шкірою людини». Семантичний зсув у цій лексемі пов'язаний із актуалізацією сем, що відсутні безпосередньо в її семантичному потенціалі та належать до розряду асоціативних. Перенесення значення тут забезпечується перерозподілом смислів, наслідком чого є актуалізація периферійної семи «стравохід», що існує в семантичній структурі слова *горло*.

У поезії В. Симоненка «Абазур» відбувається семантичний зсув у слові *абазур* – «дашок різного матеріалу на лампу для захисту очей від світла»:

*Під віями, як абазурами,
блищить очей твоїх овал.*

А я стою з думками хмурими

Досада смутку додає:

*Чому від мене **абажурами***

Прикрила сяєво своє? .

Втілення такої художньої образності, можливо, мотивоване об'єктивними зв'язками, що виникають між мовними одиницями. Експлікація спільних моментів значення «захисний», «прикриття», «для», «очі» у лексемах *абажур* та *вії* (вії – волосинки, що вкривають край повік) відбила особливості авторського світосприйняття.

Проаналізуємо уривок з поезії «Циганська муза»:

А це – незрозуміле. Не кінь і не підкова.

*Згорілого **паперу метелики** сухі .*

У результаті введення слова *метелики* до словосполучення *метелики паперу* утворюється новий контекстуальний смисл слова *метелики*, у якому актуалізуються не лише реальні, але й потенційні семи. Схематично процес зазначеного семантичного перетворення можна показати так:

- асоціативні семи – зовнішня схожість згорілих листків паперу і метеликів;
- спільні семи – текст, легкість, минучість;
- спільні асоціативні семи – тимчасовість.

Два співвіднесених слова *метелики* та *папір* мають спільну семантичну ознаку (*текст*), і дві картини легко накладаються одна на одну. Таким чином, контекстуально-сміслове наповнення слова *метелики* та утворення на його основі образного смислу визначаються співвіднесеністю мовних одиниць та актуалізацією асоціативних сем. Виявлення цього можливе лише методом компонентного аналізу смислової структури слова. Саме за допомогою такого сполучення слів *метелики паперу* передається сприйняття авторкою внутрішнього світу героїні, коли її творчому покликанню пророкується *недовге, нікому не потрібне життя*.

Зміна того компонента семантичної структури слова, що належить до предметно-логічної частини, відбувається не ізольовано, а пов'язана з перебудовою інших компонентів, природно, з різним ступенем виявлення.

Усередині ж типу семантичних перетворень, що відбуваються без зміни предметно-логічної частини, потрібно назвати зміни, що полягають у перерозподілі сем лексеми, коли відбувається «зіштовхування» з іншими, не властивими цій лексемі у загальнонародному вживанні смислами, наприклад:

Сухі гілки – це вже вінок терновий.

Останній клен світ за очі забіг.

Залишився єдиний лист кленовий –

бетонний лист – розв'язкою доріг .

Слово *лист* у наведеному контексті одночасно актуалізує семантичні ознаки двох різних значень. Пор.: *лист*¹ – орган повітряного живлення і газообміну рослин у вигляді тонкої, звичайно зеленої пластинки та *лист*² – тонкий щільний шматок або шар якого-небудь матеріалу. Семема *лист*¹ актуалізується в словосполученні *лист кленовий* та співвідноситься з рядком *бетонний лист – розв'язкою доріг*, що сприяє перерозподілу смислових акцентів завдяки наявності спільних сем «тонкий», «площина» й спричинює взаємодію вказаних значень слова в контексті.

Необхідно також зазначити важливу особливість, що виявляється в тому, що семантичні ознаки одного значення (несуттєвого, випадкового в цьому контексті) проникають у семантичну структуру іншого значення, що гарантовано актуалізується. Особливість такої взаємодії в художньому мовленні полягає в тому, що значення слова або семантичні ознаки, що випадково з'являються в певному словосполученні на рівні мовної системи, на художньому рівні є естетично виправданими.

Отже, семантичні перетворення лексичних одиниць зумовлено характером їхнього функціонування й актуалізацією реальних та потенційних сем у художньому творі. У процесі перерозподілу семантичних одиниць відбувається диференціація окремих значень багатозначного слова. Ці

значення отримують здатність розвивати свої потенційні можливості, набуваючи на рівні художнього мовлення статусу самостійного слова.

Практичний блок

1. Дайте відповіді на питання:
 - Що розуміється під поняттям «поетика»? Чи пов'язано це із семантикою? Чому?
 - Що вивчає поетична семантика? Коли розпочалися дослідження в цьому напрямі? Що стало передумовою?
 - Які підходи застосовуються до комплексного вивчення поетичної семантики? Схарактеризуйте їх.
 - Які слова уналежнюють до поетичних?
 - Які зміни можуть відбуватися в семантичній структурі слова поетичного тексту?
 - Чи може лексичне значення варіюватися в поетичному тексті?
 - Назвіть та схарактеризуйте основні типи семантичних перетворень у поетичному тексті.
2. Визначте та схарактеризуйте семантичні перетворення в наведеному нижче уривку з поезії А. Малишка «Жива легенда»:

І син, дві краплі із лиця –

В усьому схожий на отця,

Обнявся з батьком, на плече

Лягли долоні гаряче.

– Привіз ти щастя? – Я привіз,

Я кривді йшов напереріз

І заслужив його. – То так.

Це хто ж з тобою? – Це хлоп'як

Із Кам'яця, нехай в сім'ї

У нас живе... – Були бої,

І все минуло. Поїзди

Впряглись до іншої їзди,

*Шумні і світлі, як Дунай,
Пішли із фронту в рідний край
Через вісянські два мости,
Через Перемишль, де пости
Погранзастав пильнують вніч
З вітрами в полі віч-на-віч,
На Львів, Тернопіль, Кам'янець,
І не один зітхнув боєць,
Що скоро вгледить двір, і дім,
І те, що в серці звав своїм
Коханням щирим. Всі шляхи
Вели додому. Дітлахи
Із школи вийшли в ранній час.
– Зайдіть, ми просимо, до нас
Та розкажіть нам хоч одну
Історійку, – чи про війну,
Чи про героя, чи про бій,
Про нічку на передовій,
І взагалі, про все, про все!*

Тема 7

Фреймова семантика

План

1. Фреймова семантика як напрям прикладного мовознавства.
2. Фрейм як операційна одиниця фреймової семантики та засіб моделювання значення.
3. Структура та типи фреймів. Принципи фреймового опису значення.

Студент повинен знати: передумови виникнення та історію розвитку фреймової семантики, завдання та проблеми фреймової семантики, метамову наукового напрямку, структуру та типи фреймів, механізми моделювання значення у фреймовій семантиці.

Студент повинен вміти: характеризувати основні етапи еволюційного поступу фреймової семантики, дефінувати поняття фрейму та суміжних із ним понять, визначати тип фреймової одиниці, застосовувати механізми фреймового моделювання значення на практиці.

Ключові слова: фреймова семантика, фрейми, схеми, прототипи, гештальти.

Основна література:

1. Минский М. Фреймы для представления знаний : Пер. с англ. / Марвин Минский. – М. : Энергия, 1979. – 151 с.
2. Тишко О. В., Коцюк Л. М. Лінгвістичний аналіз поняття фрейму / О. В. Тишко, Л. М. Коцюк // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2009. – Вип. 11. – С. 391–399.
3. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания : Пер. с англ. / Чарльз Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 52–92.

Допоміжна література:

1. Болдырев Н. Фреймовая семантика как метод когнитивного анализа языковых единиц [Электронный ресурс] / Николай Болдырев // Режим доступа : <http://www.boldyrev.ralk.info/dir/material/106.pdf> ; Название с экрана.
2. Ковбасюк Л. А., Романова Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії: лекційні, практичні, самостійні модулі та тести : Навчально-методичний посібник для магістрів заочної форми навчання. Спеціальність: 8.010103. ПМСО. Мова та література (німецька) / Лариса Анатоліївна Ковбасюк, Наталя Василівна Романова. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – 96 с.
3. Никонова Ж. В. Основные этапы фреймового аналізу речевих актів / Ж. В. Никонова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2008. – № 6. – С. 224–228.

4. Ромашина О. Ю. Фреймовый анализ семантики фразеологических единиц [Электронный ресурс] / О. Ю. Ромашина // Режим доступа : actalinguistica.com/arhiv/index ; Название с экрана.

Теоретичний блок

Фреймова семантика як напрям прикладного мовознавства. Теорія фреймової семантики на сьогодні вважається однією з найпопулярніших концепцій серед низки існуючих семантичних теорій. Такий статус фреймової теорії зумовлюється тим, що вона носить міжпредметний характер і, об'єднуючи різні ділянки лінгвістичних та нелінгвістичних знань, дає змогу пояснити багато мовних явищ з позиції когнітивного аналізу.

Фреймова семантика – це теорія лінгвістичного значення, що базується на положеннях лінгвістичної семантики, пов'язуючи її з енциклопедичними знаннями. Крім того, фреймова семантика розуміється також і як метод дослідження взаємодії семантичного простору мови (мовних значень) та структур знання (мисленнєвого простору). Її практична значущість виявляється в тому, що в межах фреймової семантики можливо моделювати принципи структурування та репрезентації певної частини людського досвіду, знання в значеннях мовних одиниць, а також способи активації цих знань, що забезпечують розуміння в процесі комунікації. При цьому акцентується на повній відсутності меж чи кордонів між мовними значеннями та людським досвідом, тобто перехід від досвіду до мовної системи є неперервним. Відтак, вивчення залежності мовного значення від пізнавального (когнітивного) досвіду людини перебуває у фокусі дослідницьких орієнтирів цієї галузі знання. В цьому контексті варто сказати, що це твердження повністю корелює з постулатами структуральної лінгвістики, де, вслід за Ф. де Соссюром, визначено, що між мовними знаннями (знаннями мовних значень, форм, категорій) та немовними знаннями (енциклопедичною обізнаністю про світ), навпаки, існує чітка межа. Це означало, що значення слова абсолютно не залежить від того, що мовець знає про це слово і чи взагалі він чув / бачив це слово. Однак у площині фреймової семантики це твердження повністю

спростовується. Пояснити це можна на прикладі слова «автомобіль», адже його значення не може бути незалежним від уявлення мовців про нього з кількох причин: по-перше, будь-яке значення закріплюється за лексичною одиницею шляхом його практичного вживання в суспільстві; по-друге, відтінки значення, що нашаровуються на основне, також мотивуються суспільно-практичною діяльністю мовців, через що під словом «автомобіль» можуть розумітися транспортний засіб, спеціальний засіб, гоночний засіб, марка тощо. Це означає, що семантика слова може детермінуватися індивідуальними уявленнями мовців про це слово.

Звертаючись до історіографічних джерел, що висвітлюють проблеми фреймової семантики, знаходимо інформацію, що існує принаймні два першоджерела цієї теорії, одне з яких лінгвістичне, синтаксис і семантика, зокрема відмінкова граматики Чарльза Філмора, а інше пов'язане зі сферою штучного інтелекту та поняттям фрейм, представленим Марвіном Мінським.

Узагалі датою народження фреймової семантики вважається 1974 р., а її фундатором уже згаданий Ч. Філмор, який у якості лінгвістичної концепції запропонував термін «фреймова семантика» та обґрунтував його як окрему теорію прикладного мовознавства. В його розумінні ця дисципліна скерована на визначення принципів створення нових слів і речень, додання нових значень словам, а також збору значень елементів у єдине ціле. Дослідник установлено, що у фреймовій семантиці значення слів, словосполучень, речень, тексту тощо співвіднесені із загальною теорією семантичного знання. Слова не лише висувають на перший план окремі поняття, але також і визначають певний сенс, у якому розглядається структура. Наприклад, слово «продавати» розглядається з точки зору продавця і «купувати» – з погляду покупця. Це явище на сьогодні є цілком доведеним. Хоча характерною ознакою фреймової теорії є можливість використання різних видів прогнозів, очікувань, припущень.

Отже, основна ідея фреймової семантики як прикладної галузі зводиться до того, що жоден мовець, залучений до комунікативної діяльності, не зможе

зрозуміти сенс навіть одного слова без доступу до вже наявних знань, що відносяться до цього слова. Наприклад, неможливо було б зрозуміти, що означає слово «продавати», нічого не знаючи про комерційну діяльність, що також залучає продавця, покупця, товари, гроші, відношення між грошима та товарами, відносини між продавцем товарами та грошима, відношення між покупцем товарами та грошима тощо.

Фрейм як операційна одиниця фреймової семантики та засіб моделювання значення. Основним поняттям, яким оперує фреймова семантика, є термін «фрейм».

Уперше дослідження фрейму здійснено в роботах Ч. Філлмора. В це поняття вчений укладав кілька значень: 1) система вибору мовних засобів – слів, граматичних правил і мовних категорій, – які асоціюються з прототипічними сценами або типовими ситуаціями (суто лінгвістичне трактування); 2) особлива уніфікована конструкція знання чи схематизація досвіду; когнітивна структура, знання якої визначається концептами, репрезентованими словами (суто когнітивне розуміння).

Пізніше до проблеми дефінування фрейму звернулися й інші дослідники. В цьому контексті варто згадати М. Мінського, який трактував фрейм як статичну інформаційну структуру даних, необхідну для репрезентації стереотипної ситуації, що може виникнути в мовленні, а також Ж. Никонову, яка під фреймом розуміє структуру репрезентації досвідного когнітивного знання людини, що з'єднує поле когнітивного тезаурусу з мовним, змикаючи смисловими вузлами схеми з відповідними компонентами семантичної структури мовної одиниці (семема). У свою чергу, Р. де Богранд, вважає, що фрейми – це глобальні зразки, що містять загальні знання про певний центральний концепт (слово). М. Болдирев визначає фрейм як одиницю знань, що організована навколо концепту й містить у собі дані про суттєве, типове та можливе для цього концепту в межах певної культури.

Крім цих, у сучасній лінгвістичній парадигмі за фреймом закріпилися й інші дефініції (див. схему 21).

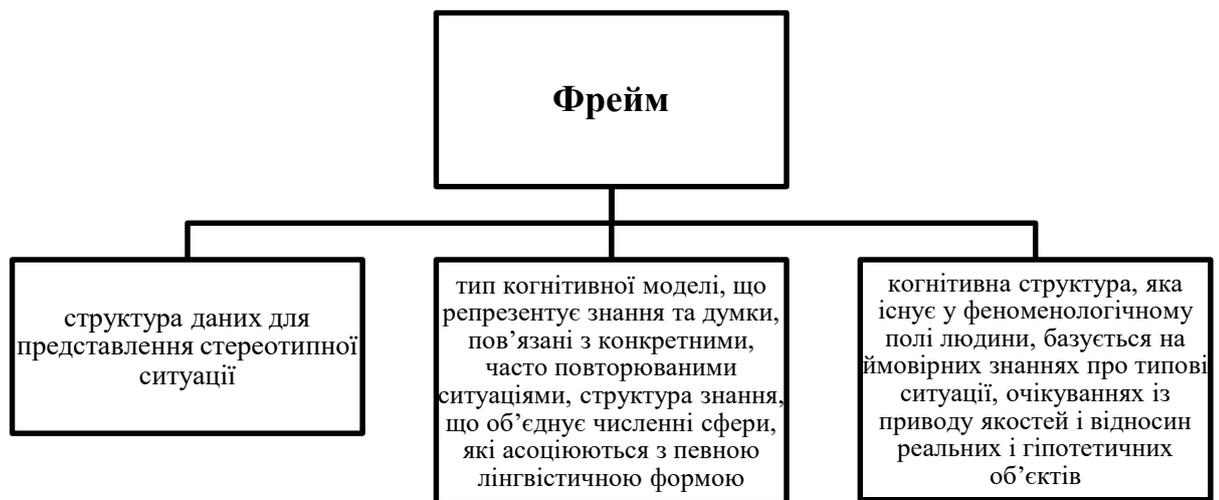

Схема 21

Зважаючи на наведені вище дефініції, можливим виявляється визначення основних параметрів, характеристик фрейму та особливостей застосування цього поняття в лінгвістичній практиці. З'ясуємо це.

Одне з найважливіших понять фреймової семантики, крім фрейму, – це поняття *прототип*, під яким мають на увазі доволі великий пласт інформації, що притаманна тій чи іншій культурі. На основі цієї інформації дають визначення та значення слову. Наприклад, для розуміння значення слова «сніданок» необхідно розуміти інституції та традиції, властиві для культури, в якій ця категорія існує. Перевага прототипу полягає в тому, що він не обов'язково охоплює всі можливі аспекти значення фрази, іншими словами прототип не повинен забезпечувати необхідні та достатні умови для правильного вживання фрази. Позитивний бік використання теорії значення, що базується на понятті прототипу, порівняно з теорією, що вимагає уточнення необхідних і достатніх умов для значення фрази, є та, що не потрібно брати до уваги деякі суміжні обставини і це робить використання фрейму більш гнучким.

Інше важливе поняття фреймової семантики – *перспектива*, що створює висловлювання. Різні слова дають різну перспективу розуміння чи зображення

однієї і тієї ж ситуації; розуміння того, які слова слід обирати для розмови про одну й ту саму ситуацію потребує звернення до історії подій, що передують ситуації.

Ще одне ключове поняття фреймової семантики – *зображення за шаблоном* або *профайлінг*. Рональд Лангекер використовує принцип гіпотенузи для пояснення цього поняття. Ми не можемо уявити гіпотенузу без уявлення цілого правильного трикутника. Трикутник і літак, який знаходиться всередині нього, входять у фрейм, і терміни гіпотенуза та правильний трикутник розглядаються по відношенню до цього фрейму, але вони зображають різні частини фрейму. Як проаналізовано у праці Марини Петрук, на вербальному рівні слова, що є лінгвістичним матеріалом, викликають певний фрейм у свідомості мовця, а той, хто сприймає повідомлення, звертається до фрейму.

Крім аналізу лексичних одиниць за допомогою фреймів з точки зору семантики, граматики та синтаксису, що є лінгвістичними сферами, фреймові структури набувають усе більшої популярності під час укладання словників, тобто у лексикографії та комунікативній лінгвістиці, зокрема в теорії мовленнєвих актів та прагматиці.

Використання фреймів розширює можливості лексикографів, адже звичайні словники визначень чи синонімів не завжди охоплюють усі нюанси вживання лексичних одиниць. Вони не містять інформації, що асоціюється з концептуальним фреймом чи категоріями, які є похідними від цього фрейму, що робить можливим словник фреймового типу. Ч. Філлмор та С. Аткинс спробували описати принцип роботи з таким словником, як здатність використання кількох вікон.

Теорія фреймів, застосована у вивченні мовленнєвих актів, пояснює не лише процес становлення та вербалізації мовленнєвого акту, що безпосередньо пов'язаний із когнітивними процесами мислення та комунікативним досвідом мовця, а й процес організації мовної бази даних людини. Оскільки мова є багаторівневою, ієрархічно побудованою системою,

що дає можливість висловлювати думку про фреймову організацію мовної бази даних людини, у тому числі й бази комунікативного досвіду, де зберігаються знання про основні типи, види, характеристики та способи вираження мовленнєвих актів носіями мови. Здійснивши фреймовий аналіз мовленнєвих актів, Ж. Никонова робить висновок, що під час аналізу мовленнєвого акту на синтагматичному рівні враховується, що кожен фрейм як структура зберігає знання про предметні області (фрейм-прототип), а в разі наповнення фрейму новими знаннями він перетворюється у конкретний фрейм події чи явища. Отже, мовознавці почали виявляти значний інтерес до використання фреймових структур для аналізу стереотипних ситуацій, представлення фонових знань людини про певні явища та ефективного комплексного висвітлення інформації про явища, об'єкти, дії.

Необхідно також зазначити, що концепції вчених Дж. Лакоффа, М. Мінського, Ч. Філлмора, Г. Путнама та ін. зробили значний внесок не лише у розвиток комп'ютерних досліджень, а й у лінгвістику, насамперед одну з її галузей – когнітивну лінгвістику. Загалом дослідники відзначають можливість використання категорії фрейму в лінгвістичних дослідженнях під час аналізу дискурсу (Т. ван Дейк, О. Шейгал), укладання тезауруса окремого письменника чи окремого художньо-го твору. Фреймова концепція може ефективно використовуватися й у лексикографії як один із можливих підходів до організації лексики у словниках. Фреймовий підхід також дає змогу порівнювати матеріал двох мов, оскільки він передбачає аналіз психологічних, соціальних, культурологічних факторів, що впливають на будову та наповнення значення слова чи іншої мовної одиниці.

Структура та типи фреймів. Принципи фреймового опису значення. Фреймова структура – це система фактів, що визначають характерні особливості, ознаки та функції вираженого і характерні для нього взаємодії з речами, які обов'язково або як правило є пов'язаними з ним. Крім того, фреймова структура також може бути визначена як цілісна структура пов'язаних понять, що поєднані таким чином, що не знаючи всіх елементів цієї

структури, неможливо володіти повним знанням щодо одного з них. Через це в тектоніці фрейму представлені зазвичай три типи даних:

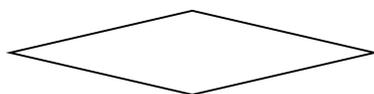
- поняття (назви);
- характеристики (назви терма);
- значення характеристики (заповнення термів).

Наприклад, є фрейм «бегемот», тоді його поняттям буде назва фрейму «бегемот», характеристикою – тотожні з ним поняття, зокрема абсолютний синонім «гіпопотам», а значенням – тварина.

Модель фрейму передбачає наявність багатьох структурних елементів, серед яких найчастотнішими є такі, що виражають:

- поняття (наприклад: палата, документ);
- ролі (хворий, діловод, клієнт);
- сценарії (консиліум, нарада);
- ситуації (тривога, аврал).

Схематично модель фрейму зображують у вигляді ромба, де на кожній вершині фіксується один із наявних елементів значення фрейму:

Всі елементи, що входять до складу фрейму, називаються слотами. Вони мають однорідну структуру. Слотом може виступати й ім'я іншого фрейму. До складу слоту можуть входити не одне значення, а декілька, діапазон і перелік яких називається фасетом. Відтак, структурна організація фрейму має такий вигляд:

Ім'я фрейму:

Назва I слоту: значення I слоту

Назва II слоту: значення II слоту

Назва N-го слоту: значення N-го слоту

Пояснимо це на прикладі фрейму «Лінгвістика»:

Лінгвістика

I слот «Комп'ютерна лінгвістика»: оптимізація інформативної функції мови;

II слот «Психолінгвістика»: зв'язка мови та психології;

III слот «Сугестивна лінгвістика»: оптимізація впливом функції мови; тощо.

У фреймовій семантиці студіюють різні типи фреймів. Зокрема за ступенем наповненості розрізняють протофрейми та екзофрейми. Перші є незаповненими, а другі, навпаки, – заповненими.

Деякі фрейми є вродженими – природньо та неминуче виникають у процесі когнітивного розвитку кожного індивіда (наприклад, знання характерних рис обличчя людини). Інші фрейми засвоюються із досвіду чи навчання (наприклад, знання артефактів). Є також фрейми, існування яких повністю залежить від пов'язаних із ними мовних виразів (таких, як одиниці виміру: фут, дюйм і т.д., назви місяців). Залежно від виду знання, яке відображається в моделі, розрізняють ситуативні та класифікаційні фрейми. Ситуативні фрейми репрезентують знання немовного, ділового характеру, класифікаційні – відображають принципи організації мовної системи (фрейми класів слів, різних типів текстів тощо)

За природою репрезентованої інформації виокремлюють предметні, акціональні, партонімічні, гіпонімічні та асоціативні фрейми. Розглянемо їх.

У предметному фреймі представлено інформацію про всі одиничні властивості певного поняття. Слотами такого фрейму можуть бути, як правило, кількісні та якісні (колір, розмір), просторові, часові, функціональні, акціональні та оцінні характеристики. Значення слота зводиться до таких категорій, як ДЕХТО / ДЕЩО.

В акціональному фреймі центром уваги стає взаємодія одного предмета з іншими предметами, які наділяються відповідно до характеру їхньої взаємодії семантичними ролями, або «глибинними семантичними відмінками» (згідно з Чарльзом Філлмором): агенс, інструмент, пацієнс, адресат,

бенефіціант, мета, причина, наслідок, результат та ін. Схематично цей фрейм може виглядати так:

ДЕХТО: агенс

(член родини, чоловік)

ДІЄ ТАК (кидає)

на ДЕКОГО: пацієнс

(член родини, жінка)

із МЕТОЮ (відновити

власну свободу)

Класифікаційну інформацію про місце концепту в ієрархічній системі категорій визнають як окремий тип фреймових структур, складну гіпо-гіперонімічну структуру. Цей тип фрейму слугує структуруванню інформації, представленої на граматичному та лексичному мовних рівнях. Тип зв'язку між предметними сутностями, які утворюють цей фрейм, визначається як відношення включення ознаки або екзистенцію видових розбіжностей: ТАКЕ ДЕЩО: рід містить ТАКЕ ДЕЩО: вид.

Наприклад:

ДЕЩО: рід (меблі)

містить

ДЕЩО: вид (шафа)

має

ДЕЩО: вид (полиця)

Партитивні відношення між об'єктами як один з основних видів смислового впорядкування наших знань про світ, послугували виокремленню партонімічного фрейма як однієї з базових фреймових структур. Зв'язки, які встановлюються між предметними сутностями у структурі партонімічного фрейму, визначаються як відношення володіння, або екзистенція частини.

Формально такі відношення записуються такою формулою: ДЕЩО: ціле має ДЕЩО: частину / ціле має ДЕЩО: частину.

Асоціативний фрейм визначається на основі відношення подібності, що базується не стільки на дійсному стані речей в онтології, скільки на зближенні концептів в мисленні самої людини. Таким зближенням є асоціативний зв'язок, присутній у концептуальній метафорі й об'єктивований у метафорах та порівняннях мови.

Формулою асоціативного фрейму є така:

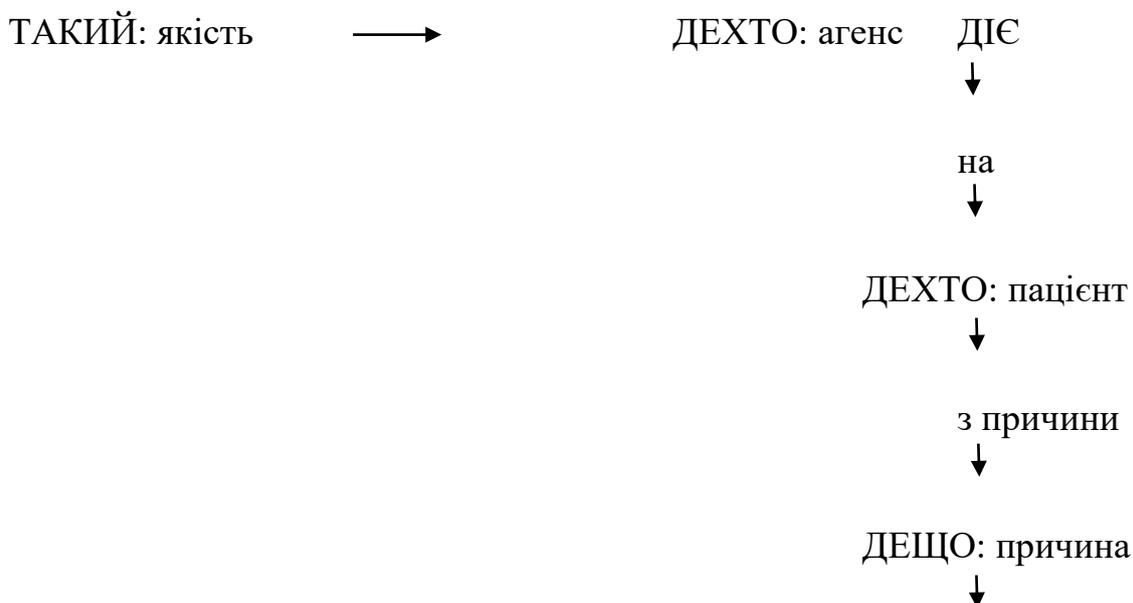
ДЕЩО-1 подібне ДЕЩО-2,

де ДЕЩО-1 представляє когнітивну структуру «цілі», або концептуальний референт (мислимий предмет),

а ДЕЩО-2 – когнітивну структуру «джерела», або концептуальний корелят (предмет, що використовується для порівняння).

Залежно від виду слотів та їхніх взаємозв'язків Світлана Жаботинська розрізняє також п'ять типів фреймових структур, що за своєю змістовою експлікацією є абсолютно тотожними до вищерозглянутих і відрізняються тільки термінологічними одиницями: предметно центричний фрейм, акціональний, патронімічний, гіпотонімічний, асоціативний.

Варто сказати, що останнім часом у науковій спільноті прийнято виокремлювати т. зв. ситуативний фрейм. Схематично він виглядає так:

Практичний блок

1. Дайте відповіді на питання:
 - Що вважається основним чинником становлення фреймової семантики?
 - Що є об'єктом дослідження фреймової семантики? Які її завдання?
 - Назвіть та схарактеризуйте головні концепції фреймової семантики?
 - Що розуміється під поняттям «фрейм»?
 - Які інші поняття входять до метамови фреймової семантики? Наведіть їхні дефініції.
 - Якою є структура фрейму? Як схематично вона зображується?
 - Поясніть специфіку типів фрейму. Як вони розмежовуються? Як вони моделюють семантичні значення?
 - У чому полягає фреймовий підхід до опису значення?
2. Визначте слоти фрейму «Загальна та прикладна семантика».
3. Схематично зобразіть семантичну структуру фреймів, поданих у таких реченнях:
 - а) Студент не відвідує заняття із семантики;
 - б) Важкою виявилася шафа, бо ж важкі її полиці;
 - в) Світлі, як небо, очі дивилися на чоловіка, який мовчки косив траву.

Тема 8

Автоматичний семантичний аналіз. Напрями формалізації семантики

План

1. Процедура автоматичного семантичного аналізу (АСА): сутність і вимоги.
2. Види АСА.
3. Напрями формалізації загальної семантики.
4. Інтерпретаційна граматика Ч. Філлмора для АСА.
5. Породжувальна граматика Н. Хомського для АСА.

Студент повинен знати: специфіку та функції автоматичного семантичного аналізу, його типи; напрями формалізації загальної семантики; значення інтерпретаційної граматики Ч. Філлмора та породжувальної граматики Н. Хомського для семантичного аналізу.

Студент повинен вміти: пояснювати специфіку та функції автоматичного семантичного аналізу; визначати та характеризувати основні типи автоматичного семантичного аналізу; студіювати напрями формалізації загальної семантики; застосовувати положення інтерпретаційної граматики Ч. Філлмора та породжувальної граматики Н. Хомського для семантичного аналізу.

Ключові слова: автоматичний семантичний аналіз, формалізація, модель.

Основна література:

1. Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики. Комп'ютерна лінгвістика : Підручник / Євгенія Анатоліївна Карпіловська. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 188 с.
2. Никитин М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М. В. Никитин. – М., 1983. – С. 122.

Допоміжна література:

1. Дарчук Н. П. Напрями формалізації семантики [Електронний ресурс] / Н. П. Дарчук // Режим доступу : http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/46-1/47.pdf ; Назва з екрана.

2. Лук'янчук С. Комп'ютерна модель парадигматичних класів дієслів / С. Лук'янчук // Українське мовознавство. – 2000. – Вип.22. – С. 82–85.
3. Сніжко Н. В. Ідеографічний тезаурус як модель лексико-семантичної системи (за наслідками автоматизованого аналізу українських іменників) / Н. В. Сніжко // Мовознавство. – 1995. – № 6. – С. 28–35.
4. Сніжко Н. В., Сніжко М. Д. «Ідеографічний тезаурус» як інформаційно-довідкова система при вивченні закономірностей структурно-функціональної організації лексики / Н. В. Сніжко, М. Д. Сніжко // Мовознавство. – 1996. – № 4–5. – С. 23–28.

Теоретичний блок

Процедура автоматичного семантичного аналізу (АСА): сутність і вимоги. Автоматичний семантичний аналіз (АСА) є однією з найактуальніших і разом із тим найскладніших проблем лінгвістики, оскільки пов'язаний із проблемами моделювання людського інтелекту. Під автоматичним семантичним аналізом, як правило, розуміють 1) сукупність методів і прийомів, за допомогою яких можна шляхом однозначних формальних процедур за правилами певної формалізованої граматики, що реалізується на комп'ютері за спеціальними лінгвістичними алгоритмами, з досить високою точністю однозначно представити смисл; 2) модуль систем автоматичного аналізу тексту, результатом роботи якого є логіко-семантична структура тексту, певна модель його змісту.

З наведених дефініцій випливає, що найпершою вимогою, що висувається до здійснення АСА, є наявність комп'ютера чи іншої системи автоматичної обробки тексту (АОТ).

Виникає питання, який ми, власне, чекаємо від комп'ютера семантичний аналіз тексту? Наприклад, на вході системи є текст. Перед комп'ютером можуть стояти такі завдання, пов'язані зі смисловим аналізом: 1) зробити переклад іноземною мовою; 2) зрозуміти питання щодо теми тексту і давати на них відповіді; 3) зробити стислий реферат тексту; 4) зрозуміти тему тексту

та автоматично проіндексувати його за темою; 5) зробити атрибуцію тексту тощо. У зв'язку з цим треба зважати й на інші вимоги до АОТ та АСА.

Для всіх проектів зі створення штучного інтелекту, пов'язаних із лінгвістичним забезпеченням автоматичних систем опрацювання науково-технічної інформації (машинний переклад, діалогові системи, анування, реферування, атрибуція тексту, автоматична індексація тощо), повинна будуватися універсальна база, що стає єдиною основою для різних систем автоматичного опрацювання інформації. Універсальність, що є найважливішою її характеристикою, визначається тим, що при всіх видах опрацювання тексту (ймовірнісному, детерміністському, тезаурусному розпізнаванні документа, машинному перекладі, ануванню тексту, діалозі «машина-людина» тощо) потрібна граматична і лексична інформація, яка створюється й організується так, щоб її можна було використовувати в різних системах АОТ без перебудови самої бази. Вона повинна мати оптимальну організацію щодо завдань, які можуть бути поставлені перед різними системами АОТ. Оптимізація лінгвістичного забезпечення передбачає модульність його структури у вигляді рівневої модульної системи, що складатиметься з таких трьох компонентів:

- 1) лінгвістичне програмне забезпечення – програмний комплекс із морфологічного, синтаксичного, семантичного анування;
- 2) словникове забезпечення – лінгвістично-інформаційна база;
- 3) базове програмне забезпечення.

Рівневий підхід до створення архітектури АСА та модульний принцип його реалізації невіддільні. Рівні аналізу визначаються типом робочої моделі як сприйняття, так і генерації тексту, послідовністю планованих процедур і необхідним інформаційним словниковим забезпеченням, що також повинно будуватися на принципах рівневого підходу, відкритості. На основі єдиного базового програмного комплексу сумісність дозволить компонувати систему, виконувати конкретні завдання аналізу й синтезу, що заздалегідь визначаються поставленою метою АОТ. При цьому відкритість є головним

фактором ефективного функціонування АОТ: уведення нової інформації не потребує перебудови всієї системи. Отже, словникове забезпечення є інформаційною базою будь-якого АСЕА і повинно бути реалізовано у вигляді ієрархічної, модульносумісної та відкритої системи. Такі попередні висновки можна зробити з аналізу вже працюючих експериментальних і промислових інтелектуальних систем.

Що ж розмежовує перераховані вище завдання? По-перше, зв'язок між масштабністю виконуваних завдань і роллю текстуальних зв'язків речення в цілому тексті (пор., якщо машинний переклад можна виконувати пореченнєво, то решта завдань вимагає аналізу цілого тексту); по-друге, актуалізація проблем не тільки з опрацювання, а й логічного перетворення інформації. Отже, впливає важливий висновок: не можна ігнорувати смисловий зміст текстуальних відношень, що важливо під час передавання смислу мовленнєвих висловлювань. Значимість слова проявляється у тісних зв'язках з мережею смислових відношень, які пов'язують слово з іншими елементами не тільки речення, а й абзацу чи цілого тексту. Якщо в ідеалі було б можливим створити певну формальну граматику, а в її межах розробити мову смислу, тоді можна було б розв'язати проблему моделювання людського мислення. Або, навпаки, навчившись моделювати людське мислення, можна створити формальну граматику, розробивши правила здобуття смислу з тексту. На жаль, протягом майже 60 років активної роботи над проблемами штучного інтелекту певних усталених універсальних методів аналізу змісту тексту не виявлено, тому що формалізація семантики, яка є необхідною умовою вміння виражати смисл, є надважким завданням. Це пов'язано з тим, що під час моделювання смислу тексту треба виходити за межі мови та звертатися до зовнішнього світу, а також до класифікації предметів, уявлень, що знаходяться поза межами мови. Основою розуміння тексту як людиною, так і комп'ютером виступає попереднє формування уявлень про зовнішній світ на основі аналізу інформації, що міститься у зв'язному тексті. Результатом такого аналізу є виокремлення головних компонентів ситуації, визначення їхніх

диференційних ознак і введення до системи категорій людського досвіду, що можна умовно вважати розумінням тексту.

Види АСА. За твердженням Є. Карпіловської, існує три основних види АСА, до яких дослідниця щонайперше уналежнює такі: 1) визначення в тексті ключових слів; 2) автоматичне індексування тексту та 3) різні способи інформаційного пошуку. Розглянемо названі види детальніше.

Розпізнавання змісту тексту становить важливу ділянку в системах так званого інформаційного пошуку, якому, у свою чергу, передує процес індексування текстів, або їхнього розмічення за типами вміщеної в них інформації. Різновид таких систем становлять, наприклад, бібліотечні або архівні каталоги чи біобібліографічні інформаційно-довідкові системи різних установ та відомств, автоматизовані інформаційно-довідкові служби. Залежно від того, чи предмет пошуку становлять об'єкти дійсності (факти), чи описи таких об'єктів (фактів) – документи різної будови (здебільшого реферати або патенти), інформаційно-пошукові системи (ІПС) поділяють на фактографічні та документальні. Кожна інформаційно-пошукова система має спеціальну мову доступу та роботи з нею – інформаційно-пошукову мову (ІПМ). Такі ІПМ можуть становити логічну класифікацію понять тієї предметної галузі, фактів або документів якої стосується інформаційний пошук. Прикладом ІПМ класифікаційного типу, або ІПМ- класифікацій є відомі всім читачам універсальна десятична класифікація (УДК), бібліотечно-бібліографічна класифікація (ББК) або система міжнародних стандартних номерів книги (ISBN, International Standard Book Number). Спеціальні коди кожної з цих мов, які ми знаходимо на будь-якому різновиді друкарської продукції (книжці, брошурі, журналі, збірці чи газеті), і становлять інвентар її одиниць, використовуваних для індексування книжкових потоків за предметними галузями та дотичними до них поняттями. Крім універсальних ІПМ- класифікацій, є ІПМ цього типу, зорієнтовані на роботу ІПС з текстами певної предметної галузі, тематики, тобто ІПМ- класифікації спеціального призначення. Таку оригінальну ІПМ класифікаційного типу розробили автори

двотомного «Словаря славянской лингвистической терминологии», виданого у Празі в 1977 р. Цей словник подає 2266 сучасних лінгвістичних термінів-понять всіма слов'янськими і трьома західноєвропейськими мовами (англійською, французькою та німецькою). Лінгвістичні терміни в ієрархічному дереві – основі цієї класифікації – розподілено за 9 предметними галузями:

- I. Загальні поняття;
- II. Звуковий бік мови;
- III. Графічний бік мови;
- IV. Словниковий склад;
- V. Частини мови;
- VI. Структура слова;
- VII. Синтаксис;
- VIII. Стил;
- IX. Нові лінгвістичні напрями і методи.

У межах кожної із цих галузей окремі терміни детально описано за додатковими, властивими їм ознаками. Подекуди така класифікаційна схема може містити 7 рівнів деталізації поняттєвої структури вихідного, базового для певної лінгвістичної галузі терміна, або 6 додаткових ознак, які уточнюють його зміст. Для позначення місця того чи іншого терміна в ієрархії понять вироблено систему спеціальних цифрових кодів. Наприклад, представлені в цьому словнику-тезаурусі терміни на позначення різноманітних мовних засобів спілкування, що перебувають у створеній укладачами словника ієрархії на 2-му рівні деталізації. Всі вони належать до галузі основних понять і тому містять цифровий код 1. Спільна для всіх них змістова ознака «засіб спілкування» в класифікації понять здобула цифровий код 5. Отже, коло всіх 23 вихідних понять цієї групи стоять тричленні цифрові коди: 1, 5 і порядковий номер терміна – назви конкретного мовного засобу спілкування. До порядкового номера, у свою чергу, можуть додаватися цифрові коди, які вказують на додаткові змістові ознаки, за якими його вміщено на відповідному

місці в ієрархії лінгвістичних понять. Нижче подаємо перелік українських лінгвістичних термінів на позначення різновидів мовних засобів спілкування, представлених у «Словнику слов'янської лінгвістичної термінології», з відповідними цифровими кодами:

- природна мова 1-5-1
- штучна мова 1-5-2
- міжнародна мова 1-5-3
- світова мова 1-5-4
- допоміжна мова 1-5-5
- національна мова 1-5-6
- племінна мова 1-5-7
- одномовність, монолінгвізм 1-5-8
- двомовність, білінгвізм 1-5-9
- тримовність 1-5-10
- багатомовність, полілінгвізм 1-5-11
- мовний контакт 1-5-12
- інтерференція 1-5-13 тощо.

Іншим способом унаочнення змісту в системах інформаційного пошуку є виокремлення в текстах так званих ключових слів, або слів-концептів. Такі слова в конденсованій формі виражають основну інформацію про зміст тексту. Для їхнього позначення використовують спеціальні одиниці – дескриптори, а тому й самі ПІМ такого типу одержали назву дескрипторних. ПІМ-класифікації та ПІМ дескрипторного типу не заперечують, а доповнюють одна одну. Мови дескрипторного типу більше прив'язані до текстів конкретної предметної галузі або тематики, а тому виявляють більшу гнучкість та ефективність у процесу автоматичного аналізу їхнього змісту. В ПІМ дескриптори можуть становити окремі слова, слово-сполуки або й частини слів, які виражають засадничі для окремої предметної галузі поняття. Для упорядкування інвентаря дескрипторів, а також уніфікації позначення понять у кожній ПІС створюється спеціальний інформаційно-пошуковий тезаурус

(ПТ), який складає лінгвістичне забезпечення такої системи. Дескриптори в такому ПТ упорядковують на основі не лише парадигматичних, а й синтагматичних відношень. Саме завдяки урахуванню останніх в ПТ увиразнюють відношення так званої квазісинонімії, або контекстної синонімії, коли дескриптори на позначення певних понять зближуються лише в текстах, що стосуються окремої предметної галузі або певної проблемної ситуації в її межах. Так, наприклад, у лінгвістичних текстах з проблеми автоматичного синтаксичного аналізу синонімізуються дескриптори головне слово і «хазяїн» або залежне (підпорядковане) слово і «слуга», що в текстах, наприклад, присвячених устрою суспільного життя або відношенням між представниками різних суспільних верств не виявляють змістової близькості. Крім того, до ПТ потрапляють і так звані асоціативні дескриптори, тобто слова, що можуть виявляти лише опосередковану семантичну близькість у певних комунікативних ситуаціях. Скажімо, дескриптор «детство» в уже згаданому вище «Російському семантичному словнику» за редакцією Ю. Караулова перебуває в опосередкованих, асоціативних зв'язках із дескрипторами *наив* та *неразум*, що позначають поняття *наивность* та *неразумность*, пор. такі визначення, як дитячий погляд на речі (=наївний) та поводитися по-дитячому, як дитина (=нерозумно, нерозсудливо).

Здебільшого розробники ПТ відбивають в них такі відношення між дескрипторами:

- 1) «рід-вид» (відмінок-номінатив (називний в.), генетив (родовий в.) тощо);
- 2) «частина-ціле» (граматика – морфологія, синтаксис);
- 3) «причина-наслідок» (послаблення семантичних зв'язків у гнізді – розпад (деетимологізація) гнізда, формування кількох нових гнізд);
- 4) «об'єкт-його типова функція» (текстовий редактор – орфографічний контроль тексту).

Процедура пошуку інформації в ПС здійснюється в режимі «запит-відповідь».

«Запит» на пошук інформації містить спеціальний пошуковий образ документа (ПОД), що створюють вручну або за допомогою комп'ютера, індексуючи (розмічаючи) текст за допомогою одиниць певної ППМ, зокрема дескрипторів.

«Відповідь», або пошуковий припис (ПП) на такий «запит» становить певним чином упорядкована сукупність дескрипторів, що описують певну проблемну ситуацію або предметну галузь у цілому в ППТ системи. Після порівняння ПОД та ПП користувач ІПС одержує всі документи певної бібліотеки, архіву або взагалі будь-якого інформаційного масиву, зміст яких відповідає вміщеним у ПОД та ПП дескрипторам або одиницям (наприклад, кодам) мовкласифікацій. При цьому основними вимогами до ПОД та ПП є повнота та точність видачі інформації. Першу обчислюють як відношення кількості спільних одиниць у ПОД та ПП до загальної кількості одиниць у ПП. Друга вимірюється в цілому відповідністю ПОД і ПП (кількості їхніх одиниць, їхнього вираження, характеру зв'язків між ними). Чим вищі параметри повноти й точності інформаційного пошуку, тим менший у такій системі показник інформаційного шуму, або неправильно виданої у відповідь на запит інформації.

Для усунення інформаційного шуму застосовують методики індексування тексту, які враховують комунікативну значущість та функціональне навантаження слів у ньому. Одну з таких методик виокремлення в тексті ключових слів на основі процедур сіткового моделювання лексики розробив український дослідник Е. Скороходько. В семантичній сітці слова впорядковуються залежно від того, які вони мають семантичні складники (компоненти) або дериватами якого іншого слова вони виступають. Отже, можна припустити, що найбільше функціональне навантаження в тексті матимуть слова, що містять найбільшу кількість семантичних складників або з них можна вивести найбільшу кількість семантичних дериватів. Таким словам у тексті під час індексування приписують найбільшу вагу, або ранг. Наприклад, слово-родова назва, або

гіперонім, одержить більшу вагу (вищий ранг), ніж слово-видова назва (гіпонім), пор. гіперонім приголосний (консонант) і гіпоніми афrikата, вібрант, сонант. Проте залежно від завдань інформаційного пошуку вимоги до змістового ранжування одиниць тексту можуть змінюватися. Е. Скороходько так пояснює цей висновок: «Наприклад, для фахівців, які обговорюють особливості таксі порівняно з автобусом, значущість слів таксі та автобус вища, ніж слова автомобіль».

Напрями формалізації загальної семантики. Зусилля лінгвістів і цілих колективів у всьому світі спрямовані на подолання труднощів перетворення формальної структури тексту в його смислову форму, вироблення теоретичних засад цього процесу.

Перший напрям – це дослідження, що проводяться на дедуктивному абстрактно-теоретичному рівні, мета яких – встановити співвідношення між семантикою та семіотикою, з одного боку, і синтактикою та прагматикою, з іншого; побудувати моделі людського мислення взагалі й у зв'язку з процесом комунікації; вивести універсальні закономірності утворення понять, зв'язку між поняттями і значеннями слів, висловлюваннями та їхніми складовими; врешті, встановити зв'язок міжмисленням і комунікацією.

Другий напрям має індуктивний емпіричний характер, мета його – розв'язання конкретних прикладних завдань: машинного перекладу, автоматичного інформаційного пошуку, автоматичного реферування, анотування, індексування. І якщо для другого напрямку характерним є уникання інформаційних моделей зі складною «грамматикою», то для першого – навпаки, створення такої «грамматики» є необхідністю: складність завдань корелює зі складністю апарату дослідження.

Існують також два суто теоретичні напрями семантичного аналізу з уведенням граматики: інтерпретаційна граматика Ч. Філлмора та породжувальна граматика Н. Хомського. Розглянемо їх.

Інтерпретаційна граматика Ч. Філлмора для АСА. Відомо, що особливе місце в межах інтерпретаційної семантики посідає робота Ч. Філлмора, який

уважає, що основу речення створює предикатно-аргументна структура, де аргументами є імена, для яких указано глибинний відмінок. Під терміном *відмінок* розуміється глибинно-семантичне відношення, а під терміном *відмінкова форма* – вираження відмінкового відношення у конкретній мові.

Відмінок у Філлмора розглядається як універсальне явище, властиве всім мовам – це узагальнене відношення між дієсловом і змістом однієї з його іменних груп.

Усього пропонується сім глибинних відмінків:

- агентивний (A) (відмінок живого ініціатора дії, ідентифікованого з дієсловом, напр.: Джон відчинив двері; Двері були відчинені Джоном);
- інструктивний (I) (відмінок неживого предмета або сили, що є причиною дієслівної дії або стану, напр.: Ключ відчинив двері; Джон відчинив двері ключем; Джон скористався ключем, щоб відчинити двері);
- давальний (D) (відмінок живої істоти, пов'язаної з дієслівною дією, напр.: Джон вірив, що він виграє; Джону було очевидно те, що він виграє);
- фактивний (F) (відмінок предмета або дії, що виникає внаслідок дії, або входить як частина самої дієслівної дії, напр.: Вітрина розбилася);
- локативний (L) (місце або просторова орієнтація дієслівної дії, стану, напр.: Чикаго вітряний; У Чикаго вітряно);
- бенефактивний (B) (відмінок користувача) (читач задоволений);
- об'єктивний (O) (семантично найбільш нейтральний відмінок, відмінок чогось, що може бути позначено іменником, роль якого відносно дії або стану визначається семантичною інтерпретацією самого дієслова, напр.: Джон відчинив двері).

Склад відмінків та характеристики не є остаточними.

Глибинна структура за Чарльзом Філлмором має такий вигляд:

$S = A + P$, де

S – речення,

A – модальний показник,

P – пропозиція (смісловий елемент текстових структур).

Пропозиція може бути розгорнута у формулу: $P V + C_1 + \dots + C_n$ – де V – дієслово, $C_1 + \dots + C_n$ – глибинні відмінки.

Скорочені формулювання, що називаються «рамковими ознаками», повинні задаватися у словникових статтях дієслів. Рамкові ознаки є основою певної класифікації дієслів певної мови. Така класифікація доволі складна не тільки через різноманітність відмінкових оточень, можливих у межах речення, але й тому, що багато дієслів можуть виступати у більше ніж одному відмінковому оточенні, наприклад, дієслово «відкривати» може виступати у контекстах:

[_____ O] – Двері відчинилися

[_____ O + A] – Джон відчинив двері

[_____ O + I] – Вітер відчинив двері

[_____ O + I + A] – Джон відчинив двері стамескою.

Дослідник стверджує, що замість того, щоб виокремлювати в дієслова, наприклад, «готувати» різні значення у реченнях: *Мати готує картоплю; Картопля готується; Мати готує*, досить вказати можливі для нього (дієслова) відмінкові рамки, наприклад, що відмінок A буває тільки в іменників на позначення істот, а для відмінка O вказівка на істоту неважлива.

Глибинна структура простого речення представляє побудову, що складається з дієслова та певної кількості іменних груп, що знаходяться у відповідних відмінках. Складні речення будуються за допомогою рекурсії через символ «речення» і відмінкову категорію об'єктив. Крім того, вчений запропонував певні способи перетворення глибинних структур у поверхневе (синтаксичне) представлення речень. Сюди входять механізми вибору тих експліцитних засобів, за допомогою яких виражаються відмінки (афіксація,

прийменники або післялоги, суплетивація), формування підмета, формування прямого додатка, лінійне впорядкування слів. Він вважає, що створив універсальну граматику, тому що в глибинній структурі речення в усіх мовах є пропозиційне (елементарне смислове) ядро, яке складається з дієслова й однієї або більше іменних груп, кожна з яких знаходиться у певному відмінковому відношенні до ядра, а отже, до дієслова. Саме на цьому глибинному рівні слід шукати риси подібності між глибинними структурами речень у різних мовах (Рамкові конструкції, як семантичні, так і синтаксичні, згодом стали називатися фреймами у багатьох роботах, присвячених АСА).

Породжувальна граматика Н. Хомського для АСА. Теорією, в якій немає принципової різниці між синтаксисом і семантикою, є теорія породжувальної граматики Н. Хомського.

Завдання породжувальної граматики – розкриття внутрішніх закономірностей мовної структури, яка представляється у вигляді певного механізму, що піддається не тільки спостереженню у процесі природного функціонування мови, а й приведенню в дію штучним шляхом. Для цього вихідний матеріал треба представити у вигляді правильних речень (моделей) і надати кожному з них одне або кілька структурних описів. Граматика будується як дедуктивна система, що передбачає раціональний метод пояснення всієї реальної різноманітності функцій слів і, відповідно, синтаксичних побудов. Тоді мовленнєвий процес описується не в термінах, наприклад, безпосередніх складників, а в термінах упорядкованого набору правил, необхідних для побудови речення, що моделює його породження.

Граматику мови розглядається Ноамом Хомським як систему правил, що ставить у зв'язок кожному правилу значення кожного породжуваного нею речення. Під породжувальною граматику учений розуміє систему правил, яка експліцитно надає реченням структурні описи. Очевидно, що кожен мовець володіє породжувальною граматику, яка відображає його знання мови, своєю чергою, знання мови має імпліцитну здатність розуміти необмежену кількість речень, тому породжувальна граматику повинна бути

системою правил, за якими можна породжувати нескінченно велику кількість структур (із різними компонентами – фонологічними, синтаксичними, семантичними). Розглянемо речення:

Іграшка може злякати хлопчика.

Воно може бути представлене деревом:

NP (*іграшка*) функціонує як суб'єкт;

VP (*злякати*) функціонує як предикат;

NP (*хлопчика*) функціонує як об'єкт VP;

V (*може*) є головним дієсловом.

Граматичне відношення суб'єкт-дієслово характерне для пари (*іграшка, злякати*), а граматичне відношення дієслово-об'єкт – для пари (*злякати, хлопчика*).

Граматика, що породжує прості складники (NP, VP, V), може базуватися на словнику, що вміщує як формативи (*хлопчика, іграшка* тощо), так і категорійні символи (S, NP, V тощо). Формативи далі можуть підрозділятися на лексичні одиниці (*іграшка, хлопчика*) та граматичні одиниці (*перфектність* тощо).

Механізмом породження є система правил підстановки типу

$A \rightarrow Z / X - Y$, де:

A – одиничний категорійний символ;

X і Y – ланцюжки символів (можливо, порожні);

Z – непорожній ланцюжок символів.

Інтерпретується це правило таким чином: категорія A реалізується як ланцюжок Z, коли він знаходиться в оточенні, що складається з X зліва та Y справа. Застосування правила до ланцюжка ...XAY... перетворює його в ланцюжок ...XZY...

Щоб одержати ланцюжок, базовий компонент має містити таку послідовність правил підстановки:

$S \rightarrow NP \cap Aux \cap VP$

$VP \rightarrow V \cap NP$

$NP \rightarrow Det \cap N$

$NP \rightarrow N$

Варто сказати, що в універсальній породжувальній граматиці Н. Хомського розроблено поняття тематичної ролі, інакше кажучи – семантичної валентності, яка приписується елементам речення за таким критерієм: кожному синтаксичному актанту (сильнокерованому залежному члену) приписується семантична валентність, що може інтерпретуватися так: у певного слова L є семантична валентність X , якщо є ситуація, у якій є обов'язковий учасник, який виконує роль X . Значення слів, що пов'язані зі словом L і позначають обов'язкових учасників описуваної словом L ситуації, називаються семантичними актантами цього слова. Семантичні актанти заповнюють семантичні валентності слова L . Зміст семантичних валентностей слова – це ролі учасників ситуації – агенс, пацієнс, інструмент, місце тощо.

Кожна тематична роль (семантична валентність) може бути приписана одному й тому ж аргументу (синтаксичному актанту). В словниковій статті у вигляді решітки мають бути перераховані аргументи (синтаксичні актанти), а їм приписані семантичні ролі. Саме поняття тематичної ролі та семантичної валентності лежить в основі багатьох способів здійснення АСА, зокрема у виокремленні ключових слів.

Практичний блок

1. Дайте відповіді на питання:
 - Що розуміють під процедурою автоматичного семантичного аналізу? Назвіть основні дефініції поняття.
 - Які вимоги висуваються до здійснення автоматичного семантичного аналізу?
 - Які завдання може виконувати система автоматичного семантичного аналізу?
 - Назвіть основні види автоматичного семантичного аналізу, встановлені Є. Карпіловською. Схарактеризуйте їх.

- Які теоретичні та практичні напрями формалізації семантики виокремлюють учені? Поясніть, на чому вони ґрунтуються.
2. Утворіть правильні контексти для поданих нижче слів так, щоб вони виконували різні семантичні ролі (за класифікацією Ч. Філлмора):
 - будинок (контрагент, об'єкт, результат, джерело);
 - собака (агенс, інструмент, експерієнцер);
 - удар (агенс, інструмент, мета).
 3. Укладіть довідник програм автоматичного семантичного аналізу текстів з указівкою на час створення програми, її інтерфейс, переваги та недоліки порівняно з іншими програмами.
 4. Поясніть специфіку роботи програми автоматичного семантичного аналізу тексту, розміщеної за адресою: <http://advego.ru/> (на прикладі будь-якого уривку із художніх творів української літератури).
 5. Визначте ключові слова текстів великодних / новорічних листівок за однією з відповідних комп'ютерних програм. Укажіть на переваги та недоліки роботи обраної Вами програми.

Тема 9

Семантична реконсиляція мовних моделей

План

1. Поняття семантичної реконсиляції.
2. Типи мовних моделей для семантичної реконсиляції.
3. Етапи проведення процедури.
4. Семантична реконсиляція та інформаційний пошук.

Студент повинен знати: зміст терміну «семантична реконсиляція», значення мовних моделей для семантичної реконсиляції, типи семантичних моделей, етапи процедури семантичної реконсиляції, подібності та відмінності між семантичною реконсиляцією та інформаційним пошуком.

Студент повинен вміти: визначати переваги та недоліки семантичних моделей у проведенні процедури семантичної реконсиляції, характеризувати етапи процедури семантичної реконсиляції.

Ключові слова: семантична реконсиляція, семантична модель, інформаційний пошук.

Основна література:

1. Семенов В. А., Ерошкин С. Г., Караулов А. А., Энкович И. В. Семантическая реконсиляция прикладных данных на основе моделей / В. А. Семенов, С. Г. Ерошкин, А. А. Караулов, И. В. Энкович // Труды Института системного программирования : т. 13, ч. 2. / Под ред. В. П. Иванникова. – М. : ИСП РАН, 2007. – С. 141–164.

Допоміжна література:

1. Есин В. И. Семантическая модель данных «объект – событие» / В. И. Есин // Вісник Харківського національного університету. – 2010. – № 925. – С. 65–73.
2. Картамишев О. О. Структурно-семантичні моделі фразеологізмів на позначення інтелектуальних здібностей людини [Електронний ресурс] / О. О. Картамишев // Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/znpkhnpu_lingv/2012_34/3.pdf ; Назва з екрана.
3. Никитин М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М. В. Никитин. – М., 1983. – С. 122.
4. Новиков Ф. А. Искусственный интеллект: представление знаний и методы поиска решений : учеб. пособие / Ф. А. Новиков. – СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2010. – 240 с.
5. Цикритзис Д., Лоховски Ф. Модели данных / Д. Цикритзис, Ф. Лоховски / Пер. с англ. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 344 с.

Теоретичний блок

Поняття семантичної реконсиляції. Чимало прикладних проблем семантики зумовлені її тісними контактами з іншими науками та науковими

напрямами, що носять суто прикладний характер, серед яких інформатика, інформаційно-комунікативні технології, штучний інтелект та програмування. Відтак через зв'язки цих дисциплін із семантикою виникла проблема семантичної реконсиляції, що в останні десятиріччя розглядається насамперед як прикладна лінгвістична задача.

Структурно термін «семантична реконсиляція» складається із двох повнозначних слів. З'ясуємо зміст цієї термінологічної одиниці шляхом визначення дефінітивного навантаження її складників.

Поняття реконсиляції з'явилося в мові ще за часів Римського права й доволі довго застосовувалося та й зараз нерідко застосовується в юридичній практиці. Цілоком логічно, що це слово має латинське походження. Та що ж воно означає? Латинський префікс *re-* означає оновлення чи повторення, а основа *-консиляре-* має значення з'єднувати, заключати. Тому реконсиляція в цій науковій площині означає примирення та узгодження.

Згодом цей термін не менш активно почав уживатися й у банківській справі, проте набув дещо видозміненого значення. Під ним почали розуміти процедуру контролю, що полягає в ідентифікації та перевірці виконання певних банківських операцій, насамперед переказу грошей.

До наукового обігу прикладної семантики термін «реконсиляція» введено в 90-х рр. ХХ ст. у зв'язку з не тільки бурхливим розвитком інформаційних технологій та комп'ютерної інженерії, а й переходом на нові системи обслуговування техніки та розробкою нових мов програмування. Через це реконсиляція як термін потребувала певного уточнення та деталізації, а тому науковцями, серед яких Віталій Семенов та Андрій Караулов, запропоновано вживати його з прикметником «семантична».

Семантична реконсиляція – це фундаментальна наукова та прикладна проблема, що тісно пов'язана із застосуванням сучасних технологій і має індустріально важливі програми, такі як системи колективної інженерії, мобільні бази даних, розподілені сервіси, семантичні мережі. Ця операція скерована передусім на забезпечення ефективної одночасної роботи

користувачів ПК та інших інформаційних систем для швидкого встановлення ключових слів у тексті та встановлення семантичних зв'язків між текстами.

У чому ж переваги операції семантичної реконсиляції над іншими програмами автоматичного семантичного аналізу слів і текстів? Відповідь на це питання дав І. Енкович, пояснивши, що семантична реконсиляція, на відміну від інших систем АСА, здійснює реконструювання семантичних зв'язків на трьох базових принципах – коректності, повноти та семантичної цілісності. Інші ж програми ґрунтуються лише на двох принципах.

Важливо також сказати, що семантична реконсиляція здійснюється з використанням формальних специфікацій моделі даних. Передбачається, що специфікації представлені декларативним чином на об'єктно-орієнтованих мовах EXPRESS, UML / OCL, ODL / OQL (або на подібних їм) і охоплюють як структури даних, так і задані на них семантичні обмеження.

На основі формального аналізу різних транзакцій виявляються можливі відношення між елементами даних і операціями, і застосовується логічний висновок для їхнього семантично коректного та функціонально змістовного злиття. За такого підходу операції транзакцій розглядаються як об'єкти системи посилань і висновків, а відношення залежності й порядку між ними – як правила логічного висновку. Обрана система відношень дозволяє, з одного боку, промодельовати складні семантичні залежності між операціями транзакцій, а з іншого боку, – залучити для вирішення певної задачі апарат логічної семантики.

Типи мовних моделей для семантичної реконсиляції. Поняття «модель» має такі значення: 1) зразок якого-небудь нового виробу, взірцевий примірник чогось; 2) тип, марка конструкції; 3) зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для здобуття нових знань про об'єкт; 4) те, що є матеріалом, натурою для художнього відтворення; 5) зразок, з якого знімається форма для відливання або відтворення в іншому матеріалі; 6) уявний чи умовний (зображення, опис, схема тощо) образ якого-небудь об'єкта, процесу або явища, що використовується як його «представник»; 7)

конструкція, структура, зразок, за яким побудована певна одиниця мови з одиниць нижчого рівня; 8) система математичних залежностей або програма, що відображає суттєві властивості об'єкта, процесу чи явища, які вивчаються.

Семантичне моделювання стало предметом інтенсивних досліджень із кінця 70-х років минулого століття. Основна причина активізації таких досліджень полягала в тому, що системи баз даних тоді (та й зараз це не рідкість) мали доволі обмежені відомості про зміст даних, що в них зберігаються. Найчастіше вони знали, як поводитися з даними певних простих типів, і розуміли деякі найпростіші обмеження цілісності, накладені на ці дані. Проте будь-яка більш складна інтерпретація покладалася на користувача.

Проблеми семантичного моделювання осмислювалися поетапно (див. схему 22).

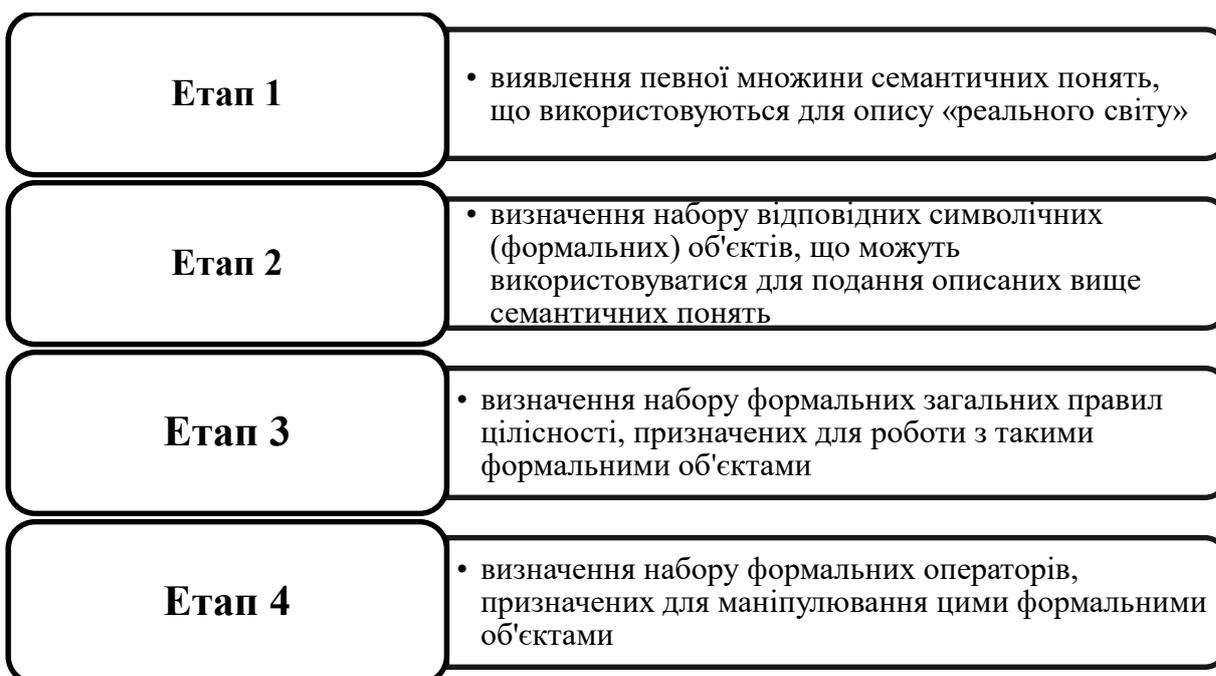

Схема 22

Які ж мовні (семантичні) моделі застосовуються для процедури семантичної реконсиляції?

1. Концептуальна (понятійна) модель відбиває логічну природу представлених даних, представлення про дані з погляду основних користувачів. Ця модель відбиває семантику даних, тобто основні логічні об'єкти (сутності) моделі даних, та зв'язки між ними, необхідні та достатні для

ефективного застосування інформації з точки зору користувача. Концептуальна модель задає структуру даних на рівні «сутність-зв'язок»; відповідно до концептуальних моделей уналежнюють моделі «сутність-зв'язок», у яких об'єкт (сутність) задається її атрибутами, та об'єктно-орієнтовані моделі, у яких об'єкт складається з атрибутів та методів. Оскільки створення концептуальної моделі є метою інфологічного етапу проектування бази даних, то цю модель деколи називають інфологічною.

2. Об'єктна модель, для побудови якої застосовуються такі поняття, як сутність, атрибут та зв'язок. Сутність – це окремий елемент (співробітник, товар, поняття, подія тощо) системи, що підлягає представленню в базі даних. Атрибут – це властивість, що описує певний аспект об'єкту і підлягає фіксації. Зв'язок – це асоціативне відношення між сутностями.

Найпоширенішими типами об'єктних моделей є:

- модель «сутність-зв'язок»;
- семантична модель;
- функціональна модель;
- об'єктно-орієнтована модель.

Як основний інструмент для побудови семантичних моделей даних та уніфікованого представлення даних, незалежного від реалізуючого його програмного забезпечення, на етапі інфологічного проектування найчастіше застосовується неформальна модель «сутність-зв'язок». Ця модель ґрунтується на опорній семантичній інформації про реальний світ і призначена для логічного представлення даних у контексті їхнього взаємозв'язку з іншими даними. З цієї моделі можуть бути породжені всі існуючі моделі даних (ієрархічна, мережна, реляційна, об'єктна), тому вона є найбільш загальною. Зокрема об'єктно-орієнтована модель розширює визначення сутності з метою введення до нього не лише атрибутів, що описують стан об'єкта, але й дій, що з ним пов'язані, тобто описують його поведінку. В цьому випадку говорять, що об'єкт інкапсулює стан і поведінку.

Етапи проведення процедури. Загальний процес семантичної реконсиляції складається із семи етапів (див. схему 23).

Схема 23

1. Порівняння та гармонізація: На першому етапі дві розбіжні репліки порівнюються між собою для виявлення відмінностей і реконструкції текстів.

2. Семантичний аналіз: Усі операції транзакцій із двох текстів аналізуються з урахуванням семантики самих операцій і семантики обмежень для елементів даних; ці обмеження визначаються формально специфікованою інформаційною моделлю. Між операціями встановлюються відношення залежності та відношення порядку (передування). Зауважимо, що проводиться на цій стадії семантичний аналіз охоплює як статичні, так і динамічні залежності, які можуть бути реально перевірені лише з урахуванням поточного стану елементів даних і фактичних параметрів операцій транзакцій. Тому ми вважаємо, що результати, отримані на цьому етапі, можуть мати різний рівень достовірності. Виявлені статичні залежності та відношення – абсолютно достовірні (необхідні і достатні для коректності результуючої транзакції), динамічні залежності та відношення – ймовірно достовірні (достатні, але зовсім не потрібні для коректності транзакції), і тому в низці випадків можуть бути проігноровані й уточнені на більш пізніх етапах валідації та корекції.

3. Декомпозиція та редуція: На основі аналізу відношень визначаються класи еквівалентності, імплікативні ланцюжки та вільні групи операцій. Метою цього етапу є зменшення кількості логічних елементів .

4. Планування: Будуються можливі варіанти результуючої транзакції, що задовольняли б усі виявлені відношення залежності та порядку і тим самим гарантували б їхню коректність. До уваги береться також вимога якнайповнішого покриття результуючої транзакцією множин операцій в початкових транзакціях, оскільки саме цим визначається її функціональна змістовність. У випадках, коли число прийнятних варіантів занадто велике, може бути побудований план реконсиляції, який би враховував конфлікти і визначав альтернативні способи їхнього вирішення.

5. Валідація: Якщо в супутньому аналізі ігнорувалася частина раніше встановлених (імовірно достовірних) відношення, вони повинні бути перевірені ще раз з урахуванням фактичного поточного стану даних і значення параметрів операцій, оскільки тільки в цьому випадку можна гарантувати коректність підсумкової транзакції. У разі виявлення порушень аналізовані варіанти транзакцій відкидаються, а раніше побудовані плани реконсиляції уточнюються шляхом виключення явно неприйнятних рішень.

6. Корекція: Якщо змістовні рішення не були знайдені, то конструктивним підходом може виявитися ослаблення ймовірно достовірних відносин між операціями та перегляд результатів семантичного аналізу.

7. Функціональний відбір: Рішення, що пройшли етап валідації, ранжуються і відбираються користувачем згідно з функціональними вимогами, що висуваються до результатів реконсиляції.

Семантична реконсиляція та інформаційний пошук. Процедура семантичної реконсиляції має багато спільних рис із процедурою інформаційного пошуку, зокрема обидві операції здійснюються на основі розроблених семантичних моделей. Проте є й низка відмінностей. Визначимо їх.

Спочатку користувач вводить запит. На наступному етапі запит піддається лінгвістичному аналізу, перетворюється у ключові слова та відправляється пошуковій машині. Остання повертає знайдені документи, із яких після лінгвістичного розбору формуються семантичні образи документів.

Отримані образи порівнюються із запитом, після чого робиться висновок про релевантність кожного із документів і результати аналізу видаються користувачеві.

За такої технології усі багатозначні слова, уналежнені до різних понять, а також усі синоніми, зведені до одного і того самого поняття, а зв'язки між поняттями та відповідними словами чітко описуються та можуть використовуватись під час аналізу тексту. Як показують дослідження світових лідерів у прогностичних дослідженнях, а саме дослідження Тофлера та Гартнера, до 2020 року кількість інформації та потреби в ній зростатимуть експоненційно. Тому важливим є пошук нових шляхів не лише збереження й обробки даних, але й накопичення і обробки знань, що, своєю чергою, формує нову семантичну хвилю, яка, за оцінками, істотно змінить характер роботи з інформацією.

Зауважимо, що ідею створення семантичних пошукових систем висунута у 2000 році одним із основоположників WWW і нинішнім представником консорціуму W3C Т. Бернерсом-Лі. Крім цього, розробленню питань, що стосуються інформаційного пошуку на основі семантичних технологій, присвячені роботи таких науковців, як П. Ломбарді, Є. Слесарева, Д. Колба, В. Хорошевського, Ю. Шокіна та ін.

Практичний блок

1. Дайте відповіді на питання:
 - Що означає реконсиляція? Коли цей термін почав уживатися в лінгвістичній площині та чому?
 - Поясніть значення терміна «модель».
 - Сформулюйте основні проблеми семантичного моделювання.
 - Які типи моделей використовуються для семантичної реконсиляції?
 - З яких етапів складається процес семантичної реконсиляції? Схарактеризуйте їх.
 - Які подібні та відмінні риси існують між семантичною реконсиляцією та інформаційним пошуком?

2. Побудуйте семантичні моделі фразеологізмів на позначення зовнішніх характеристик людини.
3. Здійсніть семантичну реконсиляцію двох речень з одного тексту (на вибір) без застосування інформаційно-пошукових систем. Опишіть проведену Вами процедуру та вкажіть, із яких етапів вона складалася, які етапи Ви уникли та чому.

Тема 10

Семантична мережа як прикладна проблема семантики

План

1. Семантична мережа: уточнення поняття.
2. Класифікація семантичних мереж та їхня структура.
3. Типи запису в семантичних мережах.
4. Типи семантичних відношень у мережах.
5. Сфери застосування семантичних мереж.

Студент повинен знати: зміст поняття «семантична мережа»; історію виникнення семантичних мереж та етапи їхньої еволюції; структуру семантичних мереж; типи семантичних мереж; специфіку запису даних у семантичних мережах.

Студент повинен вміти: визначати обсяг поняття «семантична мережа»; диференціювати типи семантичних мереж; визначати типи відношень у семантичній мережі; здійснювати запис та зчитування даних у семантичній мережі; будувати семантичні мережі.

Ключові слова: семантична мережа, вершина, дуга, семантичні відношення, семантичні відмінки, граф.

Основна література:

1. Жигаревич О. К. Метод побудови семантичної моделі представлення знань / О. К. Жигаревич // Науковий журнал «Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво». – 2014. – Вип. 15. – С. 14–20.
2. Матвеев В. Семантичні мережі [Електронний ресурс] / В. Матвеев // Режим доступу : <http://matveev.kiev.ua/exprt/t5.pdf> ; Назва з екрана.

Допоміжна література:

1. Есин В. И. Семантическая модель данных «объект – событие» / В. И. Есин // Вісник Харківського національного університету. – 2010. – № 925. – С. 65–73.
2. Картамишев О. О. Структурно-семантичні моделі фразеологізмів на позначення інтелектуальних здібностей людини [Електронний ресурс] / О. О. Картамишев // Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/znpkhnpu_lingv/2012_34/3.pdf ; Назва з екрана.
3. Никитин М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М. В. Никитин. – М., 1983. – С. 122.
4. Новиков Ф. А. Искусственный интеллект: представление знаний и методы поиска решений : учеб. пособие / Ф. А. Новиков. – СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2010. – 240 с.
5. Цикритзис Д., Лоховски Ф. Модели данных / Д. Цикритзис, Ф. Лоховски / Пер. с англ. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 344 с.

Теоретичний блок

Семантична мережа: уточнення поняття. Семантична мережа – це множина вершин, кожна з яких відповідає відповідному поняттю, факту, явищу або процесу, а між вершинами задані різноманітні відношення, що зображуються дугами. Дуги мають імена або опис, що задають семантику відношень. Вершини також відмічені іменами або описами, що містять потрібну для розуміння семантики вершин інформацію. Відтак семантична мережа – це, як наполягають В. Матвеев, Г. Гайна та А. Єрукаєв, орієнтований граф, вершини якого – поняття, а дуги – відношення між ними.

Утвердження цього поняття в термінологічній базі прикладної семантики має довгу, проте цікаву історію. В цьому контексті варто відзначити, що ідея систематизації на основі яких-небудь семантичних відносин пропонувалася ще вченими ранньої науки. Прикладом цього може служити біологічна систематика Карла Ліннея 1735 р. Якщо розглядати її як семантичну мережу, то в цій класифікації використовується відношення підмножини.

Прототипами сучасних семантичних мереж можна вважати екзистенціальні графи Ч. Пірса (1909 р.). Вони використовувалися для представлення логічних висловів у вигляді особливих діаграм. Ч. Пірс назвав цей спосіб «логікою майбутнього».

Важливим етапом у дослідженні мереж стали роботи німецького психолога О. Сальтисона 1913 і 1922 рр. У них для організації структур понять і асоціацій, а також вивчення методів спадкоємства властивостей використано вже графи та семантичні відношення. Дослідники Дж. Андерсон (1973) та Д. Норман (1975) згодом використовували ці роботи для моделювання пам'яті людини та її інтелектуальних можливостей.

У свою чергу, комп'ютерні семантичні мережі детально розроблені Р. Річенсом у 1956 році в межах проекту Кембриджського центру вивчення мови з машинного перекладу. Процес машинного перекладу має 2 частини: переклад початкового тексту в проміжну форму представлення, а потім ця проміжна форма перекладається потрібною мовою. Такою проміжною формою якраз і були семантичні мережі. У 1961 р. Виходить із друку робота Мастермана, в якій він, зокрема, визначав базовий словник для 15 000 понять. Ці дослідження продовжені Р. Симмонсом (1966).

На сьогодні під семантичними мережами, крім вищезазначеної дефініції, розуміється й метод подання знань із можливостями їхнього структурування, процедурами застосування та механізмом висновку. Тому поняття семантична мережа та веб-павутина є не тотожними, а також не представляють гіперо-гіпонімічні відношення.

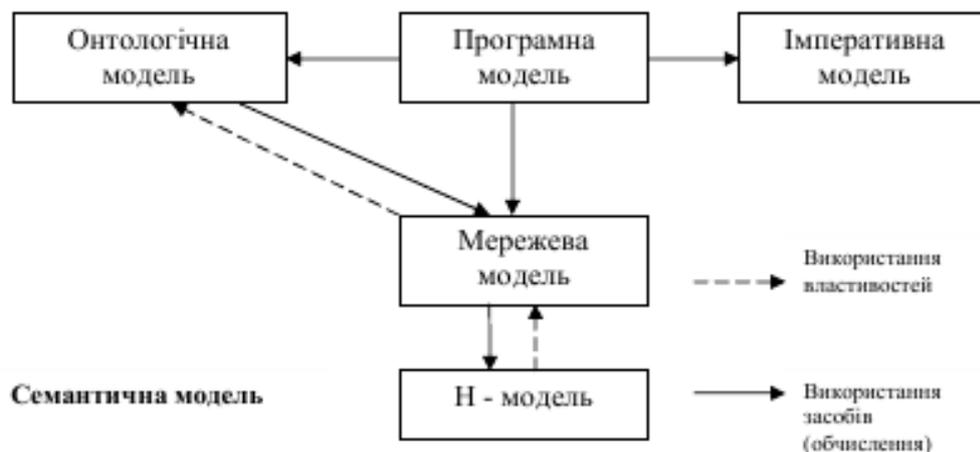
Класифікація семантичних мереж та їхня структура. Класифікаційні типи всіх семантичних мереж прийнято виокремлювати за двома критеріями: 1) за арністю та 2) за кількістю типів відношень.

За першим критерієм, тобто арністю, під якою розуміється кількість аргументів чи предикатів висловлення (зауважимо, що слово утворилося від узагальнення слів: **унарний** (один аргумент), **бінарний** (два аргумента), **тернарний** (три аргумента)), розрізняють мережі з **бінарними** відношеннями (що пов'язують рівно два поняття). Бінарні відносини, дійсно, є простими й зручно виглядають на графі у вигляді стрілки між двома поняттями. На практиці можуть знадобитися й відношення, що пов'язують більше двох об'єктів, – т. зв. **N-арні**. При цьому виникає складність – як відобразити подібний зв'язок на графі, щоб не заплутатися. Концептуальні графи знімають це ускладнення, представляючи кожне відношення у вигляді окремого вузла.

Крім концептуальних графів існують інші модифікації семантичних мереж, це є ще однією основою для класифікації (за **реалізацією**).

За другим критерієм – за кількістю типів мережі можуть бути **однорідними** та **неоднорідними**. Однорідні мережі мають тільки один тип відношень (стрілок), наприклад, такою є вищезазначена класифікація біологічних видів. У неоднорідних мережах кількість типів відношень нараховує більше двох. Класичні ілюстрації такої моделі представлення знань представляють саме такі мережі. Неоднорідні мережі представляють більший інтерес для практичних цілей, але й більшу складність для досліджень.

Існують й інші типи семантичних мереж, що в інформаційно-комунікативних системах називаються моделями:

Не дивлячись на спектр різних типів семантичних мереж, їхня структура є однорідною.

В їхній структурі виокремлюють відношення, як правило, двох типів:

- відношення включення або збігу (is – a);
- відношення «ціле-частина» (part – of).

Наприклад, у реченні «Людина – це ссавець» основною думкою є те, що людина належить до класу ссавців. Це означає, що має місце відношення включення або збігу. Для цих відношень характерним є те, що екземпляри понять нижнього рівня містять всі атрибути понять верхнього рівня. Це властивість називається спадкуванням атрибутів між рівнями ієрархії:

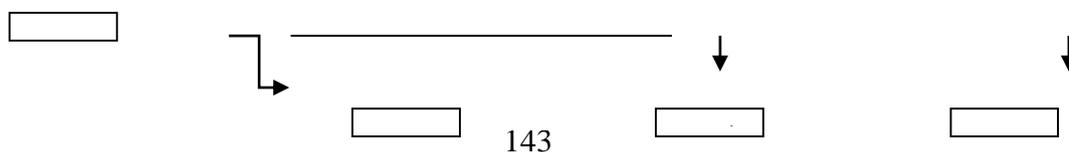
Людина IS – А ссавець.

Відношення «ціле – частина» репрезентує речення «Ніс – частина тіла людини», де екземпляри поняття ніс є частиною будь-якого екземпляра поняття «тіло».

Ніс PART – OF тіло людини.

Узагальнемо наведене. Семантична мережа – це орієнтовний граф із позначеними (пойменованими) дугами та вершинами, причому останні є його складовими елементами.

Вершинам семантичної мережі відповідають поняття, події та властивості:

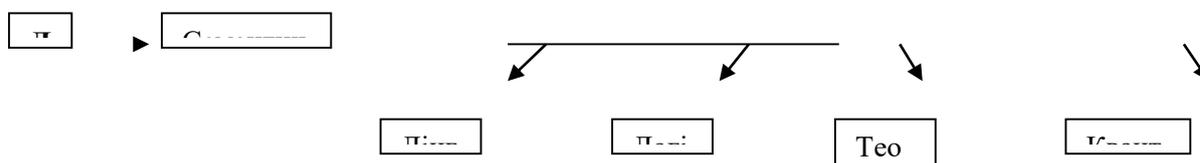

Поняття – це відомості про абстрактні або фізичні об’єкти предметної області (реального світу).

Події – це дії, що визначаються як вказівка на дію чи вказівка на роль, яку реалізують об’єкти предметної області.

Властивості використовуються для уточнення та деталізації понять і подій.

Дуги графа семантичної мережі відображають різноманіття семантичних відношень, що умовно можна згрупувати за чотирма класами:

Лінгвістичні відношення відображають значеннєвий взаємозв’язок між подіями, між подіями й поняттями та властивостями. Лінгвістичні відношення бувають таких типів:

- дієслівні (час, рід, вид, відмінок);
- атрибутивні (колір, розмір, форма);
- відмінкові:

Відмінок	Лінгвістичне (відмінкове) відношення, що визначає зв’язок дії з:
агент	- предметом, який є ініціатором дії
об’єкт	- предметом, що піддається дії
джерело	- розміщення предмета перед дією
приймач	- розміщення предмета після дії
час	- моментом виконання дії
місце	- місцем проведення дії
мета	- дія іншої події

Наприклад, лінгвістичні відношення в семантичній мережі для речення «Директор заводу «Оболонь» зупинив 30 березня 2005 року цех № 4, щоб замінити устаткування» матимуть таку графічну фіксацію:

Логічні відношення – це операції, що використовуються для побудови висловлень, зокрема диз'юнкція, кон'юнкція, інверсія, імплікація.

Теоретико-множинні відношення – це відношення підмножин, тобто відношення частини й цілого та відношення множини й її елемента.

Квантифіковані відношення – це логічні квантори спільності й існування. Вони використовуються для подання таких знань, як, наприклад: «Існує студент А, який навчається в університеті Б».

Типи запису в семантичних мережах. Семантичні мережі надають інструмент для абстрагування від природної мови, представляючи знання в більш зручному для розуміння, інколи – обчислення, способі. Це забезпечується завдяки особливому запису знання в семантичних мережах.

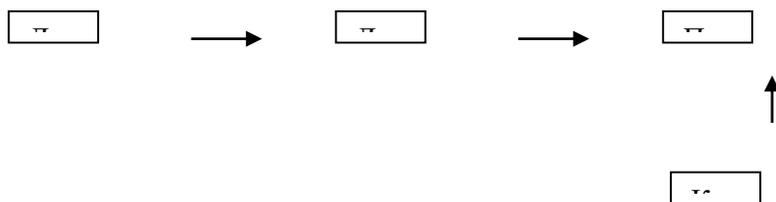
Найчастіше в семантичних мережах використовуються графічні представлення, насамперед діаграми. Наприклад, речення «Всі ластівки – птахи» можна представити графом, що містить дві вершини з відповідними поняттями, і дугу, що вказує на відношення між ними:

Якщо ластівка, про яку йшлося в цьому реченні, має власне ім'я, то семантична мережа бути виглядати розширеною:

На основі цих семантичних мереж можна вивести й той факт, що «Ласта має крила».

Визначимо, як зчитуються передусім із лінгвістичної точки зору записи в семантичних мережах також на конкретному прикладі.

Сценарій: придбання авіаквитків компаніями для бізнес-подорожей своїх працівників.

Предметна область містить:

- Компанії та їхні працівників;
- Авіакомпанії з рейсами та літаками
- Географічні місця (міста, країни, континенти).

Концепції: “Компанія”, “Співробітник”, “Авіарейс ” тощо.

Відношення: “замовити квиток”, “працювати в”, “брати участь у ” тощо.

Зазвичай, концепціям відповідають іменники, а відношенням – дієслова.

Відповідно до цього такі елементи семантичної мережі, як

читається, як “компанія замовляє переліт”.

Взагалі відношенням чи концепцією може бути будь-що з предметної області певного сценарію (чи мовленнєвої ситуації).

Типи семантичних відношень у мережах. Кількість типів відношень у семантичній мережі визначається її розробником, виходячи з конкретних цілей. Їхня кількість прямує до нескінченності. Кожне відношення є предикатом, простим або складним. Швидкість роботи з базою знань залежить від того, наскільки ефективно зроблені програми обробки потрібних відносин. Розглянемо два класи відношень – ієрархічні та допоміжні.

Ієрархічні відношення. Найчастіше виникає потреба в описі відношень між елементами, множинами та частинами об'єктів. Відношення між об'єктом

і множиною, що позначає, що об'єкт належить цій множині, називається відношенням класифікації. Говорять, що множина (клас) *класифікує свої екземпляри*. Назва походить від англійського «IS A». Іноді це відношення іменують також Member Of або якимось подібно. Зв'язок IS A припускає, що властивості об'єкта *успадковуються* від множини. Зворотне до ISA відношення використовується для позначення прикладів, тому так і називається — «Example», або українською «Наприклад».

Відношення між надмножиною і підмножиною називається АКО — «A Kind Of» («різновид»). Елемент підмножини називається *гіпонімом*, а надмножини – *гіперонімом*, а саме відношення називається відношенням гіпонімії. Альтернативні назви — «Subset Of» і «Підмножина». Це відношення визначає, що кожен елемент першої множини входить і в друге (виконується IS A для кожного елемента), а також логічний зв'язок між самими підмножинами: що перше не більше другого і властивості першої *множини* успадковуються другою.

Об'єкт, зазвичай, складається з декількох частин, або елементів. Наприклад, *комп'ютер* складається з системного блоку, монітора, клавіатури, миші і т. д. Важливим відношенням є Has Part, що описує частини / складові об'єкти (відношення меронімії). *Меронім* – це об'єкт, що є частиною іншого. Двигун – це меронім для автомобіля. *Холонім* – це об'єкт, який влючає в себе інше. Наприклад, біля будинку є дах. *Будинок* – холонім для *даху*. Комп'ютер – холонім для монітора. Меронім і холонім – протилежні поняття.

Часто в семантичних мережах потрібно визначити відносини синонімії й антонімії. Ці зв'язки або дублюються явно в самій мережі, або в алгоритмічній складовій.

До групи ієрархічних також уналежнюють і відношення категоризації та конкретизації.

У семантичних мережах часто використовуються також і допоміжні відношення:

- функціональні зв'язки (визначені, зазвичай, дієсловами «виготовляє», «впливає».);
- кількісні (більше менше, рівно.);
- просторові (далеко від, близько від, за, під, над...);
- тимчасові (раніше, пізніше, під час);
- атрибутивні (мати властивість, мати значення);
- логічні (ТАК, АБО, НІ);
- лінгвістичні.

Сфери застосування семантичних мереж. Починаючи з 50-х років минулого століття, семантичні мережі почали активно досліджувати все активніше й активніше. Першопочатковим призначенням та метою створення семантичних мереж була роль посередництва між людською мовою та системами машинного перекладу, але з плином часу задачі доповнювалися та ускладнювалися, чим викликають інтерес до себе в сьогоденні та викликатимуть його й надалі. Серед основних досліджуваних перспективних, але в той же час і проблемних напрямів розвитку в цій галузі можна назвати такі:

- задача штучного інтелекту для морфологічного аналізу текстів – задача, що має на меті вирішення проблеми комп'ютерного аналізу текстів на основі аналогій та порівнянь;
- задача створення глобальної семантичної павутини – задача, що повинна вирішити проблему представлення всесвітньо-глобальної інформації у вигляді зрозумілому для машинної обробки та пошуку;
- задача створення онтологій для освіти та створення концепцій для навчальних Internet-систем.

Розглянемо названі задачі детальніше.

1. Задача штучного інтелекту для морфологічного аналізу текстів. В основі розв'язку цієї задачі лежить представлення значення тексту у формі асоціативної семантичної мережі, в яку потрапляють найбільш вживані слова цього тексту, тобто несуть інформаційний зміст. Для кожного значення, що

потрапляє у семантичну мережу будується асоціативні зв'язки – із іншими смисловими значеннями, для котрих зустрічалося поточне значення, чим частіше значення потрапляють у семантичну мережу, тим більша ймовірність їхньої зв'язності за змістом.

Побудова алгоритмів морфологічного аналізу текстів базується на основі принципу аналогій. Цей алгоритм ґрунтується на орфографічному контролі та автоматичному індексуванні документів. Основною проблемою, що змушує задумуватися науковців, є наявність нових, незрозумілих машині слів у тексті. Тобто у словнику системи відсутні множина деяких слів, в результаті чого система, що базується на принципі аналогій, не в змозі здійснити синтаксичний аналіз таких слів, а як наслідок робить неможливим знаходження розв'язку задачі пошуку граматичного значення слова. Описана вище проблема є доволі актуальною на сьогодні, бо вона унеможлиблює знаходження повного вирішення задачі морфологічного аналізу текстів. Починаючи із 1978 року й до сьогодні науковці намагаються знайти рішення цієї проблеми. Так, у 1978 р. Перейрой та Ворренс запропонували для вирішення задачі граматичного розбору використати логічну мову PROLOG. Розроблено низку систем, що мали на меті віднайти рішення цієї проблеми, але кожна система мала недоліки і, як наслідок, жодній із них так і не вдалося повною мірою реалізувати вирішення проблеми.

Таким чином, розвиток семантичних мереж у майбутньому дозволив би нам вирішити ці проблеми і допоміг би аналітикам знайти рішення для низки задач, серед яких:

- пошук у документах прихованих зв'язків між об'єктами – темами, пошук споріднених документів, що відповідають певній тематиці;
- пошук нових інформаційних джерел, пов'язаних із конкретною об'єктною темою, виявлення асоціативних зв'язків, що зв'язують певну об'єктну тему;

- пошук певного конкретного тематичного змісту в цілій колекції документів, що дозволить фокусуватися лише на тих темах із множини, які є спорідненими із базовою тематикою.

2. Задача створення всесвітньо глобальної семантичної павутини виникла у середині 90-х років минулого століття. Вона мала й має на меті перетворення глобальної гіпертекстової мережі в єдину та унікальну семантичну систему, що отримала б назву «Семантична павутина» або «Семантичний Web».

Основна ідея створення семантичної павутини полягає в тому, що, на відміну від існуючої гіпертекстової мережі, яку обробляє людина, семантична глобальна мережа майбутнього повинна б була представити інформацію таким чином, щоб її можна було обробляти автоматично без втручання людини. Як відомо існуюча на сьогодні глобальна павутина базується на інформації представлений гіпертекстовою мовою розмітки і представляється людині через спеціально розроблені для цього засоби, зокрема браузері. На зміну цьому старому підходу, семантична павутина покликана представити наявну на сьогодні інформацію у формі семантичних мереж, використовуючи при цьому формалізацію областей знань за допомогою концептуальних схем, що, у свою чергу, складається із структур даних (об'єктів, зв'язків між ними і правил), прийнятих у певній області.

Фундатором поняття семантичної павутини був Т. Бернерс-Лі. Так, у 2001 році опублікована його стаття «Наступний крок у розвитку Всесвітньої павутини». В ній дослідник запропонував створити надбудову до існуючої глобальної мережі, яка б перетворила існуючі дані в такий спосіб, щоб вони стали зрозумілими комп'ютерам. Як засіб вирішення цієї задачі запропоновано стандарт RDF (Resource Definition Framework) та RDFS (RDF Schema).

RDF специфікація передбачає створення певної множини ресурсів, для яких визначаються зв'язки значення – властивість. Ці ресурси ідентифікуються у Web за допомогою спеціальних ідентифікаторів URI. Взагалі ж RDF семантика повинна визначати отологію конкретної предметної області. Саме

онтологія з кожним роком завойовує все ширше і ширше застосування у розв'язку задачі представлення знань, семантичної адаптації інформаційних ресурсів та їх пошуку. Така віха в розвитку специфікації концептуалізації предметної області є доволі перспективною, також за її допомогою здійснюються спроби представлення ієрархічних понять. Прикладом застосування онтології у глобальній мережі є групування Web-сайтів за категоріями пошуковою системою Yahoo!, групування товарів за фізичними характеристиками у Internet магазинах.

Поряд із розвитком Web технологій стрімко розвивається нова концепція — концепція соціальної семантичної павутини, тобто гілка розвитку семантично павутини, що передбачає створення та існування семантично багатих знань. Таким чином на сьогоднішній день розвиваються такі мови, за допомогою яких можна представити знання, серед них можна назвати такі: RDFS, OWL Lite, OWL DL, OWL Full.

Практичний блок

1. Дайте відповіді на питання:
 - Що розуміється під поняттям «семантична мережа»? Коли вперше вжито цю термінологічну одиницю та в якому значенні?
 - Назвіть моделі, що стали прототипами сучасної семантичної мережі. Вкажіть на їхніх авторів.
 - Які поняття вважаються суміжними з поняттям «семантична мережа»? Як їх диференціювати?
 - За якими критеріями класифікують семантичні мережі? Назвіть відповідні типи та дайте їм коротку характеристику.
 - З яких елементів складається семантична мережа?
 - Які типи відношень ілюструють семантичні мережі? Чому, на Вашу думку, лінгвістичні відношення належать до категорії допоміжних?
 - Що репрезентують суто лінгвістичні відношення в семантичній мережі?

- Які записи застосовують для побудови семантичної мережі? Чому перевага надається графічним діаграмам?
 - Поясніть перспективи розробки та застосування семантичних мереж.
2. Побудуйте всі можливі семантичні мережі для таких речень:
- а) Семантика є розділом мовознавства.
 - б) Глядачі дивляться фільм, що транслюється на екрані.
 - в) Увага до семантичної структури слова з боку українських та зарубіжних лінгвістів розпочалася із середини ХХ століття.
 - г) У загальних синтаксичних дослідженнях ХХ століття, присвячених питанням керування, проблема сполучуваності префіксальних дієслів руху з прийменниково-відмінковими формами зі значенням “старт” або “фініш” належить до найактуальніших.
 - г) Кавун – це ягода, що досягає гігантських розмірів.

РОЗДІЛ 2

ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Теоретичною базою для виокремлення семантики в окремий розділ лінгвістичного вчення вважається...
 - а. семасіологія;
 - б. семіотика;
 - в. історія мови;
 - г. граматики мови.
2. Хто ввів термін «семантика» до наукового обігу?
 - а. М. Бреаль;
 - б. Х. Райзиг;
 - в. А. Норрен;
 - г. С. Колін.
3. Як називається відношення мовленнєвих одиниць до позначуваних ними об'єктів дійсності?
 - а. смисл;
 - б. конотат;
 - в. референція;
 - г. денотат.
4. Що розуміється під поняттям «сема»?
 - а. елементарний компонент значення;
 - б. понятійний зміст мовного знака;
 - в. додатковий компонент значення мовної одиниці;
 - г. реляційна сутність, що вказує на відношення слова до предмета.
5. За ступенем узагальненості значення поділяють на...
 - а. денотативні та сигніфікативні;
 - б. узуальні та віртуальні;
 - в. лінгвістичні та екстралінгвістичні;
 - г. значення морфем та значення слів.

6. За якими ознаками розрізняються лексичні значення в структурній лексикології?
- а. основними та допоміжними;
 - б. головними та другорядними;
 - в. первинними та вторинними;
 - г. інтегральними та диференційними.
7. Інформація про позамовну дійсність виражається в...
- а. денотативному значенні;
 - б. сигніфікативному значенні;
 - в. прагматичному значенні;
 - г. синтаксичному значенні.
8. Інформація про умови вживання певної мовної одиниці та її значення репрезентує...
- а. денотативне значення;
 - б. сигніфікативне значення;
 - в. прагматичне значення;
 - г. синтаксичне значення.
9. Скільки типів семантичних значень прийнято виокремлювати з урахуванням зв'язку з певним типом знання?
- а. 2;
 - б. 3;
 - в. 4;
 - г. 5.
10. З яким типом семантичного значення правомірно ототожнювати інтенціонал слова?
- а. денотативним;
 - б. сигніфікативним;
 - в. прагматичним;
 - г. синтаксичним.

11. Коли логічна семантика виокремилася в окремий напрям лінгвістичних досліджень?
- а. 80-90-ті рр. XIX ст.;
 - б. 10-20-ті рр. XX ст.;
 - в. 30-40-ті рр. XX ст.;
 - г. 50-60-ті рр. XX ст.
12. Розділ загальної семантики, дослідницький вектор якого спрямований на опис та аналіз значень словника певної мови, називається...
- а. лексична семантика;
 - б. статистична семантика;
 - в. структурна семантика;
 - г. прототипна семантика.
13. Хто з указаних учених вважається фундатором теорії семантичного поля?
- а. Й. Трір;
 - б. В. Порциг;
 - в. О. Потебня;
 - г. Л. Вайсгербер.
14. Виокремлення типів лексико-семантичних полів за їхньою генезою здійснено в працях...
- а. М. Мунена;
 - б. Й. Тріра;
 - в. Р. Мейера;
 - г. Ш. Баллі.
15. Структурними елементами лексико-семантичного поля є...
- а. центр і периферія;
 - б. основа та периферія;
 - в. стрижень та периферія;
 - г. ядро та периферія.

16. Об'єднання двох, декількох або багатьох слів за лексичними значеннями утворюють...
- а. лексико-семантичне поле;
 - б. лексико-семантичну групу;
 - в. тематичну групу;
 - г. синонімічний ряд.
17. Відношення між словами, що встановлюються на основі спільності або протилежності їхніх значень, мають назву...
- а. парадигматичні;
 - б. синтагматичні;
 - в. логічні;
 - г. власне семантичні.
18. Контекстні зв'язки слова та його сполучуваність з іншими лексемами репрезентують...
- а. логічні відношення;
 - б. парадигматичні відношення;
 - в. синтагматичні відношення;
 - г. правильна відповідь відсутня.
19. Кому належить така дефініція поняття «значення слова»: «те, що відбивається в системі об'єктивних зв'язків, відношень, взаємодій, а тому фіксується в мові й завдяки цьому набуває стійкості»?
- а. В. Виноградову;
 - б. А. Леонт'єву;
 - в. О. Леонт'єву;
 - г. Л. Виготському.
20. Що перебуває у фокусі синтаксичної семантики?
- а. семантична значення звука;
 - б. семантична структура морфеми;
 - в. семантична структура слова;
 - г. семантична структура речення.

21. Що стало теоретичним підґрунтям для появи та розвитку інтерпретаційної семантики?
- а. теорія полів Й. Тріра;
 - б. трансформаційна граматики Н. Хомського;
 - в. відмінкова граматики Ч. Філлмора;
 - г. синтаксично-семантична модель У. Вайнраха.
22. Хто з названих науковців розробив семантичну класифікацію фразеологізмів?
- а. О. Шахматов;
 - б. В. Виноградов;
 - в. М. Шанський;
 - г. Ш. Баллі.
23. Хто вперше дефінував термін «поетична семантика»?
- а. Р. Якобсон;
 - б. Ю. Тинянов;
 - в. Ф. де Соссюр;
 - г. Я. Мукаржовський.
24. Скільки наукових підходів до вивчення поетичної семантики існує?
- а. 2;
 - б. 3;
 - в. 4;
 - г. 5.
25. Теорія лінгвістичного значення, що базується на положеннях лінгвістичної семантики, пов'язуючи її з енциклопедичними знаннями, називається...
- а. логічною семантикою;
 - б. морфологічною семантикою;
 - в. фреймовою семантикою;
 - г. фразеологічною семантикою.

26. Структура знання, що об'єднує численні сфери, які асоціюються з певною лінгвістичною формою, у фреймовій семантиці називається...
- а. прототипом;
 - б. перспективою;
 - в. профайлінгом;
 - г. фреймом.
27. Як називається конверсія диференційних сем у різних значеннях слова, зокрема терміна?
- а. міжконтинуумна бісемія;
 - б. лексико-синтаксична енантіосемія;
 - в. імпліцитна полісемія;
 - г. лексична енантіосемія.
28. Що таке діасемія?
- а. наявність надзвичайно узагальненої або абстрактної ознаки у визначенні;
 - б. розходження лексикографічної неоднорідності та лексичної багатозначності того самого терміна в різних мовах;
 - в. відсутність семантичного зв'язку між експонентами двох термінів, що не є наслідком розпаду полісемії;
 - г. жодний варіант не є правильним.
29. Якою є мета автоматичного семантичного аналізу?
- а. реферування тексту;
 - б. індексування тексту;
 - в. атрибуція тексту;
 - г. всі відповіді є правильними.
30. У семантиці встановлення ключових слів у тексті має назву...
- а. семантичний аналіз;
 - б. семантична реконсиляція;
 - в. семантичне моделювання;
 - г. семантичне розпізнавання.

РОЗДІЛ 3

ТРЕНУВАЛЬНІ ВПРАВИ ТА ЗАВДАННЯ

1. Заповніть пропуски.

Відомо, що 1825 року німецьким лінгвістом _____ запропоновано називати науку, що оперує значеннями слів, семасіологією. Однак поряд із цим терміном науковці вживали й такі, як «_____» (С. Коллін) та «_____» (А. Норен). І лише 1883 р., за одними даними, або 1897 р., за іншими джерелами, у роботах французького вченого _____ вперше з'являється термін «семантика».

2. Назвіть термін:

- Сутність, що об'єднує значення з немовним змістом: образами, енциклопедичними, ситуативними та екстралінгвальними знаннями; мовленнєвими конотаціями.
- Термін, що вказує на обсяг слова-поняття, тобто множину позначуваних цим поняттям даних, відомостей, фактів.
- Семантичні компоненти речення чи тексту, що виражають обставини, за яких розгортається дія і виражаються вони найчастіше прислівниками.
- Лексема, навколо якої будується лексико-семантичне поле, і яка знаходиться в гіпервідношеннях до всіх інших лексем.
- Напрям прикладної семантики, де застосовується метод дослідження взаємодії семантичного простору мови (мовних значень) та структур знання (мисленнєвого простору).

3. Назвіть ім'я вченого, про якого йдеться:

- Є автором породжувальної граматики.
- Десигнат слова в його термінології називається смислом і концептом.
- Їм завдячуємо виокремленням пропозиційної та реляційної семантико-синтаксичних структур речення.

4. Визначте денотативне значення слова *жабенятко*.

5. Визначте компоненти сигніфікативного значення слова *донька*.
6. Вкажіть на конотативне значення лексеми *злючка*.
7. Запишіть подані речення у дві колонки: в першу – із синтагматичними відношеннями, в другу – парадигматичними.
 - 1) Пішов за хлібом, а хліба немає.
 - 2) Усі були в однаковій формі.
 - 3) Проходить день за днем, за роком рік.
 - 4) Він просто гаяв час.
 - 5) Ні пава, ні гава – ось як буває!
 - 6) Добрий день!
 - 7) На душі і світла радість, і печаль гірка.
 - 8) Він просто чи запросто міг зробити все.
8. Зобразіть у вигляді схеми компонентну структуру лексичного значення слова *хлопчик*.
9. Визначте головні та залежні семантичні компоненти в слові *яскраво-жовтий*.
10. Встановіть, у якому з наведених речень слово «загнуздати» має узуальне значення, а в якому – okazіональне. Визначте його лексичне значення в кожному контексті.
 - 1) *Восени галасували – запевняли, буцімто робиться все, аби «загнуздати» ціни на гречку, а вийшло так, що останні осідлали владу...*
 - 2) *Його завдання – «загнуздати» земельну реформу, спрямувати її на правильний шлях.*
11. Доберіть синоніми до запропонованих паронімів:
 - 1) людяний – людний;
 - 2) дружний – дружній;
 - 3) визначальний – визначний.
12. Доберіть гіпоніми до таких гіперонімів: *меблі, ягода, родич*.
13. Доберіть фразеологічні антоніми до поданих нижче:
 - 1) *ходяча енциклопедія; іскра Божа;*

- 2) за холодну воду не братися, випорожні ловити;
 - 3) замилувати очі, забивати баки.
14. Наведіть приклади слів із кореляцією семантичної похідності.
 15. Визначте семантичне значення поданих нижче пар іменників з урахуванням їхнього морфемного складу:
 - 1) баланс – дисбаланс;
 - 2) прибуток – надприбуток;
 - 3) бік – узбіччя.
 16. Побудуйте семантичний трикутник (відповідно до концепції Г. Фреге) із сигніфікатом *Василь Сухомлинський*.
 17. Утворіть усі можливі лексико-семантичні групи слів із центральним словом *бегемот*.
 18. Введіть слово *кішка* в такі контексти, де воно б виконувало семантичні ролі агенса, інструмента, експерієнцера (за класифікацією Ч. Філлмора).
 19. Складіть речення, семантика яких визначається за їхніми денотативними компонентами та детермінується такою структурою:
 - 1) суб'єкт + фізичний / психічний стан;
 - 2) діяч + діяльність;
 - 3) суб'єкт + поведінка + оцінка.
 20. Подайте у вигляді схеми семантичні зв'язки актантів речення та дієслова «занотовувати».

Хлопець занотовує промову оратора.
 21. Встановіть семантичні валентності дієслова «поливати» в реченні:

Дівчина троянди поливала.
 22. Визначте структурний тип полісемантичного слова *блискавка* та зобразіть це.
 23. Встановіть відповідність між значенням слів та типом їхньої полісемантичності:

<p>1. <i>Афреза:</i>
<u>у фонології</u> – «утрата початкового приголосного або голосного ненаголошеного звука слова під впливом кінцевого звука попереднього слова»;
<u>у дериватології</u> – «творення слів шляхом скорочення елементів початку слова»</p>	<p>а) імпліцитна полісемія;
б) лексико-синтаксична енантіосемія;
в) міжсистемна внутрішньогалузева контактна полісемія;</p>
<p>2. <i>Глоса:</i>
«незрозуміле або малозрозуміле (рідковживане, архаїчне, діалектне) слово чи вислів (переважно у давніх текстах)»;
«пояснення, переклад таких слів або висловів»</p>	<p>г) міжсистемна міжгалузева контактна полісемія;
г) крос-галузева бісемія.</p>
<p>3. <i>Паралелізм:</i>
<u>у поезії</u> – «структурно підкреслене зіставлення двох явищ шляхом паралельного їх зображення»;
<u>у лінгвістиці тексту</u> – «однакова синтаксична будова сусідніх речень або уривків</p>	
<p>4. <i>Амфіболія:</i>
<u>у логіці</u> – «висловлення, підґрунтям якого є двозначність семантики деяких компонентів, побудована на полісемії або омонімії знаків мови; різновид логічної помилки»;
<u>у поезії та стилістиці</u> – «фігура мовлення, що ґрунтується на омонімії граматичних відношень, яка виникає через подвійне можливе членування синтагми або через подвійний зміст речення залежно від його членування».</p>	
<p>5. <i>Дивергенція:</i>
«утворення позиційних варіантів однієї фонемі»;
«розщеплення фонемі на дві різні»;
«одна з властивостей мовної еволюції: тенденція діалектів мови відокремлюватися й перетворюватися на самостійні мови».</p>	

РОЗДІЛ 4

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема № 1

Загальна семантика

Завдання:

1. Укласти глосарій термінів загальної (теоретичної) семантики з англійськими та німецькими відповідниками (не менше 50).

Тема № 2

Лексична семантика

Завдання:

1. Побудувати семантичне поле «любов» за матеріалами поезій Л. Костенко.
2. Визначити сигніфікати та денотати таких слів: *яблуко, стіл, логік, небо, парфуми, електрика*.
3. Виписати із твору П. Мирного «Хіба ревуть воли як ясла повні?» слова-десигнатори та слова-форматори (не менше 15).
4. Проілюструвати випадки лексичної синонімії, антонімії, омонімії, гіпонімії, гіперонімії, меронімії (по 3 приклади).
5. Підібрати приклади, що засвідчують кореляційні відношення партитативності, несумісності, деривації, функційності, семантичної конверсії.

Тема № 3

Гендерна семантика

Завдання:

1. Підготувати реферат на тему: «Досягнення у сфері гендерної семантики».
2. Проаналізувати специфіку семантичного вираження статі в українській мові (на матеріалі повісті О. Кобилянської «Людина»).

Тема № 4

Фреймова семантика

Завдання:

1. Підготувати комп'ютерну презентацію на тему: «Лінгвістична семантика та фреймовий аналіз: точки дотику».

Тема № 5

Поетична семантика

Завдання:

1. Укласти тлумачний словник тропів за улюбленим твором з української літератури (не менше 10 словникових статей).

Тема № 6

Комунікативна семантика

Завдання:

1. Підготувати реферат на тему: «Феномен комунікативної семантики: проблеми та перспективи».

Тема № 7

Дискурсна семантика

Завдання:

1. Законспектувати статтю:
Бренчинова Е. Б. Семантические аспекты дискурса в сфере научного стиля речи / Е. Б. Брендчинова // Вестник Тюменского государственного университета. Филология. – 2011. – № 1. – С. 176–181.

Тема № 8

Семантика та комп'ютерна лексикографія

Завдання:

1. Визначте семантику слова «факультет» у традиційному тлумачному словнику української мови та в електронному семантичному словнику англійської мови WordNet. Порівняйте отримані результати.

Тема № 9

Семантика та сфера інформаційних технологій

Завдання:

1. Вирішити кейс: «Пропозиції щодо семантичного осмислення великої літери автоматизованими системами».

РОЗДІЛ 5

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ І ПОВІДОМЛЕНЬ

1. Семантична структура слова.
2. Семантичні типи слів: проблеми типологізації.
3. Фоносемантика.
4. Морфемна семантика: досвід і перспективи.
5. Фразеологічна семантика.
6. Семний аналіз фразеологічних одиниць: особливості та етапи.
7. Семантика речення: основні аспекти дослідження.
8. Семантичні залежності в структурі речення.
9. Аспекти семантичного аналізу тексту.
10. Семантика графем.
11. Семантика тропів і стилістичних фігур.
12. Завдання генеративної семантики та її принципи.
13. Історіографія розвитку структурної семантики.
14. Лексико-семантичні поля в українській мові: практика конструювань.
15. Семантична структура багатозначного слова.
16. Механізм автоматичного семантичного аналізу багатозначних слів.
17. Комп'ютерні тезауруси лексико-семантичної організації мови: механізми їхнього укладання.
18. Феномен семантичної мережі.
19. Семантична відстань як нова технологія інформаційного пошуку.
20. Компонентний аналіз слова.
21. Семний аналіз слова.

ЛІТЕРАТУРА

Основні підручники

1. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : учеб. / И. М. Кобозева. – 4-е изд. – М. : Книжный дом «Либроком», 2009. – 352 с.
2. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : учебник / И. М. Кобозева. – 5-е изд. – М. : ВАМ, 2016. – 352 с. – («Новый лингвистический учебник»).

Підручники, монографії та навчальні посібники

3. Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики / Н. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 328 с.
4. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Том I. Лексическая семантика : 2-е изд., испр. и доп. / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа «Языки русской культуры», Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. – VIII с., 472 с.
5. Ахутина Т. В. Нейролингвистический анализ лексики, семантики и прагматики / Т. В. Ахутина. – М. : ВАМ, 2014. – 300 с.
6. Безпечний І. Поетична семантика : [тропи, порівняння, метафора, епітет, метонімія] // Теорія літератури : [підручник] / І. Безпечний. – К., 2009. – С. 79–110.
7. Бенвенист Э. Общая лингвистика / под ред., со вступ ст. и коммент. Ю. С. Степанова. – М. : Издательство «Прогресс», 1974. – 448 с.
8. Бублейник Л. В. Світ слова української поезії : монографія / Л. В. Бублейник ; Волин. ін-т економіки та менеджменту. – Луцьк : ВіСМ, 2011. – 240 с.
9. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика / Л. М. Васильев. – М. : «Либроком», 2015. – 192 с.
10. Волошин В. Г. Комп'ютерна лінгвістика : Навч. посіб. / В. Г. Волошин. – Суми: Університетська книга, 2004. – 382 с.

11. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – Изд. 6-е. – М. : УРСС Эдиториал, 2008. – 144 с.
12. Глебкин В. В. Смена парадигм в лингвистической семантике. От изоляционизма к социокультурным моделям / В. В. Глебкин. – М. : Центр гуманитарных инициатив, 2014. – 368 с.
13. Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики. Комп'ютерна лінгвістика : Підручник / Євгенія Анатоліївна Карпіловська. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2006. – 188 с.
14. Ковбасюк Л. А., Романова Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії: лекційні, практичні, самостійні модулі та тести : Навчально-методичний посібник для магістрів заочної форми навчання. Спеціальність: 8.010103. ПМСО. Мова та література (німецька) / Лариса Анатоліївна Ковбасюк, Наталя Василівна Романова. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – 96 с.
15. Колшанский Г. В. Контекстная семантика / Г. В. Колшанский. – М. : URSS, 2016. – 152 с. – («Лингвистическое наследие XX века»).
16. Комарова З. И. Методология, метод и технология научных исследований в лингвистике [Электронный ресурс] : учеб. пособие / З. И. Комарова. – 3-е изд., стер. – М. : Флинта, 2014. – 820 с.
17. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : Навчальний посібник / І. М. Кочан. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 423 с.
18. Кронгауз М. А. Семантика : Учебник для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений / М. А. Кронгауз. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 352 с.
19. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение / Дж. Лайонз. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
20. Левицкий Ю. А. Проблемы лингвистической семантики / Ю. А. Левицкий. – М. : «Либроком», 2009. – 152 с.
21. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – 2-е, испр. изд. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.

22. Лукин В. А. Художественный текст: Основы лингвистической теории и элементы анализа / Учеб. для филол. спец. вузов / В. А. Лукин. – М. : Ось-89, 2005. – 560 с.
23. Минский М. Фреймы для представления знаний : Пер. с англ. / Марвин Минский. – М. : Энергия, 1979. – 151 с.
24. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : Учебное пособие / М. В. Никитин. – 2-е издание, дополненное и исправленное. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 819 с.
25. Никитин М. В. Лексическое значение слова (структура и комбинаторика) / М. В. Никитин. – М., 1983. – С. 122.
26. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : учебник / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.
27. Новиков Ф. А. Искусственный интеллект: представление знаний и методы поиска решений : учеб. пособие / Ф. А. Новиков. – СПб. : Изд-во Политехн. ун-та, 2010. – 240 с.
28. Партико З. В. Прикладна і комп'ютерна лінгвістика. Вступ до спеціальності : Навчальний посібник / З. В. Партико. – Львів : Афіша, 2008. – 224 с.
29. Пахаренко В. І. Українська поетика / В. І. Пахаренко. – 2-е вид., доп. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2002. – 320 с.
30. Попова З. Д., Стернин И. А. Семантико-когнитивный анализ языка : Монография / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Воронеж : Истоки, 2007. – 250 с.
31. Психолінгвістическіе проблеми семантики / Отв. ред. А. А. Леонтьев, А. М. Шахнарович. – М. : Изд-во «Наука, 1983. – 288 с.
32. Селиверстова О. Н. Труды по семантике : сборник трудов / О. Н. Селиверстова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 960 с.
33. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2008. – 712 с.

34. Стернин И. А. Методы описания семантики слова / И. А. Стернин. – Ярославль : «Истоки», 2013. – 34 с.
35. Топоров В. Н. Исследования по этимологии и семантике. Т. 1. Теория и некоторые частные её приложения / В. Н. Топоров. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 814 с.
36. Урысон Е. В. Опыт описания семантики союзов: лингвистические данные о деятельности сознания / Е. В. Урысон. – М. : ВАМ, 2011. – 187 с.
37. Цикритзис Д., Лоховски Ф. Модели данных / Д. Цикритзис, Ф. Лоховски / Пер. с англ. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 344 с.
38. Шепель Ю. О. Системні відношення в лексиці та словотворі російської та української мов / Ю. О. Шепель, Н. К. Ктитарова, Н. Ф. Стаховська. – Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2009. – 175 с.

Словники

39. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – Изд. 2-е, стер. / О. С. Ахманова. – М. : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
40. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов. – Изд. 3-е, испр. и доп. / Т. В. Жеребило. – Магас : Изд-во ИнГГУ, 2004. – 350 с.
41. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2008. – 5987 с.
42. Матвеева Т. В. Полный словарь лингвистических терминов / Т. В. Матвеева. – Ростов н/Д : Феникс, 2010. – 562 с.
43. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов : Пособие для учителя / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1985. – 399 с.
44. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2010. – 844 с.
45. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 223 с.

46. Ярцева В. Н. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. – 2-е репринтное издание Лингвистического энциклопедического словаря 1990 г. / В. Н. Ярцева. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 687 с.

Статті, тези та інша література

47. Алиева Н. А. Актанты и сирконстанты / Н. А. Алиева // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 27 (66). – 2014. – № 3. – С. 246–252.
48. Архангельська А. М. Методи компонентного аналізу і компонентного синтезу в сучасних ономаціологічних дослідженнях / А. М. Архангельська // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 45–53.
49. Бабка А. П. Особливості взаємозв'язку значення слова та вираження в ньому поняття / А. П. Бабка // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – № 5 : Філологічні науки : Мовознавство. – С. 468–470.
50. Белова А. Д. Лексична семантика і міжкультурні стереотипи / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – 2002. – Вип. 7. – С. 43–54.
51. Болдырев Н. Фреймовая семантика как метод когнитивного анализа языковых единиц [Электронный ресурс] / Николай Болдырев // Режим доступа : <http://www.boldyrev.ralk.info/dir/material/106.pdf> ; Название с экрана.
52. Бондарко А. В. Полевые структуры в системе языковой категоризации / А. В. Бондарко // Теория, история, типология языков : материалы чтений памяти В. Н. Ярцевой. Вып. I. / отв. ред. Д. Б. Никуличева. – М., 2003. – С. 13–20.
53. Бугров В. А. Семантична концепція Готтлоба Фреге / В. А. Бугров // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія». – 2005. – Вип. 75. – С. 123–128.

54. Галич О. Загальні принципи організації художнього мовлення // Теорія літератури : підруч. для студ. філол. спец. ВНЗ / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв. – 2-е вид., стер. – К., 2005. – С. 169–175.
55. Гливінська Л. Теоретичні засади вивчення семантики поетичного слова / Л. Гливінська // Вісник. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика / відп. ред. Г. Ф. Семенюк. – К., 2005. – Вип. 16. – С. 26–29.
56. Григоренко Е. В. Логическая семантика как условие формирования истинного знания и объективного понимания языка: Г. Фреге, А. Тарский, Д. Дэвидсон [Электронный ресурс] / Е. В. Григоренко // Режим доступа : http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2015/7/philosophy/grigorenko.pdf;
Название с экрана.
57. Дарчук Н. П. Напрями формалізації семантики [Електронний ресурс] / Н. П. Дарчук // Режим доступу : http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/46-1/47.pdf ;
Назва з екрана.
58. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики [Текст] : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15; 10.02.02 / Світлана Павлівна Денисова ; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1996. – 34 с.
59. Есин В. И. Семантическая модель данных «объект – событие» / В. И. Есин // Вісник Харківського національного університету. – 2010. – № 925. – С. 65–73.
60. Єрмоленко С. С. Деякі питання граматичної семантики у висвітленні О. С. Мельничука / С. С. Єрмоленко // Мовознавство. – 2001.– № 6. – С. 43–49.
61. Єрмоленко С. Я. Лучик А. А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство.– 2001. – № 4. – С. 74–75.

62. Жигаревич О. К. Метод побудови семантичної моделі представлення знань / О. К. Жигаревич // Науковий журнал «Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво». – 2014. – Вип. 15. – С. 14–20.
63. Завальнюк І. Нові семантико-стилістичні вияви складнопідрядних речень в українських газетних текстах початку ХХІ ст. / І. Завальнюк // Мовознавство. – 2009. – № 6. – С. 42–50.
64. Звегинцев В. А. Зарубежная лингвистическая семантика последних десятилетий / В. А. Звегинцев // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. X. Лингвистическая семантика. – М. : Прогресс, 1981. – С. 5–32.
65. Игнатов О. Д. Семантические основания проблемы номинализма и реализма / О. Д. Игнатов // Вестник Московского Университета. Серия 7. Философия. – 2005. – № 6. – С. 36–57.
66. Игнатов О. Д. Семантические основания проблемы номинализма и реализма / О. Д. Игнатов // Вестник Московского Университета. Серия 7. Философия. – 2005. – № 6. – С. 36–57.
67. Исследования по лексической семантике / Є. Регушевський // Мовознавство. – 2002. – С. 101–104.
68. Иващенко В. Л. Семантика ментальності концепту / В. Л. Иващенко // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 37–43.
69. Казакова А. Е. Особенности семантики языков программирования / А. Е. Казакова // Вестник Московского Университета. Серия 7. Философия. – 2007. – С. 69–75.
70. Картамишев О. О. Структурно-семантичні моделі фразеологізмів на позначення інтелектуальних здібностей людини [Електронний ресурс] / О. О. Картамишев // Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/znpkhnpu_lingv/2012_34/3.pdf ; Назва з екрана.
71. Коваль Г. Богородиця в українських колядках: функції, семантика образу / Г. Коваль // Народна творчість та етнографія. – 2007. – № 6. – С. 42.

72. Колодько М. К. Семантика англійських компліментарних висловлювань у порівнянні з висловлюваннями похвали / М. К. Колодько // Мовні і концептуальні картини світу : Збірник наукових праць. – 2009. – № 26/2. – С. 84–88.
73. Кононенко І. В. Семантико-синтаксичний потенціал препозитивних та постпозитивних атрибутів / І. В. Кононенко // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 39–47.
74. Корольова В. В. Поетична семантика кольоративів у сучасній українській мові / В. В. Корольова // Мова і культура. – 2012. – Вип. 15, т. 1. – С. 215–220. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2012_15_1_41.
75. Косарева М. Семантико-синтаксичні сфери сполучника «аби» / М. Косарева // Українська мова та література. – 2007. – № 1 (січень). – С. 23–24.
76. Костусяк Н. Валентність як міжрівнева категорія [Електронний ресурс] / Н. Костусяк // Режим доступу : <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/1013/1/%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%83%D1%81%D1%8F%D0%BA.pdf> ; Назва з екрана.
77. Кохан Я. Логічна можливість як семантична категорія / Ярослав Кохан // Філософська думка. – 2010. – № 5. – С. 68–78.
78. Кузьміна О. Б. Поетична семантика концептів «білий» – «чорний» (на матеріалі української лірики першої третини ХХ сторіччя) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. Б. Кузьміна. – Харків, 2005. – 19 с.
79. Литовченко І. О. Особливості гіперо-гіпонімічних відношень у військовій лексиці української мови / І. О. Литовченко // Філологічні студії. – 2013. – Вип. 9. – С. 260–265.
80. Логическая семантика: перспективы для философии языка и эпистемологии : Сборник научных статей, посвященных юбилею

- Е. Д. Смирновой / Отв. ред. Е. Г. Драгалина-Черная и Д. В. Зайцев. – Москва : Креативная экономика, 2011. – 328 с. : ил.
81. Лозова Н. Г. Когнітивна семасіологія (семантика) як новий напрям досліджень [Електронний ресурс] // Н. Г. Лозова // Режим доступу : http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Literaturoznavchi_studii_2011_3/3/303_308.pdf ; Назва з екрана.
82. Лук'янчук С. Комп'ютерна модель парадигматичних класів дієслів / С. Лук'янчук // Українське мовознавство. – 2000. – Вип.22. – С. 82–85.
83. Лупенко Т. Семантика польових структур у контексті аналізу мовної картини світу [Електронний ресурс] / Т. Лупенко // Режим доступу : http://www.chnu.edu.ua/res/chnu.edu.ua/period_vudannia/web13/pdf/2012_1/Tetiana_Lupenko.pdf ; Назва з екрана.
84. Матвеев В. Семантичні мережі [Електронний ресурс] / В. Матвеев // Режим доступу : <http://matveev.kiev.ua/exprt/t5.pdf> ; Назва з екрана.
85. Материнська О. В. Моделювання меронімічних відношень у лексичній системі мови [Електронний ресурс] / О. В. Материнська // Режим доступу : <http://www.movoznavstvo.org.ua/component/attachments/download/226.html> ; Назва з екрана.
86. Мединська Н. М. Особливості семантики предметних та ознакових слів [Електронний ресурс] / Н. М. Мединська // Режим доступу : http://philology.knu.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_4/096_103.pdf ; Назва з екрана.
87. Мідяна Т. М. Структурно-семантичні особливості індивідуального перифразу в художньому тексті / Т. М. Мідяна // Іноземна філологія : укр. наук. зб. / відп. ред. М. Е. Білинський. – Л., 2001. – Вип. 112. – С. 197–202.
88. Никонова Ж. В. Основные этапы фреймового аналізу речевих актів / Ж. В. Никонова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2008. – № 6. – С. 224–228.

89. Нітенко О. В. Складні номінанти в мові художніх творів / О. В. Нітенко // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Каразіна. Серія : Філологія / Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна. – Х., 2004. – № 607, вип. 39. – С. 221–223.
90. Озарко І. І. Тропонімічний аспект створення художнього поетичного образу / І. І. Озарко, Т. О. Літовка // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – № 8 : Філологічні науки: Мовознавство. – С. 44–47.
91. Привалова С. Лексичні засоби поетичної мови / С. Привалова // Укр. л-ра в загальноосвіт. шк. – 2008. – № 9. – С. 19–24.
92. Проценко О. Семантичні основи формування імпліцитних смислів у американських поетичних текстах ХХ століття [Електронний ресурс] / Ольга Проценко // Режим доступу : http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1332 ; Назва з екрана.
93. Ромашина О. Ю. Фреймовий аналіз семантики фразеологічних одиниць [Електронний ресурс] / О. Ю. Ромашина // Режим доступу : actalinguistica.com/arhiv/index ; Названня с екрана.
94. Святовець В. Ф. Словник тропів і стилістичних фігур / В. Ф. Святовець. – К. : Академія, 2011. – 174 с.
95. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с.
96. Семенов В. А., Ерошкин С. Г., Караулов А. А., Энкович И. В. Семантическая реконструкция прикладных данных на основе моделей / В. А. Семенов, С. Г. Ерошкин, А. А. Караулов, И. В. Энкович // Труды Института системного программирования : т. 13, ч. 2. / Под ред. В. П. Иванникова. – М. : ИСП РАН, 2007. – С. 141–164.
97. Сніжко Н. В. Ідеографічний тезаурус як модель лексико-семантичної системи (за наслідками автоматизованого аналізу українських іменників) / Н. В. Сніжко // Мовознавство. – 1995. – № 6. – С. 28–35.

98. Сніжко Н. В., Сніжко М. Д. «Ідеографічний тезаурус» як інформаційно-довідкова система при вивченні закономірностей структурно-функціональної організації лексики / Н. В. Сніжко, М. Д. Сніжко // Мовознавство. – 1996. – № 4–5. – С. 23–28.
99. Тишко О. В., Коцюк Л. М. Лінгвістичний аналіз поняття фрейму / О. В. Тишко, Л. М. Коцюк // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2009. – Вип. 11. – С. 391–399.
100. Ткаченко О. Г. Системні відношення в мові / О. Г. Ткаченко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – 2013. – С. 80–83.
101. Тронь О. Семантика предикатів (потреби) у контексті інших концептів дебітивної модальності / О. Тронь // Рідна школа. – 2004. – № 2. – С. 44–46.
102. Тупиця О. Особливості організації поетичної картини світу [Електронний ресурс] / Олександр Тупиця // Режим доступу : <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/1110/1/Tupitsa.pdf> ; Назва з екрана.
103. Турган О. Міфопоетична семантика зооморфних образів у художній системі Лесі Українки / О. Турган // Слово і час. – 2005. – № 8. – С. 9–16.
104. Ушакова Т. Н. Семантика первых детских слов / Т. Н. Ушакова // Вопросы психологии. – 2011. – С. 25–35.
105. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания : Пер. с англ. / Чарльз Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С. 52–92.
106. Хомич Т. Інтенсивний і параметричний компоненти-модифікатори семантики лексичних одиниць : на матеріалі повісті Василя Барки «Жовтий князь» / Т. Хомич // Українська література в загальноосвітній школі. – 2009. – №3. – С. 43–47.

107. Черниш Т. О. Слов'янські поміна Losi, умотивовані термічною семантикою / Т. О. Черниш // Мовознавство. – 2010. – С. 136–145.
108. Шип Н. Етимологія і семантика терміна «Русь» / Н. Шип // Історія України. – 2003. – № 7, 8. – С. 23–32.
109. Широков В. А. Семантичні стани мовних одиниць та їх застосування в когнітивній лексикографії / В. А. Широков // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 47–62.
110. Щербина О. Питання семантики в контексті філософії / О. Щербина // Філософська думка. – 2001. – № 4. – С. 55–82.

Навчально-методичне видання

Вікторія Валеріївна Желязкова

СЕМАНТИКА:

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Навчально-методичний посібник

Підписано до друку __.12.2018. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Гарнітура «Times». Друк цифровий. Ум. друк. арк. 7,5.

Тираж 100 прим.

Видавець _____.

54000, м. Миколаїв, вул. _____, __ Тел. : 8 (0512) __-__-__
_____@_____

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи __ № _ від __. __.20 __